

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

1946'DAN 1950'YE GEÇİŞTE CUMHURİYET HALK
PARTİSİ'NİN İDEOLOJİK POZİSYONUNDA
DEĞİŞİKLİKLER

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Oğuzhan Altuğ Kılıç

Tez Danışmanı
Atilla Yayla

Ankara-2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Oğuzhan Altuğ Kılıç'a ait 1946'dan 1950'ye Geçişte CHP'nin İdeolojik Pozisyonunda Değişiklikler adlı çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)
Başkan

.....

Prof. Dr. Hayati Hazır

(İmza)
üye

.....

Doç. Dr. Vahdet Keleşyılmaz

(İmza)
Üye

.....

Prof Dr. Atilla Yayla (Danışman)

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR CETVELİ	iv
GİRİŞ	1
 BİRİNCİ BÖLÜM: SİYASAL PARTİ VE TEK PARTİ SİSTEMLERİ	 7
1) SİYASAL PARTİ	7
A) Kavram ve Köken açısından Parti	7
B) Bir Tanıma Doğru	11
a) Sayı Sorunu: Tek Parti siyasal Parti midir?	13
b) Örgüt ve Yapı Sorunu: Her Siyasal Gruplaşma Parti Sayılabilir mi?	16
c) Amaç Sorunu: Baskı Grupları da Siyasal Parti Sayılabilir mi?	17
d) Türdeşlik sorunu: Siyasal Parti homojen midir?	19
e) Tanım	20
C) Siyasal Partinin Fonksiyonları	20
a) Menfaatlerin birleştirilmesi	20
b) Siyasal Devşirme	21
c) Siyasal Sosyalleşme	21
d) Yönetme Fonksiyonu	21
D) Siyasal Parti Tipolojileri	22
a) Duverger'nin Tipolojisi	22
b) Neumann'ın Tipolojisi	24
c) Klasik Tipolojilere Eleştiriler ve Yeni Tipoloji Denemeleri	26
2) TEK PARTİ SİSTEMLERİ	28
A) Tek Parti	28
B) Çağdaş Diktatörlük	34
a) Totaliter Rejimler	34
b) Otoriter Rejimler	39

İKİNCİ BÖLÜM: TEK PARTİ DÖNEMİ	45
1) MİLLİ MÜCADELE YILLARI	45
A) A-RMHC'nin Kuruluşu ve Gelişmeler	45
a) 1919 Genel Seçimleri	49
b) Son Meclis-i mebusan	50
c) A-RMHC'nin Siyasî Karakteri	52
B) I. TBMM	56
a) Kuruluşu ve Faaliyetleri	56
b) I. TBMM'de Gruplaşmalar	60
c) I. ve II: Grup	62
i) I. Grup	62
ii) II. Grup	64
2) TEK PARTİ DÖNEMİ	68
A) Yeni Türkiye'nin İnşası	69
a) Halk Fırkası'nın Kuruluşu ve 1923 Seçimleri	69
b) Cumhuriyetin Kurulması	74
c) Halifeliğin Kaldırılması	76
B) Tek Partili Sistemin Yerleşmesi	80
a) 1924 Anayasası	80
b) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı	82
c) Takrir-i Sükûn Dönemi	86
C) Tek Partili Sistemin Pekişmesi	98
a) Tek Partinin Şekillenmesi	98
b) Parti Devlet Bütünleşmesi	101
c) Millî Şef Dönemi	103
D) Türkiye'nin Tek Parti Sisteminin Niteliği	109
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1946'DAN 1950'YE GEÇİŞTE CHP'NİN İDEOLOJİK POZİSYONUNDA DEĞİŞİKLİKLER	115
1) ÇOK PARTİLİ SİSTEM	115
A) Çok Partili Sisteme Geçiş	115
B) Demokrat Parti'nin Kuruluşu	121
2) SİYASAL REJİMDE DEĞİŞİKLİKLER	124

A) Siyasal Rejimde Yumuşama ve Gelişmeler	124
a) Recep Peker Hükümeti Dönemi	132
b) Hasan Saka Hükümeti Dönemi	135
c) Şemsettin Günaltay Hükümeti Dönemi	138
B) Altı Ok'ta dönüşüm	140
a) Halkçılık	143
b) Cumhuriyetçilik	148
c) Laiklik	151
d) Milliyetçilik	157
e) Devletçilik	161
f) İnkılâpçılık	166
SONUÇ	170
KAYNAKÇA	181
ÖZET	188
ABSTRACT	190

KISALTMALAR CETVELİ

A-RMHC	:	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i hukuk	Cemiyeti
CHF	:	Cumhuriyet Halk Fırkası	
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi	
DP	:	Demokrat Parti	
SCF	:	Serbest Cumhuriyet Fırkası	
TpCF	:	Terakkiperver Cumhuriyet fırkası	

GİRİŞ

Türkiye’de 1946 yılında çok partili rejime geçilmiştir. Bu geçiş, onun siyasal karakterini, hiç şüphesiz, kökten değiştirmemiştir. Bu, belli dönemlerde hızlanan (meselâ, 1946-1950), belli dönemlerde yavaşlayan (1961-1980) ve belli dönemlerde kesilen (ihtilaller) uzunca bir süreçtir. 1946 yılında demokrasiye geçildiği dile getirilir; oysa, ne 1946 seçimleri demokratik nitelikli olmuştur, ne sivil ve siyasal özgürlükler tam anlamıyla tesis edilmiştir ne de kişi haklarının bir anayasal güvencesi bulunmaktadır. Yani Türkiye’de demokrasiye 1946 yılında geçilmemiştir. 1946 yılı, Türkiye’nin demokratikleşme sürecinin (Osmanlı’daki süreç kapsam dışı bırakılırsa) başlangıcıdır. Demokrasinin birden çok alternatifi olduğunu ve Türkiye’deki demokrasi anlayışının da bu alternatiflerden biri olduğunu savunanlar için durumu analiz etmek oldukça kolaydır; Türkiye’de demokrasi oluşmuştur ve niteliği kendine has ve tam anlamıyla bir demokrasidir; daha fazlasını istemek ve beklemek saçmalıktır. Oysa demokrasinin tek bir şekli olduğunu savunanlar için bir ülkede hüküm süren sisteme demokratik denilebilmesi için gereken şartlar daha zorlu ve daha karmaşıktır. Oysa karmaşık olan pek bir şey yoktur; zor olan şartlar vardır sadece.

Durum açıktır ve pek bir şart yoktur; demokrasinin birden çok alternatifi olduğunu düşünen biri için Türkiye’de bir demokrasi vardır. Adının önemi yoktur; bu, Türkiye demokrasisi veya Türkiye’ye özgü demokrasi olarak adlandırılabilir. Tartışma burada biter; Türkiye’de demokrasi vardır. Asıl sorun, demokrasinin tek şekli olduğuna inanan idealist düşünür için mevcudiyetini

korur.

Şartlar daha zorludur ve karmaşık olan pek bir şey yoktur; çünkü, demokrasinin bazı asgarî müşterekleri vardır ve o müşterekleri sağlayan ülke demokrasi ile yönetiliyordur. Müştereklerde eksiklik varsa o ülkede demokrasi problemi vardır. Denklem oldukça basittir. Karmaşaya gerek yoktur. Bir ülkede bu asgarî müştereklerde eksiklik varsa ve demokrasi yalnızca bir ritüel olarak karşımıza çıkıyorsa o ülkede varlığından söz edilen demokrasi sorgulanmaya mahkumdur. Bir ülke demokratik olduğunu iddia ediyor ama kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, bağımsız ve adil yargı, temel insan hak ve özgürlükleri gibi vasıfları sisteminde içermiyorsa o ülkede demokrasi problemi vardır. Karmaşa artık aşılmıştır.

Zor olan şartlar vardır sadece; karmaşa aşıldığında zor olan şartlarla karşılaşılır: Demokrasinin asgarî müştereklerini hayata geçirme. Artık eksikleri tamamlama zamanıdır; ama, bu, hiç de öyle kolay bir iş değildir. Birleştirilen kuvvetler ayrılacak, idarenin tekelindeki yargı idareye de bireye de eşit muamele yapacak ve bağımsız ve adil olacak, hukuk her şeyin temeli ve her şeyin üstünde yer alacak ve insan hak ve özgürlükleri tanımlanıp hukukun garantörlüğüne verilecek¹... peki bu sıraladıklarımız demokrasiden daha çok liberalizmin unsurları² değil midir? Evet, o halde liberal demokrasiden bahsediyor ve ülke olarak ona ulaşmaya çalışıyoruz.

¹ Demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak görülen değer ve kurumlar için bkz. Mustafa ERDOĞAN: Anayasal Demokrasi, (Ankara, 1997).

² Liberalizm ve demokrasinin birbirinden ayrılması güç iki farklı kavram olduğunu savunan etkileyici bir çalışma için bkz. Atilla YAYLA: "Liberalizm ve Demokrasi: Mükemmel Olmayan Birliktelik, Tahammülü Güç ayrılık", Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1999), 59-66.

Türkiye’de 1946’dan sonra yapılmaya çalışılan şey de bu değil midir? O halde, Türkiye demokratikleşiyor; ama, şeklen değil fiilen. Yani Türkiye demokrasisini liberalleştiriyor, liberalizmin ilkelerini demokrasisinin bünyesine katmaya çabılıyor; gerçek ve olgun bir demokrasiye ulaşmak için. O halde demokratikleşme diye söz edilenin önemli bir boyutunun liberalizasyon olduğunu gözden kaçırmamamız gerekiyor.

Oysa, Türkiye’de uygulanan sistemin adı cumhuriyet olarak koyulmuştu. Burada muhakkak ki bir maksat vardı. Daha sonra tüm olumlu yön gösterici oklar demokrasiyi gösterdi; elitler bu trende set çekebilmek için cumhuriyeti demokratik olarak nitelendirmeye çalışıyorlardı. Oysa, demokrasi ile cumhuriyet arasında derin farklar mevcuttu.³ En nihayetinde iki ayrı isim söz konusuydu: Cumhuriyet⁴ ve demokrasi. Meselâ, cumhuriyette liberal kurumlara alan tanınmayabilirdi. Demokrasi ise liberal kurumlar olmadan yarım kalırdı. Aradaki fark bu kadar netti. O halde Türkiye’deki gelişme cumhuriyetten demokrasiye doğruydı ve hala öyledir. Kuruluşu cumhuriyet olan bu sistem demokrasiye doğru yol almaktadır; 1950’de tamamlanan 1946 Devrimi bunun Türkiye tarihi için başlangıcıdır. Düzeltelim; 1946 Devrimi henüz tamamlanmamıştır; 1950, devrimin ilk evresinin tamamlandığı dönemdir. Bu çalışmamızda, 1946 Devrimi’nin sadece ilk evresine ışık tutulmuştur.

³ Demokrasi ve cumhuriyet tartışması için bkz. Bülent TANÖR: Kuruluş Üzerine 10 Konferans, (İstanbul, 1996), 37-44.

⁴ Her demokrasi içinde cumhuriyet rejimini barındırır; lâkin her cumhuriyet bir demokrasiye tekabül etmeyebilir. “Cumhuriyet: Bir idare veya devlet biçimi olan Cumhuriyet, hâkimiyetin, doğrudan veya dolaylı bir biçimde halkın seçtiği temsilciler tarafından kullanımıdır... Genel olarak Cumhuriyet kelimesinden, bir ülkenin nasıl idare edildiği hemen anlaşılmaz, çünkü Cumhuriyet adı altında dünyada farklı idare biçimleri ve siyasî rejimler şekillenmiştir (Sosyalizm; Kapitalizm; Demokrasi; Sınırlı Demokrasi veya tek parti sistemi gibi). Buna rağmen, idare biçimi Cumhuriyet olan bütün devletlerin müşterek bir özelliği vardır; bu da, o devletin bir hanedan veya monark (Kayser; Kral; Padişah) tarafından idare edilmemesidir. Bundan dolayı, monarşiler hariç, hemen hemen tüm devletler, genellikle kendilerini Cumhuriyet olarak vasıflandırır.” (Ali Seyyar, Sosyal Siyaset Terimleri, (İstanbul: 2002), 83-84.)

1945 yılında çok partili sisteme geçiş kararının verilmesi ile birlikte devlet-toplum ilişkilerinde önemli bir dönüşüm süreci başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, çok partili sisteme geçiş sürecini dış etkenlerin baskısı ile başlatmış ve bu süreç, bir yandan bu süreci kontrol altında tutmaya çalışan yönetici kadroların parti-devlet bütünlüğünü bozacak rekabetçi ve çoğulcu bir politik sistemin kurulması için gerekli kurumsal düzenlemelere ayak diremesine⁵ ve diğer yandan Demokrat Parti muhalefetine, toplumsal muhalefetin ve parti içi muhalefetin savaşına sahne olmuştur. Bu dönemin bir analizine yer verildiği çalışmamızın konusunu, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946'dan 1950'ye kadar geçen dört yıllık sürede ideolojik pozisyonundaki değişiklikler teşkil etmektedir.

1946 ile 1950 arasında kalan dönem Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından verdiği en önemli sınavların başında gelir. 1950 seçimlerine kadar geçen sürede 22 yıl iktidarda olan ve iktidarda kaldığı sürece otoriter (kısmen de totaliter) bir tek parti hüviyetine bürünen CHP'nin demokrasi ile yüzleşmesi onun bünyesinde köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimler bir yandan da Türkiye'nin siyasal rejiminin değişimi anlamına geldiği için önemlidir. Çünkü o döneme kadar, Türkiye'nin siyasetini belirleyen ve dolayısıyla Türkiye siyasetini açıklayabilecek başlıca faktör toplumun partisi olan CHP idi. Bu dönüşüm muhakkak, şu anda sahip olduğumuz demokrasinin de temellerini oluşturmuştur. Günümüzde de tartışılan laiklik, anayasa sorunları, antidemokratik yasalar, hak ve özgürlükler alanında birey aleyhine sınırlamalar, muhalif düşüncelere karşı hoşgörüsüzlük, ekonomide devletin ağırlıklı rolü gibi konular o dönemden bu güne miras kalmıştır. Bu dönemin incelenmesini önemli kılan nokta, o

⁵ Nihal KARA-İNCİOĞLU, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000), 205-215.

zamanki problemler ve geçiş aşamaları değerlendirilerek bugünkü sorunların da kaynaklarının açıklanabilecek olmasıdır. Bu konulara örnek olarak laiklik tartişmaları verilebilir. Türkiye’deki laiklik anlayişına yönelik bir analiz yapıldığında, laiklik tartişmalarının o dönemden bu güne miras kaldığı, tartişılan konuların aynı merkezde odaklandığı görülecektir.⁶ Bugün laiklik karşısında cumhuriyet refleksi veren kesimlerin de o dönemin fikirlerini günün şartlarına göre benimsediği ve verilen refleksin benzer olduğu fark edilebilecektir. Bu bağlamda, çalışmamızın önemi ve hassasiyeti ortaya çıkmaktadır.

Çalışmamız üç ana bölüme ayrılmıştır. Tezimizin asıl konusunu teşkil eden 1946-1950 arasında CHP’nin ideolojik pozisyonundaki değişiklikler son bölümde anlatılmıştır. İlk iki bölümde ise, tez konumuza altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultada, ilk bölüm *Siyasal Parti ve Tek Parti Sistemleri* adını taşımaktadır. İkinci bölüm ise *Tek Parti Dönemi* başlığını taşımaktadır.

Birinci bölümde, siyasal parti tanımına, kökenine ve parti sistemlerine; siyasal parti tipolojilerine; tek parti sistemlerine ve türlerine değinilmiştir. Bu bölüm sonunda totaliter ve otoriter rejimler arasında bir ayrıma gidilmiş, bu sistemlere karakterini veren asıl unsurun ne olduğu sorgulanmıştır.

İkinci bölümde, Milli Mücadele yıllarındaki gelişmelerden başlanarak tek partili sisteme geçme kararının verildiği döneme kadar geçen sürede cereyan eden gelişmelere değinilmiştir. Bu bağlamda, Millî Mücadele yılları; I.

⁶ Türkiye’deki laiklik tartişmalarının geçmişle ilişkisi için bkz. Mustafa ERDOğAN: Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji, (Ankara, 2000); Leven KÖKER: Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, (İstanbul, 1990).

TBMM'nin yapısı ve gruplaşmalar (I. Grup ve II. Grup); Yeni Türkiye'nin inşa edilmesi sürecinde CHP'nin kuruluşu, laiklik reformları, tek partili sistemin kuruluşu, pekişmesi (parti-devlet bütünleşmesi) ve uygulamaları; birinci bölümde yapılan otoriter-totaliter rejimler tasnifinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Türkiye'de kurduğu sistemin hangi kategoride yer alacağı gibi konulara değinilmiştir.

Nihayet, üçüncü bölümde, çok partiye geçiş kararı incelenmiş ve daha sonra 1946'dan 1950'ye geçişte CHP'nin ideolojik pozisyonundaki değişiklikler değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken iki ayırım esas alınmış, birbiri ile doğrudan bağlantılı olan iki konu ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bu başlıklardan biri siyasal rejimde dönüşüm ve bir diğeri ise Altı Ok'ta dönüşümdür.

BİRİNCİ BÖLÜM: SİYASAL PARTİ VE TEK PARTİ SİSTEMLERİ

1) SİYASAL PARTİ:

Bu bölümde siyasal partilerin kavram ve köken açısından bir incelemesi yapılacak, bir siyasal parti tanımına ulaşılmaya çalışılacak, siyasal partinin fonksiyonları belirtilecek ve son olarak siyasal parti tipolojileri değerlendirilecektir.

A) Kavram ve Köken Açısından Parti:

Fransızca kökenli parti kelimesinin Türkçe'deki karşılığı “parça, bölüm”dür. Cumhuriyetin ilk dönemleri ile Osmanlı'da “fırka” kelimesi ile karşılanan kavram, 19. yüzyılda birbirini çağrıştıran birçok kelime (hizip, klik, cemiyet, çıkar grubu v.b.) ile –kamu otoritesi ile ilgili güncel fikirleri veya ortak amaçları (örgütlenmiş olsun ya da olmasın) kastetmekte-⁷ aynı anlamda kullanılıyordu.⁸ Fakat, Duverger'nin de belirttiği gibi, “Kelime benzerliği bizi yanıltmamalı. ‘Partiler’ kelimesini, modern demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütlerini olduğu kadar, ilk çağ Cumhuriyetlerini bölen

⁷ Ali Yaşar SARIBAY: Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, (Bursa,2000),136.

⁸ Ali Yaşar SARIBAY: Türkiye’de Demokrasi Ve Politik Partiler, (Bursa, 2001), 4-5.

hizipleri, Rönesans İtalya'sında bir komutanın etrafında toplanan orduları, devrim meclisleri üyelerinin bir araya geldikleri kulüpleri ve anayasal monarşinin mülkiyet esasına dayanan seçimlerini hazırlayan komiteleri anlatmakta da kullanıyoruz... Ama, her şeye rağmen, bunların özdeş olmadıkları da görülüyor. Doğrusu istenirse, gerçek partiler ortaya çıkmalı yüzyıl bile olmamıştır.”⁹

Kavramsal açıdan parti, modern çağdan çok daha önceki dönemlere kadar uzanır. Roma İmparatorluğu'nda “parti”, şeref payelerini, terfileri ve ücretleri tartışmak için halkın ve asillerin bir araya gelmelerini anlatmak için kullanılırdı.¹⁰ 17. yüzyıla gelene kadar kavram, hizip ve çıkar grubu gibi anlamları da bünyesinde ihtiva eder oldu. Bazı tarihçilere göre, şu an kullandığımız manada parti kavramının kaynağı, İngiltere'de 1660 Restorasyonu ile 1832 Reform Yasası'nı kapsayan dönemde Whig'ler ve Tory'lere kadar uzanır. Oysa, bu oluşumlar sadece birer hizip niteliğindeydiler; muhafazakâr ve liberal partilerin ataları sayılan bu gruplar gerçek anlamda partiye tekabül etmezler.¹¹

Duverger'nin “gerçek partiler” olarak nitelendirdiği modern partilerin ortaya çıkışları, muhakkak ki, birçok farklı gelişme ile açıklanmaktadır. Fakat modern siyasal partilerin ortaya çıkmasındaki en büyük etkenin demokratik gelişmeler olduğuna literatürde sıkça yer verilir. Sarıbay'a göre, modern partilerin ortaya çıkışlarını hazırlayan koşullar üç ana başlıkta toplanabilir: kurumsal koşullar, bunalımsal koşullar ve gelişimsel koşullar.¹²

⁹ Maurice DUVERGER: Siyasi Partiler, çev. Ergun Özbudun, (İstanbul, 1975), 15

¹⁰ Daha eski çağlardaki –Roma, Eski Yunan, Doğu ve İslâm Âlemi'nde- partilerle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasî Partiler, (İstanbul, 1952), 3.

¹¹ Ali Yaşar SARIBAY: Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, 136.

¹² Ali Yaşar SARIBAY: Türkiye'de Demokrasi Ve Politik Partiler, 6.

Siyasal partilerin doğuşuna zemin hazırlayan kurumsal koşullar, 19. yüzyıl Batı Avrupa'sındaki oluşumları açıklamakta ve partilerin ortaya çıkışını demokratik gelişmelere bağlamaktadır. Buna göre, modern siyasi partilerin ortaya çıkma koşullarını doğuran en önemli iki etken, birbirine bağlı olmakla birlikte, demokrasinin ve oy hakkının genişlemesidir.¹³ Bu görüşün savunucularından biri Duverger'dir. Ona göre, siyasi meclisler fonksiyonlarının ve bağımsızlıklarının genişlediğini gördükçe, bu meclislerin üyeleri, eylemlerinde uyum yakalayabilmek için, ortak niteliklerine göre gruplaşma gereğini duymuşlardır. Oy hakkı genişledikçe, adayları tanıtabilecek ve oyları bu adaylara yöneltebilecek komiteler ile seçmenlerin örgütlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Neticede, siyasi partinin doğuşu (bazı istisnalar dışında¹⁴), parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlıdır.¹⁵

Bir diğer kategori ise, bunalımsal koşullardır. Bu kategoriye göre, partilerin doğuşu, bir ülkedeki politik seçkinlerin karşı karşıya kaldıkları belirli sorunlara ve bu sorunları aşmak için yönelinen yöntemlere bağlıdır. Sarıbay, bu sorunları üç alt başlıkta inceler: meşruluk, bütünleşme ve katılma bunalımları.¹⁶

Meşruluk bunalımı, devlet mekanizmasını kimlerin elinde tutacağı ve bu kişilerin nasıl hükümet edecekleri konusunda doğan anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu tür partilere, 18. yüzyıl Fransa'sında monarşik egemenlik yerine halk egemenliğini getirmek için mücadele eden ihtilâlcilerle gruplardan doğan partiler ile Türkiye'de meşrutiyetin kurulması için hareket

¹³ Ali Yaşar SARIBAY: Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler, 6.

¹⁴ Duverger, siyasi partileri doğuşları açısından, parlamento içinde doğan partiler ve parlamento dışında doğan partiler olarak ikili bir ayrıma tâbi tutar. İstisnalar olarak nitelendirdiği ise, parlamento dışında doğan partilerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Maurice DUVERGER: Siyasi Partiler, 16-31

¹⁵ Maurice DUVERGER: Siyasi Partiler, 16.

¹⁶ Ali Yaşar SARIBAY: Türkiye'de Demokrasi Ve Politik Partiler, 6-7.

eden Jön Türkler'in oluşturduğu İttihat ve Terakki Fırkası (Partisi) örnek olarak gösterilebilir.¹⁷

Bütünleşme bunalımları ise, ulusal bir devlet yaratma girişimlerine ilişkindir. Bu bunalımlara sebep olan unsurlardan (din, dil, ırk ayrımı) biri üzerine inşa olan azınlık gruplarının, bazen bir ulusal devlet yaratma girişimine karşı koymak, bazen de ulusal devlet içinde kendi kültürel konumlarını muhafaza etmek için parti olarak örgütlenmeleri, bu kategoride değerlendirilir.¹⁸

Siyasal parti oluşumlarını doğuran bir diğer bunalım ise katılma bunalımıdır. Katılma bunalımı, siyasal seçkinlerin kendi dışındaki grupların devleti ele geçirme veya paylaşma isteklerini meşru görmemelerinden ortaya çıkmaktadır.¹⁹ Kışlalı'nın siyasal partilerin ortaya çıkışlarıyla ilgili görüşlerini bu kategori içinde değerlendirebiliriz. Kışlalı'ya göre, ilk siyasal partiler, aristokrasi (toprak soylular) ile burjuvazi (kent soylular) arasındaki mücadele sırasında ortaya çıktı. "Aynı toplumsal sınıfın çıkarlarını ve dolayısıyla dünya görüşünü savunan milletvekilleri arasında, meclislerde giderek gruplaşmalar başladı. Yerel komiteler arasındaki bağlantının kurulmasıyla da ilk siyasal partiler doğmuş oldu."²⁰

Partilerin ortaya çıkışlarıyla ilgili koşulları açıklayan son kategori olan gelişimsel koşullara göre ise, partilerin doğuşu, modernleşmenin bir sonucudur. Modernleşmiş toplumlarda, bir tane dahi olsa, örgütlenmiş parti mevcutken, partisiz sistemlere modernleşmemiş-geleneksel toplumlarda

¹⁷ Ali Yaşar SARIBAY: Türkiye'de Demokrasi Ve Politik Partiler, 7.

¹⁸ Ali Yaşar SARIBAY: Türkiye'de Demokrasi Ve Politik Partiler, 7.

¹⁹ Ali Yaşar SARIBAY: Türkiye'de Demokrasi Ve Politik Partiler, 7.

²⁰ Ahmet Taner KİŞLALI: Siyaset Bilimi, (Ankara, 2002), 262.

rastlanmaktadır.²¹ Bu teze göre, parti, modern zamanların olağan bir örgütlenmesidir ve modern çağ siyasal arenasına anlam veren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buraya kadar anlatılanlar ışığında, siyasal partilerin modern çağa özgü örgütlenmeler olduğunu söyleyebiliriz. Geçmiş çağlardaki birçok örgütlenmeyi de kapsayacak genişlikte kullanılan parti tanımı, bugün anladığımız manâdaki parti tanımı ile örtüşmemektedir. Diğer yandan, Duverger'nin de belirttiği gibi, bu kurumlar arasındaki "... isim özdeşliğini haklı gösterecek sebepler de yok değil; çünkü bu özdeşlik yakın bir hısımlığı yansıtıyor. Bütün bu kurumların fonksiyonu, siyasal iktidarı ele geçirmek ve kullanmak değil mi?"²² Fakat, bu durum dahi, çağcıl partiler ile diğer parti kavramsallaştırmaları arasında bir ayrım yapmamızı zorlaştırmıyor. En kolay anlaşılır farkı ise, Tunaya'nın şu yalın ifadesinde bulabiliriz: "Devlet ve siyaset rejimlerinin bugünkü manâda anlaşılmadığı devirlerde, parti de bugünkü anlamına sahip değildir."²³ O halde şunu rahatlıkla belirtebiliriz: Konumuzu teşkil eden parti, modern çağ ile anılan ve o çağ ile birlikte şekillenen siyasal oluşumlardır; modern siyasal partilerdir.

B) Bir Tanıma Doğru:

Sarıbay, siyasal parti incelemelerinde, araştırmacıların üzerinde uzlaştığı benzer görüşlerin şu şekilde sıralanabileceğini belirtir:

²¹ Ali Yaşar SARIBAY: Türkiye'de Demokrasi Ve Politik Partiler, 7-8.

²² Maurice DUVERGER: Siyasi Partiler, 15.

²³ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasî Partiler, 3.

“1- Politik parti, bireysel ya da kolektif olarak kendilerini belli bir politik etiketle özdeşleştiren (“Demokratlar”, “İşçi Parti(li)ler”, v.b. gibi) kişilerin bir araya gelmesi olayıdır.

2- Bu kişilerden bazıları hükümetin içinde ya da dışında partinin amaçlarını gerçekleştirme eyleminde bulunurlar.

3- Bu kişilerin örgütlenme hakları ve parti amaçları için çalışmaları yasaldır. Bu bakımdan, resmen yasaklanmış olan ve iktidar için mücadele eden gruplar(ı); partiden çok, “cunta” ya da “gizli örgüt” diye adlandırmak daha uygundur.

4- Politik parti temsili hükümet mekanizmalarıyla ilgilenir; iktidar için adayları saptar; seçmenlerin desteğini sağlar. Dolayısıyla, seçimlerin yapılmadığı yerlerde partilerin de varolmayacağı açıktır.”²⁴

Sarıbay’ın işaret ettiği ortak noktalar, siyasal parti tanımında genel prensipler halini almış konu başlıkları değildir. Kimi yazarlar bu ön kabullere itiraz etmektedir. Dolayısıyla, sorun, parti tanımının kapsamında odaklanmaktadır. Payaslıoğlu, çok kapsayıcı parti tanımlarının izahı güçleştirdiğini, çok dar yapılan tanımların ise yeterince kapsayıcı olmadığını dile getirmektedir.²⁵ Aslında Payaslıoğlu, siyasal parti tanımında bir ironiye işaret etmekte ve bizlere, parti tanımlarında kullanılan iki farklı yol olduğunu ipucunu vermektedir: Dar tanımlar ve kapsayıcı tanımlar. Buradan şu sonuç çıkarılmamalıdır: Siyaset bilimcilerin bir kısmı dar tanımları kabul ediyor, bir kısmı ise daha kapsayıcı tanım şeklini kabul ediyor. Oysa, aşağıda da görüleceği gibi, bir konuda kapsayıcı (daha geniş) tanım kabul eden bir siyaset bilimci, diğer bir konuda sınırlandırıcı (daha dar) bir tanımları kabul edebiliyor.

²⁴ Ali Yaşar SARIBAY: Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, 137.

²⁵ Arif Turgut PAYASLIOĞLU: Siyasi Partiler, (Ankara, 1952), 10.

Özbudun, yaklaşımlar arasındaki bu ayrılık noktalarından hareketle siyasal partinin tanımına ulaşmaya çalışır. Özbudun'un vurguladığı konular şu başlıklar altında sıralanabilir: I) Sayı Sorunu: Tek parti, siyasal parti midir? II) Örgüt ve Yapı Sorunu: Her Siyasal Gruplaşma Parti Sayılabilir mi? III) Amaç Sorunu: Baskı Grupları da Siyasal Parti Sayılabilir mi?

Özbudun'un konu başlıkları olarak düzenlediği bu tartışma alanlarına bir tane daha ilâve etmeyi uygun gördük: IV) Türdeşlik Sorunu: Siyasal Parti Homojen midir? Şimdi sırasıyla bu tartışma alanlarına değinelim.

a) Sayı Sorunu: Tek parti, siyasal parti midir?

Yazarlar arasındaki en önemli tartışma, tek partinin parti sayılıp sayılamayacağıyla ilgilidir. Neumann'a göre, bir tek parti sistemi, terimlerde çelişki demektir. En az bir tane daha yarışmacı grubun varlığı, bir siyasal partiyi parti haline getirir.²⁶ Benzer bir görüşü de Sartori dile getirir. O, semantik ve fonksiyonel gerekçelerle, tek partinin bir siyasal parti sayılamayacağını belirtir. Sartori'nin semantik gerekçesi şudur: Parti kelimesi, parça anlamını ifade etmektedir; bütünü parçalar oluşturur ve eğer bütün, tek bir parçadan müteşekkil ise, çeşitli parçalardan söz etmek anlamsızdır. Yani tek partiyi gerçek bir siyasal parti saymak kelimenin anlamına bakıldığında dahi olanaksız görünmektedir.²⁷ Tek partili bir rejimde semantik açıdan partiden söz etmek gerçekten olanaksızdır. Çünkü, tek parti, sistemin bizatihi adıdır ve bu tip bir yönetim şeklinde, kelimenin tam anlamını karşılayacak siyasal partilerin oluşması söz konusu değildir. Tekelci parti kuramcıları da bu

²⁶ Ergun ÖZBUDUN: Siyasal Partiler, (Ankara, 1983), 2.

²⁷ Ali Yaşar SARIBAY: Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, 137-138; Ergun ÖZBUDUN: Siyasal Partiler, 2.

durumun farkındadır. Birçok Nazi kuramcısının “parti” kelimesi yerine “hareket” ya da ona benzer başka kelimeler kullanması²⁸ bu farkındalığın bir şekilde ifade edilmesinden başka bir şey değildir.

Diğer yandan, Sartori’ye göre, yarışmacı bir partinin amacı, kamuoyunu ifade etmek/temsil etmek iken; tek partinin amacı, kamuoyunun kendini serbestçe ifade etmesini önlemektir. Buradan hareketle Sartori, kamuoyunun kendini serbestçe ifade etmesine hizmet etmeyen bir kuruluşun siyasal parti olarak nitelenmesinin yanlış olacağını vurgular.²⁹ Devletin tüm gücünü tekelinde toplayan tek parti, kitleleri dilediğince yönlendirebilir ve toplum içinden çıkabilecek ‘çatlak’ sesleri bastırabilir. Kamuoyunu ifade etme şartını koşan Sartori’nin, demokratik rejime vurgu yaptığı açıktır. Görüldüğü üzere, Sartori’nin görüşleri, temsilî demokrasi şartlarını haiz olmayan bir sistemde gerçek anlamda bir siyasal partinin vücut bulamayacağına işaret etmektedir.

Nitekim, Payaslıoğlu da, modern siyasal partilere veçhesini veren ve onların eski tip parti anlayışlarından farkını ortaya çıkaran temel şartın temsilî demokrasi olduğunu dile getirir. Ona göre, modern partilerin teşkilatları da, temsilî demokrasinin bir neticesidir. Gerçek anlamda siyasal partilerin, temsilî (“müsait bir hürriyet havası”na imkân veren) demokrasilerde vücut bulabileceğini belirten Payaslıoğlu’nun, tek partiyi parti tanımı kapsamında değerlendirmedeği açıktır.³⁰ Bu kadar kesin ifadeler kullanmasa da, Duverger de, partilerin gelişimini (genellikle) demokrasinin gelişimine bağlı görür.³¹

²⁸ Juan J. LINZ: Totaliter ve Otoriter Rejimler, çev. Ergun Özbudun, (Ankara, 1984), 38.

²⁹ Ergun ÖZBUDUN: Siyasal Partiler, 2; Sarıbay, Ali Yaşar SARIBAY: Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, 38.

³⁰ Arif Turgut PAYASLIOĞLU: a.g.e., 12-13.

³¹ Maurice DUVERGER: Siyasi Partiler, 16.

Fakat onun, Payaslıoğlu gibi, temsilî demokrasiyi partiyi anlamlandırmada bir araç olarak gördüğünü söyleyemeyiz.

Friedrich, La Palombara ve Weiner ise, fonksiyonalist açıdan, yarışmacı parti sistemi ile tek parti sisteminin tamamıyla ayrı değerlendirilemeyeceğine değinirler. Bu yazarlara göre, siyasal sosyalleşme ve siyasal devşirme, menfaatlerin birleştirilmesi, kamusal politikanın ana hatlarının saptanması ve uygulanmasının denetlenmesi gibi birçok siyasal fonksiyon hem yarışmacı hem de tek parti tarafından yerine getirilir. Her iki sistemde de (yarışmacı sistem ve tek partili sistem) siyasal parti, resmî devlet mekanizması dışında olan ve halkla devlet arasında bağlantı kuran aracı bir mekanizmadır. Her iki parti tanımı da halkın siyasete katılmasının bir aracıdır.³² Oysa, yukarıda da değinildiği gibi, tek partinin devletle bütünleştiği, bu tanımlarda göz ardı edilmektedir. Bunun yanı sıra, tek partinin siyasal katılmayı sağlamadaki rolü ile rekabetçi partilerin rolü kıyaslandığında birbirinden oldukça farklı sonuçlar ortaya çıkar. Pratik örneklerde de görüldüğü üzere, tek partinin amacı tesirli bir siyasal katılma sağlamak değil, göstermelik bir katılım ile kendini meşrulaştırmaktır; bunun için, tek parti elitleri yeri geldiğinde zor tekelini en şiddetli bir biçimde kullanmaktan da çekinmemişlerdir.

Özbudun ise, tek partinin salt baskı aracı olduğu görüşünün mübalağalı olduğuna, onun da siyasal katılmaya hizmet ettiğinin yadırganamayacağına değinerek; yarışmacı partilerle aralarındaki farkları akıldan çıkarmamak kaydıyla, tek partinin parti kavramı içinde değerlendirilmesinin yerinde olacağını belirtir.³³ Bu yaklaşımı Kapani de

³² Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 2.

³³ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 2.

desteklemekte ve “seçim” ve “serbest yarışma” gibi unsurlara ağırlık verilerek yapılmış siyasal parti tanımlarının, otoriter ve totaliter sistemlerdeki partileri “siyasal parti” saymamak gibi sosyal gerçeklere uymayan bir sonuç doğurduğunu belirtmektedir.³⁴

Tek partinin totaliter ve otoriter sistemlerde, tanımda yarışmacı partiler kıstas alındığında, sembolik parti işlevi görmenin yanı sıra devletin bir organı gibi çalıştıkları ihmal edilmemelidir. Burada bir sınıflandırma sorunu yaşandığı açıktır. Tipolojide, aralarında, fonksiyonel olarak dile getirilen (bizce, şekilsel olarak değerlendirilen) bazı benzerlikler olduğuna değinilse de, “ideal tip” siyasal parti, günümüz demokrasilerinde vücut bulan partidir. Tek partiyi parti olarak değerlendirmek, sadece bir sınıflandırma kolaylığı sağlamaktadır. Fakat bu yaklaşım, tanımlarda karışıklığa yol açtığı için, işlevsel görünmemektedir.

b) Örgüt ve Yapı sorunu: Her Siyasal Gruplaşma Parti Sayılabilir mi?

Siyasal parti tanımında yazarlar arasında ortaya çıkan diğer bir görüş ayrılığı ise, örgüt ve yapı sorunuyla ilgilidir. Çoğu siyaset bilimci, bir siyasal gruplaşmanın siyasal parti sayılabilmesi için, bu grubun az çok sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip olmasını gerekli görür. Bu düşünceyi paylaşan yazarlara göre; kulüp, klik, hizip v.b. çeşitli siyasal toplulukları modern bir siyasal partiden ayıran başlıca özellik, bunların sürekli ve istikrarlı bir yapıya sahip olmamaları, varlıklarının lidere sıkı sıkıya bağlı olması; dolayısıyla gelip geçici bir nitelik taşımasıdır. Parti örgütü, parti içerisindeki bireylerin karşılıklı

³⁴ Münci KAPANİ: Politika Bilimine Giriş, (Ankara, 1997), 160.

ilişkilerinin belirli yerleşik kalıplara göre yürütülmesini, parti içi iş bölümünü, rol farklılaşmasını, düzenli bir haberleşme ağının sağlanmasını gerçekleştirir. Ayrıca bu örgüt belirli ölçüde süreklilik de göstermeli; partinin hayatı tek bir seçimle, tek bir sorunla veya bir liderin ömrüyle sınırlı olmamalıdır.³⁵ Bu görüşün, parti tanımını bir hayli sınırlandırdığı görülmektedir. Bu görüşten hareketle yapılacak bir parti tanımı, parti vasfı elde edecek durumda olan birçok partiyi tanım kapsamına almamaktadır.

Yukarıda zikredilen görüşün aksini savunan Epstein'e göre, kendisine parti adını veren her siyasal kuruluş parti sayılmalıdır. Ona göre, modern partiler genellikle bir örgüte sahip olmaktadır; fakat, tanım bu kadar daraltılırsa parti olarak nitelendirilebilecek bazı gevşek örgütlü yapılar bu tanımın dışında kalmaktadır.³⁶ Yukarıdaki tanımın parti kapsamını daralttığına şüphe yoktur; fakat, kendine parti adı veren her kuruluşu parti olarak değerlendirmek de tanımlamada bazı sorunlara yol açabilir. Bu yüzden, siyasal parti tanımında gözetilmesi gereken bir unsur da siyasal partinin örgüt yapısının süreklilik arz etmesi ve istikrarlı olmasıdır; fakat bu, parti olarak nitelendirilebilecek, bir partinin sahip oluğunu düşündüğümüz fonksiyonları ifa eden gevşek örgütlü yapıları tanım dışında tutmayı gerekli kılmamalıdır.

c) Amaç Sorunu: Baskı Grupları da Siyasal Parti Sayılabilir mi?

Önemli bir diğer ayrım ise, parti ve baskı grupları arasındaki farklardan ortaya çıkmaktadır. Burada belirleyici unsur, politik partiler iktidar için doğrudan yarışıyor iken, baskı gruplarının böyle bir tasarruflarının

³⁵ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., s. 3.

³⁶ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., s. 3.

olmayışıdır.³⁷ Baskı grubu, kabaca şu şekilde tanımlanabilir: “Üyelerinin ortak çıkarlara sahip bulunduklarını algılayan, iktidara geçmeyi amaçlamadan siyasal sistemi etkilemeye çalışan bir topluluk.”³⁸

Demir, siyasal partinin; “siyasal temsile”, “serbest yarışmaya”, “seçim ilkesine” ağırlık veren birçok tanımı olmasına rağmen, siyasal parti tanımında yer alan en önemli ögenin “siyasal iktidarı ele geçirme” veya “paylaşma” amacı olduğuna değinir.³⁹ Benzer bir biçimde Teziç de, siyasal iktidarı ele geçirme amacını gütmeyen bir örgütün siyasal parti sayılamayacağını belirtir.⁴⁰

Fakat baskı grupları da, çeşitli kriterlerden hareketle tasnif edilmiştir. Bu tasniflerden biri de siyasetle ve dolayısıyla siyasal sistemi etkileme gücüyle ilgilidir. Bu tasnif içerisinde sendikaların ayrı bir yeri vardır; çünkü siyaset ile daha düzenli ve sürekli ilişkiye sahip olan bu gruplar, hem örgüt yapıları hem de üye sayıları ile siyasal alana doğrudan müdahale edebilme gücüne sahiptirler. Sendikalar hem ekonomik hem de siyasal kararlarda etkili olma işlevine sahip olup, bu işlevlerini yerine getirebilmek için siyasal süreçle yoğun etkileşim içinde olsalar da⁴¹ asla bir siyasal parti olarak nitelenemezler. Çünkü, ilk olarak, amaçları, siyasal iktidarı ele geçirmek değil, daha etkili araçlarla siyasal süreçle doğrudan etkileşime geçerek onun kararlarını etkilemektir.⁴² Diğer yandan, ikinci olarak, sendikalar, siyasal

³⁷ Ali Yaşar SARIBAY: Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, 139.

³⁸ Ahmet Taner KİŞLALI: a.g.e., 132.

³⁹ Fevzi DEMİR: Anayasa Hukukuna Giriş, Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku, (İzmir, 1998), 115.

⁴⁰ Erdoğan TEZİÇ: 100 Soruda Siyasî Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye’de Partiler), (İstanbul,1976), 6.

⁴¹ İlter TURAN: Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma ve Baskı Grupları, (İstanbul,1987), 47.

⁴² Jean MEYNAUD: Politikada Baskı Grupları, çev. Samih Tiryakioğlu, (İstanbul,1975), 53-57.

iktidarı ele geçirebilecek örgütsel yapıya-ağa ve potansiyele sahip değildir. Çünkü sendikalar, diğer baskı gruplarında olduğu gibi, siyasal partilere nazaran daha dar ve özgün ilgi alanlarına sahiptirler.⁴³ Dolayısıyla, sendikaların siyasal süreçle daha yakın temas halinde olmaları, onların siyasal parti olarak nitelendirilmeleri için yeterli değildir.

d) Türdeşlik Sorunu: Siyasal Parti Homojen midir?

Bu konuda da iki farklı görüş mevcuttur. Tunaya, “(p)arti, muayyen bir siyasî program üzerinde birleşmiş kimselerin, bu programı bilhassa normal seçim yollarıyla gerçekleştirmek gayesiyle kurmuş oldukları bir cemiyettir”⁴⁴ diyerek, parti çatısı altında birleşen kimselerin türdeş olduklarına vurgu yapmaktadır. Benzer şekilde Teziç de, siyasal parti denildiğinde; aynı görüş, aynı çıkar ve aynı siyasal eylemde birleşen insan grubunun anlaşıldığını belirtiyor.⁴⁵ Sarıbay, bu tanımları hem partiyi statik bir varlık olarak gördüğü hem de parti içi demokrasiyi yok saydığı için eleştirir. Ona göre, bu, diğer yandan, partiyi salt ideolojik bir grup olarak algılamaktır; oysa, insanları bir parti etrafında bir araya getiren tek önemli faktör ideoloji değildir.⁴⁶

Özbudun ise, doktrin ortaklığının her partide aynı ölçüde vuku bulan bir durum olmadığı ve bu tanımlamanın siyasal parti kavramını gereksiz ölçüde daraltacağı gerekçesiyle bu tanıma itiraz eder.⁴⁷ Bu görüşlere ilâveten, parti içi demokrasinin hiç işlemediği partilerde dahi bu tür bir homojenliğin olmasının mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Tek partili

⁴³ İlter TURAN: a.g.e., 44-45

⁴⁴ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasî Partiler 1, 3.

⁴⁵ Erdoğan TEZİÇ, a.g.e., 5.

⁴⁶ Ali Yaşar SARIBAY: Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, 141.

⁴⁷ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 5.

sistemlerde dahi görülen parti içi muhalefetler, bölünmeler, partiden atılma ve dışlanmalar bu görüşümüzü destekler. Dolayısıyla, bu tür bir tanım, parti kavramını hem gereksiz yere sınırlandırmakta ve hem de gerçeği yansıtmamaktadır.

e) Tanım:

Buraya kadar anlatılanlar ışığında, yapılan tanımlar bazı konularda tartışmalara sebep olsa da, kapsayıcılık açısından beklentilerimize en çok cevap veren tanım olarak Özbudun'un tanımını alıyoruz: "...siyasal partileri, halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar olarak tanımlayabiliriz."⁴⁸

C) Siyasal Partinin Fonksiyonları:

Siyasal partilerin başlıca dört fonksiyonundan bahsedilebilir. Bunlar, menfaatlerin birleştirilmesi; siyasal devşirme; siyasal sosyalleşme ve yönetme fonksiyonlarıdır.

a) Menfaatlerin Birleştirilmesi:

Menfaatlerin birleştirilmesi, toplumda çok çeşitli olan çıkarların, siyasal karar halini almadan önce, birbirleriyle bağdaştırılması, birleştirilmesi ve belli başlı siyaset alternatiflerine indirilmesi olayıdır. Geleneksel ve otoriter sistemlerde bu fonksiyon bizzat devlet organları tarafından yerine getirilirken,

⁴⁸ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 4.

demokratik sistemlerde bu fonksiyonun yerine getirilmesinde en önemli rolü siyasal partiler üstlenmiştir.⁴⁹ Bazı yazarlar, siyasal partilerin bu fonksiyonu itibariyle, “bölücü” ve “ayırıcı” değil, birleştirici ve toparlayıcı olduğunu belirtmiştir.⁵⁰

b) Siyasal Devşirme:

Bu fonksiyon, siyasal sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçilmesi sürecidir. Devletin yönetim makamlarının, siyasal elit ve liderlerin seçilmesini sağlamak bu fonksiyon kapsamında değerlendirilir.⁵¹ Özbudun’a göre bu, partilerin asgarî fonksiyonudur.⁵²

c) Siyasal Sosyalleşme:

Siyasal sosyalleşme ise, siyasal sistem içindeki rollerin (seçmenleri harekete geçirme, daha aktif davranışa yöneltme, seçimde sandık başına gitmeye teşvik etme gibi)⁵³ öğrenilmesi, siyasal kültürün benimsenmesi sürecini anlatır.⁵⁴

d) Yönetme Fonksiyonu:

Yönetme fonksiyonu, partilerin ana amacı olarak değerlendirilebilecek fonksiyondur.⁵⁵ Seçimler sonucu iktidara gelen parti ya da partilerin, yasama

⁴⁹ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 92-93.

⁵⁰ Fevzi DEMİR, a.g.e, 120; Münci KAPANİ, a.g.e., 163-164.

⁵¹ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 98; Münci KAPANİ, a.g.e., 166.

⁵² Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 98.

⁵³ Kapani, s. 166.

⁵⁴ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 108.

⁵⁵ Münci KAPANİ, a.g.e., 167.

ve yürütme erki vasıtasıyla siyasal kararları uygulamaları bu fonksiyon içinde değerlendirilir.⁵⁶

Çam, yukarıda sıralanan işlevlerin açık işlevler olduğunu belirtir ve bu faaliyetlerin partiler tarafından bilinçli olarak yerine getirildiğine değinir. Bunlara ek olarak, partilerin (sistemi meşrulaştırma; siyasal bütünleşme, sivil denetim ve siyasal katılmayı çoğaltma; sistemi dengeleme ve değişime olanak verme gibi) gizli ve yarı doğrudan işlevlere de sahip olduğunu belirtir.⁵⁷ Çam'ın burada belirttiklerinin, yukarıda zikredilen işlevlerin gerçekleşmesi ile ortaya çıktığını ve onların alt dalları olarak değerlendirilebileceğini belirtebiliriz.

D) Siyasal Parti Tipolojileri:

Literatürde, başlıca iki ayrı tipolojiye vurgu yapılır. Bunlardan ilki, Duverger'nin dile getirdiği, organizasyonel⁵⁸ olarak adlandırılan tipoloji iken; bir diğeri, Neumann'ın belirttiği, fonksiyonalist⁵⁹ tipolojidir.

a) Duverger'nin Tipolojisi:

Duverger iki parti tipinden söz eder. Bunlar, kadro partileri (partis-comité) ve kitle partileri (partis de masse)'dir. Kadro partilerinde üye

⁵⁶ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 92; Fevzi DEMİR, a.g.e., 121.

⁵⁷ Esat ÇAM: Siyaset Bilimine Giriş, (İstanbul,2002), 429-439.

⁵⁸ Richard GUNTHER&Larry DIAMOND: "Types And Functions of Parties", Political Parties and Democracy Der. Larry Diamond & Richard Gunther, (Baltimore: The John Hopkins University Press, 2001), 5.

⁵⁹ Richard GUNTHER&Larry DIAMOND, a.g.m, 5.

sayısından çok, üyelerin niteliği önemlidir. Bu partiler genel oy ilkesinin kabulünden önce parlamento içinde doğdukları için, ilk zamanlar, üye kaydetme ya da kitleleri örgütleme ihtiyacı duymamışlardır.⁶⁰ Amaçları, seçim zamanlarında, oy toplama potansiyeli yüksek kişileri, elit tabakaları kazanmaktır.⁶¹ Ama genel oy ilkesinin kabulünden sonra, diğer partilerle rekabet edebilmek için bu özelliklerini geri plana itmişler ve kitlelere de hitap etmeye çalışmışlardır. Bu yüzden günümüzde “saf” haliyle kadro partilerine rastlanmamaktadır. Batı’daki liberal ve muhafazakâr partilerin çoğu bu tipe uygundur.⁶²

Kimi yazarlara göre kadro partilerine nazaran daha modern olan⁶³ kitle partileri, genel oy hakkının yayılmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır ve daha çok üyeye sahip olmak için uğraş verir. Hitap ettiği kesim, zengin ve itibarlı çevrelerden çok, çalışan kesim ve orta sınıftır.⁶⁴ İdeolojik çizgilerinin daha belirgin ve tutarlı olmasının yanı sıra, kadro partilerine nazaran daha disiplinli olan kitle partileri, sadece seçim dönemlerinde değil, her zaman faaldir. Üyelerini siyasal yönden eğitmek ve bilinçlendirmek için sürekli faaliyet gösterirler. Amaçları, ülkenin yönetimine ağırlığını koyabilecek, iktidarı ele alabilecek bir elit tabaka yetiştirmektir. İlk olarak sosyalist partiler tarafından geliştirilen bu sistem, daha sonraları, komünist ve faşist partiler ile az gelişmiş ülkelerdeki partilerde uygulanmıştır.⁶⁵

⁶⁰ Fevzi DEMİR, a.g.e., 129.

⁶¹ Bülent DÂVER: Siyaset Bilimine Giriş, (Ankara, 1993), 232.

⁶² Münici KAPANİ: a.g.e., 169.

⁶³ Hans DAALDER: “The Rise of Parties in Western Democracies”, Political Parties and Democracy, Der. Larry Diamond & Richard Gunther, (Baltimore: The John Hopkins University Press, 2001), 48.

⁶⁴ Fevzi DEMİR, a.g.e., 130.

⁶⁵ Münici KAPANİ: a.g.e., 170.

Duverger, Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi'ni kadro partileri olarak nitelendirir. Fakat bu partiler merkezîyetçi ve disiplinli yapıya sahip olma gibi bazı özellikleri yüzünden kadro partileri tipolojisinde değerlendirilemezler.⁶⁶ Görüldüğü üzere, Duverger'nin ayrımı tam bir kesinlik taşımamaktadır. Bu doğrultuda benzer eleştiriler alan Duverger, bu ayrımın fazla büyütülmemesi gerektiğini belirtmiş⁶⁷ ve üçüncü bir tip olarak nitelenebilecek ara partilere değinmiştir. Bunları da, dolaylı partiler ve az gelişmiş ülkelerin partileri olarak ikiye ayırmıştır.⁶⁸ Parti türlerini belirlemede Duverger'nin vurguladığı bir diğer nokta, partilerin örgüt yapılarıyla ilgilidir. Buna göre Duverger dört ayrı örgütlenme biçiminden söz eder. Bunlar; ocak, hücre, milis ve komite olarak sıralanabilir.⁶⁹ Bu ayrıma burada değinmeyi gerekli bulmamaktayız.

b) Neumann'ın Tipolojisi:

Neumann da, Duverger gibi, iki tür partiden söz eder. Bunlar, bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileridir. Bireysel temsil partileri, sınırlı bir siyasal katılma ortamında işleyen ve sadece seçim zamanlarında faaliyet gösteren partilerdir. Bu partilerin başlıca fonksiyonu aday göstermektir. Parti örgütleri çok gevşek bir yapıya sahip olduğundan ve disiplin çok zayıf olduğundan dolayı, adaylar, seçildikten sonra geniş bir hareket serbestisine sahiptir.⁷⁰

⁶⁶ Münci KAPANİ: a.g.e., 171.

⁶⁷ Münci KAPANİ: a.g.e., 171.

⁶⁸ Fevzi DEMİR, a.g.e., 131; Münci KAPANİ: a.g.e., 171-172.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Maurice DUVERGER: *Siyasi Partiler*, 51-78.

⁷⁰ Fevzi DEMİR, a.g.e., 131-132.

Sosyal bütünleşme partileri ise, kitle hareketlerinin ve siyasal katılmanın genişlemesiyle ortaya çıkan partilerdir. Üyelerini örgütsel ve ideolojik olarak bir araya toplayan, onlarla sürekli ve düzenli ilişkiler yürüten sosyal bütünleşme partileri demokratik ve totaliter olmak üzere iki alt grupta incelenir.⁷¹ Demokratik nitelikli sosyal bütünleşme partileri, desteklerini açık bir biçimde, belli sosyal sınıf veya kitleden almaktadırlar. Bu partilerin, kente göç edip yalnızlaşan yığınların toplumla yeniden bütünleşmesini sağladığı söylenebilir.⁷² En önemli fonksiyonu sosyal entegrasyonu sağlamak olarak beliren bu tip partilerde, ideoloji faktörünün ikinci planda olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyal bütünleşme partilerinin diğer türü, totaliter bütünleşme partileri (parties of total integration)⁷³’dir. Örgüt ile üyeler arasındaki bağ demokratik nitelikli sosyal bütünleşme partilerine nazaran oldukça sıkı olan totaliter bütünleşme partilerinde, ideoloji faktörü daha önemli rol oynar. Tüm üyelerin, partinin mevcut ideolojisine inanmaları ve partiye kayıtsız-şartsız itaat etmeleri beklenir. Bu tipe, Avrupa’da kurulan komünist ve faşist partiler örnektir.⁷⁴ Bu partilerin amaçları, toplumda radikal değişimler yapmaktır ve sahip oldukları güç (zor) ile bu amaca ulaşmak isterler.⁷⁵

Duverger’in tipolojisi ile Neumann’ın tipolojisi arasında yakın bir benzerlik söz konusudur. Bireysel temsil partilerinin kadro partilerini, sosyal bütünleşme partilerinin ise kitle partilerini karşıladığı söylenebilir.⁷⁶ Yazarların “farklı” kriterlerden hareketle benzer tasniflere ulaştıklarını da belirtebiliriz.

⁷¹ Fevzi DEMİR, a.g.e., 132.

⁷² Fevzi DEMİR, a.g.e., 132.

⁷³ Richard GUNTHER&Larry DIAMOND, a.g.m., 5.

⁷⁴ Fevzi DEMİR, a.g.e., 132.

⁷⁵ Richard GUNTHER&Larry DIAMOND, a.g.m., 5.

⁷⁶ Münci KAPANI: a.g.e., 174.

Fakat, her durumda, yazarların yeterince kapsayıcı tipolojilere ulaşamadıkları açıktır. Çünkü hem kadro partisinin hem de kitle partisinin belli başlı özelliklerini bir arada taşıyan birçok parti zikredilebilir; benzer bir durum bireysel temsil partileri-sosyal bütünleşme partileri ayrımında da gözlenir. Bu durum yoğun eleştirilere muhatap olmuş ve belirlenen çeşitli kriterlerle yeni parti tipolojileri ileri sürülmüştür.

c) Klasik Tipolojilere Yönelik Eleştiriler ve Yeni Tipoloji Denemeleri:

Gunther ve Diamond bu iki siyasal parti tipolojisini (Duverger ve Neumann'ın) yeterince kapsayıcı olmadıkları için eleştirmişlerdir. Bu tipolojilerin kapsayıcı ol(a)mamalarının özünde yatan sebep, kanımızca, kaba bir genellemeci yaklaşımın bu çalışmalara hakim olmasıdır. Gunther ve Diamond, bizim kaba genellemeler olarak nitelendirdiğimiz bu durumu iki temel özelliğe bağlamaktadır. Bu yazarlara göre, var olan tipolojilerin kapsayıcı ve dünyanın her yerinde genel-geçer olmayışının ilk sebebi, bütün tipolojilerin, geçen yüzyılın bir yarısında Batı Avrupa'da yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkarılmış olmalarıdır.⁷⁷ Bu durumda bu tipolojiler, dünyanın diğer bölgelerindeki politik partilerin ayırt edici özelliklerini ayırım dışı tutmakta ve yeterli kapsayıcılığa ulaşamamaktadır. Diğer bir sebep ise, var olan tüm tipolojilerin, geniş bir kriter türüne dayandırılmış olması ve çok az bir çabayla veya hiç çaba göstermeden tutarlı parti tipolojilerine ulaşılmaya çalışılmış olmasıdır.⁷⁸

⁷⁷ Richard GUNTHER&Larry DIAMOND, a.g.m., 4.

⁷⁸ Richard GUNTHER&Larry DIAMOND, a.g.m., 5.

Buradan hareketle yazarlar, dünya partilerinin tümünü kucaklayabileceğine inandıkları bir parti tipolojisine ulaşmayı sağlayacak geniş kapsamlı şu kriterleri sıralarlar: 1) Partinin resmî organizasyonlarının büyüklüğü ve onların yerine getirdiği fonksiyonların boyutu. 2) Partinin hoşgörülü ve çoğulcu olup olmaması veya onun amaçlarının ve davranış tarzının hegemonyacı (proto-hegemonik) olup olmaması. 3) Partinin, programa bağlı olan veya ideolojik olan vaatlerini ayırt edişi.⁷⁹ Bu kriterleri temel alarak bir tipolojiye ulaşmaya çalışan yazarlar, ayrımın sonucunda ortaya çıkan farklı politik partileri şu şekilde sıralarlar: 1) Elit Partileri (Elite Parties), 2) Kitle (Yığın) Temelli Partiler (Mass-Based Parties), 3) Etnisite Temelli Partiler (Ethnicity-Based Parties), 4) Seçmenci partiler (Electoralist Parties), 5) Eylem Partileri (Movement Parties).⁸⁰

Temel alınan iki klasik tipolojiye yöneltlen eleştiriler sonrası, yukarıda görüldüğü gibi birçok farklı parti tipolojisi denemesine gidilmiştir. Bunların en önemlilerinden biri de hiç şüphesiz Otto Kirchheimer'in tipolojisidir. O, dört parti tipinden söz eder: 1) Kentsoylu Bireysel Temsil Partileri (Bourgeois Parties of Individual Representation), 2) Sınıf-Kitle Partileri (Class-Mass Parties), 3) Mezhepsel Kitle Partileri (Denominational-Mass Parties), 4) Toplayıcı Partiler (Catch-All People's Parties).⁸¹

Kirchheimer'in tipolojisinde en çok dikkat çeken parti tipi, hepsini yakala partisidir. Bu parti tipi ne tam anlamıyla kadro veya bireysel temsil partilerine ne de kitle veya sosyal bütünleşme partilerine uymaktadır. Bu parti tipi,

⁷⁹ Richard GUNTHER&Larry DIAMOND, a.g.m., 6-7.

⁸⁰ Richard GUNTHER&Larry DIAMOND, a.g.m., 9-30.

⁸¹ Richard GUNTHER&Larry DIAMOND, a.g.m., 6.

mümkün olduğunca fazla seçmene hitap etmeye çalışan, ideolojik yönü zayıf ve pragmatik yönü kuvvetli olan bir parti tipidir.⁸²

Buraya kadar aktarılanlar ışığında şunu söyleyebiliriz: Tüm dünya partilerini kapsayacak genel bir parti tipolojisine ulaşmak çok büyük hacimli bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Çünkü bu tipolojiyle ulaşılabilecek sonuç bütün partileri kapsayıcı olmalıdır ve bu da partilerin ait olduğu coğrafyanın, sosyo-ekonomik yapının, toplumsal değişim hızının⁸³ ve sair özgül yapıların gözetilmesi gerektiği anlamını taşımaktadır.

2) TEK PARTİ SİSTEMLERİ

Bu başlık altında tek parti sistemleri incelenecek ve bu sistemler totaliter ve otoriter olarak ikiye ayrılacaktır.

A) Tek Parti

İlk olarak şunu belirtmekte yarar var: Burada tek partili sistemlerin genel nitelikleri belirtilmeyecektir; tek parti ile ilgili genel bir tanım yapılamayacağına ve onun alt dallara ayrılarak incelenmesinin daha verimli olduğuna inanmaktayız. Sadece, ikili bir tasnif referans alınacak, totaliter ve

⁸² Münci KAPANI: a.g.e., 175-176.

⁸³ Münci KAPANI: a.g.e., 176.

otoriter partiler ile ilgili görüşler sunulacaktır. Çünkü, literatürde de birçok tartışmaya sebep olan bu sorunsal, tezimizin kapsamını bir hayli aşmaktadır. Bunun yanı sıra, üzerinde uzlaşılan genel bir tek parti tipolojisi bulunmamakta ve literatürde, tek parti denildiğinde birçok farklı çağrışımla karşılaşılmaktadır. Ve hatta, daraltılmış (çeşitli alt başlıklara indirilerek daha az kapsayıcılık iddiası ile yapılan) ideal tip sunumları bile, kastettikleri rejimleri kapsayıcı nitelikte görünmemekte ve o rejimleri ortak özelliklerde birleştirmekte güçlük yaratmaktadır.

Kimi yazarlar ise (meselâ, Duverger), tek partili sistemin özelliklerini sıralarken sadece totaliter tek partiyi kastetmektedirler. Bu da bazı anlam karışıklıklarına sebebiyet vermektedir. Bu yüzden, tek parti sistemlerini totaliter ve otoriter olarak ikiye ayırdıktan sonra bunların ayrı ayrı özelliklerini belirtmenin bu karışıklığı bir nebze olsun gidereceğini düşünmekteyiz. Şimdi tek parti sistemleriyle ilgili tasnifleri inceleyebiliriz.

Duverger, “Partilerin sayısıyla yönetenlerin yapısı arasındaki ilişkiler ortaya konması ve tanımlanması en kolay ilişkilerdir.”⁸⁴ diyerek, parti sistemleri tasnifinde sayı kriterini esas almış ve rejimleri, sahip oldukları parti sayısına göre; çok partili rejimler, iki partili rejimler ve tek partili rejimler olarak sınıflandırmayı uygun görmüştür.⁸⁵ Hâlâ kullanılmakta olan bu ayırım birçok politik bilimcinin eleştirilerinin hedefi olmuştur. Gerçekten de, partilerin sayısına göre yapılan bir analiz çok yanıltıcı sonuçlar verebilir. Bir sistemde birden çok partinin var olduğunun görülmesi o sistemi çok partili bir rejim olarak nitelendirmemizin mutlak ön koşulu olmayabilir. Meselâ, üstün (hakim) parti ve hegemonyacı parti sistemlerinde birden çok parti mevcuttur; fakat, bu sistemler gerçek anlamda bir çok parti sisteminden ziyade üstü örtülü bir tek parti sistemine tekabül eder. Bununla birlikte, belli dönemlerde tek partili

⁸⁴ Maurice DUVERGER: Siyasal Rejimler, çev. Teoman Tunçdoğan, (İstanbul, 1986), 40.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Maurice DUVERGER: Siyasi Partiler.

kriterlere uygun görünen bir rejim kimi zaman bu kriterlerden uzaklaşabilir, farklı kavramlarla tanımlanabilir. Bu duruma örnek olarak Mussolini İtalya'sı⁸⁶ ve CHP Türkiye'si⁸⁷ verilebilir.

Kapani'nin de belirttiği gibi, "... parti sistemleri arasında bir ayırım yapılırken, sayı kriterinin yanı sıra partilerin kuvvet oranları, karşılıklı ilişkileri, sosyolojik nitelikleri, ideolojik tutum ve davranışları gibi faktörleri de hesaba katmak gereklidir."⁸⁸ Tüm bu faktörlerin yanı sıra, rejimlerin dönemlere göre farklı özellikler arz ettiğini de unutmamak ve çok sınırlandırıcı bir tanıma yönelmemek faydalı olur. Bu yüzden, tek parti sistemlerini bir ayrıma tâbi tutarken, bahsedilen perspektifi daha da genişlettiğini düşündüğümüz bir bakış açısını, Ergun Özbudun'un, *Siyasal Partiler* isimli çalışmasını takip ederek geliştirmeye çalışacağız.

Özbudun'un dile getirdiği ilk ayırimda belirleyici olan kriter, muhalefet partilerinin varlığı ve fonksiyonlarıdır. Sartori'ye ait olan bu üçlü ayırimda tek parti sistemleri; hegemonyacı parti sistemleri, hakim parti sistemleri ve gerçek tek parti sistemleri olarak üçe ayrılarak incelenmiştir. Hakim parti sisteminde, küçük muhalefet partileri mevcuttur ve hakim parti dürüst ve serbest seçimler sonucunda başarılı olmaktadır; rakiplerine fiiliyatta iktidarı

⁸⁶ Genellikle totaliter tek parti alt başlığında incelenen İtalya Faşist Partisi, birçok politik bilimciye göre, daha çok, otoriter tek parti tasnifinde değerlendirilmelidir. Totaliter uygulamalara başvurmuş olan İtalyan tek partisinin totaliter değil de otoriter olduğunun savunulması, sınıflandırmadaki zorluğa bir örnek teşkil eder. Tartışmalar için bkz. Maurice DUVERGER: *Siyasi Partiler*, 344-358; Giovanni SARTORI: *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Tunçer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, (Ankara, 1993), 210-217; Leszek KOLAKOWSKI: "Totaliterizm ve Yalan", *Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar*, der. Atilla Yayla, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1999), 403.

⁸⁷ Tek parti tasnifinde değerlendirilen Türkiye, zaman zaman, şekli de olsa çok partili demokrasi denemelerine girişmiştir. Nihal Kara-İncioğlu, son çok partili hayat denemesinde dahi öngörülen modelin hegemonyacı parti (daha aşağıda değinilecektir) olduğunu belirtir. 1946 seçimleri de bu durumu doğrulamakta; demokrasi sadece göstermelik olarak kalmakta ve ne demokratik bir rejimden ne de gerçek tek partili bir rejimden söz etmek olanaklı olmaktadır. Bkz. Nihal KARA-İNCİOĞLU: a.g.m., 207-208.

⁸⁸ Münici KAPANI: a.g.e., 177.

ele geçirme şansı vermemektedir.⁸⁹ Hegemonyacı parti sisteminde ise, ne biçimsel ne de gerçek anlamda iktidar mücadelesi mevcuttur; iktidarın el değiştirmesi teorik olarak da mümkün değildir. Sistemin diğer partileri tek partinin birer uydusu niteliğindedir.⁹⁰

Bizim üzerinde duracağımız “gerçek tek parti sistemleri”nde ise, ne hukuken ne de fiilen birden çok parti mevcuttur. Sartori gerçek tek parti sistemlerini, ideolojinin yoğunluğuna göre üçe ayırır; totaliter, otoriter ve pragmatik. Totaliter tek parti sistemleri; tek parti ideolojisinin en yoğun, devletin toplum üzerindeki baskısının en şiddetli, tek partinin toplum kaynaklarını seferber edebilme yeteneğinin ve arzusunun çok yüksek olduğu sistemlerdir. Pragmatik tek parti sistemleri ise, hem ideolojinin hem de mobilizasyon yeteneğinin en zayıf olduğu sistemlerdir. Otoriter tek parti sistemi ise bu iki tipin arasında bir yerde bulunmaktadır.⁹¹

Bir diğer ayırım, tek parti rejiminin, meşruluğunu dayandırabileceği bir ideolojiye sahip olup olmaması kriterine dayanır. Önemli olan unsur, tek partinin meşruluğunu dayandırdığı ideoloji ile sosyal gerçeklik arasındaki diyalektik gerilimdir. Buna göre dört tip ideoloji türüne bağlı, dört tip tek parti mevcuttur; bu ideolojiler ve ideoloji faktörüne bağlı olarak rejimler, toplumu mobilize edebilme yeteneğine göre sıralanmıştır.

⁸⁹ Parti sistemleri şekli kriterden (sayı kriteri) hareketle değil de fonksiyonları açısından değerlendirildiğinde, hakim partili sistemi bir tek parti sistemi olarak nitelemenin yanlış bir yaklaşım olduğu görülecektir. Çünkü, tek partili sistemlere karakterini veren unsur bir muhalefetin yokluğu veya en azından var olan (sözde) muhalefetin muhalefet edememesi unsurudur. Bu sistemde hakim parti, demokratik yarışma koşullarını usulüne uygun yerine getirdiği sürece onu tek parti sistemleri içinde değerlendirmek yanlıştır. Hakim parti için söz konusu olan durum, rekabet koşulları içerisinde iktidara sahip olmasıdır. Zaten, Sartori’nin, bu sistemi gerçek tek parti sistemlerinin dışında tutmasının sebebi de bu olsa gerektir.

⁹⁰ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 113-115.

⁹¹ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 115-116.

İdeolojileri iki kritere göre değerlendirir Moore: Birincisi, fonksiyonları bakımından. Bu kriterde iki tip ideoloji vardır; araçsal ve anlatımsal. İkinci kriter ise amaçtır. Burada da iki tip ideoloji değerlendirilir; kısmî değişimci ve toptan değişimci.⁹²

Araçsal (eyleme yönelik), toptan değişimci ideolojiye sahip olan totaliter tek parti sisteminde ideoloji ve sosyal gerçeklik arasındaki uçurum çabucak ortaya çıkar ve sistem “yerleşik” (kiliyastik) tek partiye dönüşür. Anlatımsal, toptan değişimci ideolojiye sahip olan “yerleşik” (kiliyastik) tek parti sistemi, rasyonel eleştiriler karşısında durabilir; pratikte esnek ve pragmatik siyaset izleyebilir. Eylemde ideoloji ikinci plana itilir ve partinin devrimci ruh ve enerjisi kaybolur.⁹³

Kısmî bir sosyal değişimi öngören ve araçsal bir ideolojiye sahip olan “vesayetçi” tek parti sistemi ise, belli çıkar gruplarını iktidardan uzaklaştırmayı başarır; fakat kısmî sosyal değişim araçlarının değiştirilmesi, sınırlı hedeflere bağlı olan ideolojisi dolayısıyla, meşruluk kaynaklarının ortadan kalkmasına yol açar. Sınırlı bir sosyal değişimi öngören ve anlatımsal bir ideolojiye sahip “yönetmel” tek parti sisteminde ise, anlatımsal ideoloji, sisteme meşruluk verir; fakat, pratik eylem alanında yol göstermez, esnek ve pragmatik bir siyaset izlenmesine olanak tanır. Sonuçta, kiliyastik tek parti sistemlerindeki gibi, plüralist ve korporatif bir yapı ortaya çıkar. Bu durum ise, parti içi bölünmeleri tetikler.⁹⁴

Özbudun’un tek partiyi alt dallara ayırmak için önerdiği bir diğer kriter ise, sosyal ve kurumsal dinamiktir. Tek parti sistemi ile sosyal yapı arasındaki

⁹² Clement H. Moore, “The Single Party as Source of Legitimacy”, *Authoritarian Politics in Modern Society*, der. Samuel P. Huntington-Clement H. Moore, (New York: 1970), 48-72.

⁹³ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 116-117.

⁹⁴ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 117-119.

ilişkiyi açıklamak amacıyla iki karşıt teori ileri sürülmüştür. Birincisine göre, tek parti derin çatışmalarla bölünmemiş, türdeş toplumlar bakımından doğal bir siyasal sistem tipidir. Bu argümanın sahiplerine göre, çok partili sistem, toplumdaki sosyal bölünmelerin sonucudur; türdeş bir toplumun birden çok partiye ihtiyacı yoktur. Diğer bir görüş ise, tek parti sisteminin, türdeş olmayan toplumları ayakta tutabilmek için gerekli bir araç olduğunu ileri sürmektedir.⁹⁵

Her iki görüşü de eleştiren Huntington ise, tek parti sisteminin sosyal kökenini, toplumun türdeş olup olmamasında değil, derin bir bölünmeyle iki kampa ayrılmış olmasında görmektedir. Kamplardan biri galip gelir ve diğer kampı egemenliğine alarak ülkede yönetim tekeline kurar. Burada Huntington'ın önemle vurguladığı diğer bir etken de, biz-onlar ayrımı ekseninde şekillenen ideolojidir. Tek partinin gücünü ve istikrarını belirleyen etken, Huntigton'a göre, tek parti sistemi kurulmadan önceki sosyal bölünmenin derinliğidir;⁹⁶ dolayısıyla, biz-onlar ayrımı ekseninde şekillenmiş ideolojinin rijitliğidir, diyebiliriz.

Bu söylenenlerin ardından, tek partili rejimlere değinmenin ve onları "Çağdaş Diktatörlük Biçimi" başlığı altında otoriter ve totaliter olarak ikili bir ayrımla değerlendirmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. (Burada Sartori'nin üçüncü tip gerçek tek partisi olan pragmatik tek partiye ayrıca değinilmeyecek ve o da bir otoriter tek partili sistem, ideal totaliter tek partili sistemden daha uzak bir otoriter tek partili sistem olarak görülecektir.) Bu sayede hem tek partili sistemleri daha sistematik ve anlaşılabilir bir analize tâbi tutmuş olacağız ve hem de Türkiye'de vuku bulmuş olan tek partili

⁹⁵ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e., 119.

⁹⁶ Samuel P. Huntington, "Social and Institutional Dynamics of One Party Systems", *Authoritarian Politics in Modern Society*, der. Samuel P. Huntington-Clement H. Moore, (New York: 1970), 3-47.

sistemin sınıflandırmamızda nerede yer alacağını anlamada ilk adımı atmış olacağız.

B) Çağdaş Diktatörlük

Duverger, “Tek-parti sistemi, demokrasi çerçevesi içinde doğmuş olan genel bir yönetimin diktatörlüğe uydurulmasından başka bir şey değildir.”⁹⁷ diyerek, tek partili sistemlerin geçmişle bağlantısını dile getirmek istemektedir. Lipson da, otoriter ve totaliter yönetim biçimlerini, geleneksel diktatörlük ile benzer olup olmamaları açısından değerlendirir. Ona göre, geleneksel diktatörlüğe benzeyen otoriter yönetim tipleri, askerlerin hüküm sürdüğü, daha çok “gelişmekte olan” ülkelerde görülen tiptir. Totaliter yönetim tiplerinin ise, geleneksel diktatörlüğe benzeyen yanı pek azdır.⁹⁸ Şöyle devam eder Lipson: “Söz konusu diktatörlük çeşidi insan toplumunu bir ideolojiye ya da bir doktrine göre yeniden biçimlendirmeyi öngörmektedir. Onun iktidar aracı ve yeni buluşu devlettir; terör, propaganda ve tek parti gibi üç yöntemden yararlanır.”⁹⁹ Görüldüğü gibi, Lipson, geleneksel diktatörlükle çağdaş diktatörlüğün farkını belirttikten sonra, çağdaş diktatörlüklerin aralarındaki farkı da ideoloji ekseninde belirginleştirir. Geleneksel diktatörlükler ile tek partili rejimlerin farkını belirttikten sonra, tek partili rejimleri totaliter ve otoriter rejimler başlıkları altında ikiye ayırarak inceleyebiliriz.

a) Totaliter Rejimler

Tek partinin en rijit türü olarak nitelendirebileceğimiz totaliterizmle ilgili olarak literatürde birçok kaynak bulmak mümkündür. Bir döneme damgasını vuran bu rejimin nitelikleri üzerinde de bir uzlaşmaya varıldığını söylemek

⁹⁷ Maurice DUVERGER: Siyasi Partiler, 335.

⁹⁸ Leslie LİPSON: Politika Biliminin Temel Sorunları, çev. Tuncer Karamustafaoğlu, (Ankara, 1971), 259-261.

⁹⁹ Leslie LİPSON: a.g.e., 261.

güçtür. Kim araştırmacılar daha genel karakteristiklerden söz ederken, kimileri ise totaliter bir sistemin sahip olması gereken asgari özelliklerden söz etmiş ve hatta totaliterizmin sınırlarını zikretmişlerdir; meselâ, Friedrich, bir sistemi totaliter olarak adlandırmak için zorunlu gördüğü şu koşulları sıralar: a) toptancı (totalist)-resmî bir ideoloji; b) bu ideolojiye bağlı ve bir oligarşiyle yönetilen tek kitle partisi; c) silâhların hükümet tekelinde olması; d) kitle iletişiminin hükümet tekelinde tutulması; e) çok gelişmiş, korkutucu-sindirici bir gizli polis sistemi; f) merkezden yönetilen bir ekonomi.¹⁰⁰

Totaliter rejimlerin sınırını çizmek için Friedrich ile benzer bir yol izleyen Wagner da, totaliter sistemi demokratik ve otoriter sistemlerden ayıran temel farkın, yönetici partinin; yönetim, üretim ve haberleşmeden oluşan “üçlü iktidar tekeli”ne sahip olmasında odaklandığını belirtir. Wagner’a göre, bu koşulları sağlamayan yönetim tipleri ya demokratiktir ya da otoriterdir.¹⁰¹ Bu tanıma göre Nazi Almanyası bile totaliter olarak nitelenemez. Çünkü, Nazizm hiçbir zaman merkezden yönetilen bir ekonomiye sahip olmamıştır.¹⁰² Fakat Wagner’in çalışmasında, gerçek anlamda (en azından görece daha gerçekçi) tek totaliter yönetim sistemi olarak komünizmi gördüğünü belirtmekte yarar var. Wagner’ın daha tutarlı olduğu, sınırlı bir totalitarizm tanımını benimsediği açıktır. Fakat bu tanımlama dahi, totalitarizm anlayışının anlamına erişmemiz için yeterince kullanışlı bir yaklaşım değildir.

Wagner ve Friedrich’in çok keskin hatlarla totalitarizmi tanımlamaya çalıştıkları açıktır. Fakat teorideki sorun, genel bir tanımın kapsayıcı olamamasıyla ilgilidir. Meselâ, totaliter rejim tanımı yapıp, bu rejimin

¹⁰⁰ Giovanni SARTORI: a.g.e., 212-213; Juan J. LINZ: a.g.e., 20.

¹⁰¹ Helmut WAGNER: “Parti Diktatörlüğünün Çöküşü: Komünist Yönetimin Safhaları”, çev. Mustafa Erdoğan, Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar, der. Atilla Yayla, (Ankara: Siyasal Kitabevi), 1999, 389.

¹⁰² Giovanni SARTORI: a.g.e., 213.

karakterlerini belirleyip pratiğe uyguladığımızda, totaliter olarak nitelendirdiğimiz yönetim sistemleri birebir bu şartlara uymayabilmektedir: En totaliter rejim Sovyet komünizmi midir? Faşizm ve Nazizm bu tanımın neresinde yer alır? Bu rejimler başlangıç ve bitiş tarihleri itibariyle hep totaliter nitelikleri mi haizdirler? İtalya'daki faşist rejimin totaliter olarak nitelenmesi doğru mudur? Bu ve benzeri sorular, kapsayıcı olmayan bir totalitarizm tanımına yöneltildiğinde cevapsız kalmaktadır. Totaliterizm kavramını daha anlaşılır kılmak için yapılması gereken, hangi rejimlerin totaliter olduğunu tartışmak ve bu rejimlerden hareketle bir totaliterizm tanımına ulaşmak değil, bir rejimin, totaliter olarak nitelenebilmesi için, hangi özellikleri haiz olması gerektiğini belirlemektir.

Bir tanımlamaya ulaşmamızı engelleyen zorlukları aşmak için, Sartori'den hareketle, totalitarizme “ruhunu veren” genel karakteristikleri belirlemeye çalışacağız. Bu karakteristikleri belirlerken sadece ampirik verilerden hareket ederek ulaşılan tanımlardan yararlanmayacağız. Daha genel/kapsayıcı bir tanıma ulaşmaya çalışacağız ve bunun için, totaliterizmin özünü oluşturan zihniyeti belirlemeye çalışacağız. Çünkü, ampirik veriler, hem üzerinde uzlaşılan bir tutarlılık sunamamakta hem de bu verileri sınıflandırmak bir hayli güç olmaktadır. Sartori'nin de belirttiği gibi, “totalitarizm’in özelliklerinin sayılması onun üzerinde anlamaya varmayı kolaylaştırmamaktadır; dahası, bu özellikleri saptamak kolay bir iş değildir.”¹⁰³ Bu belirtilen karakterler bize, ideal olarak nitelendirebileceğimiz bir totalitarizm konsepti sunacaktır. Bu karakteristiklere göre, totaliter sistemlerin idealin neresinde yer aldığını anlamak bir tanım yapmaktan daha verimli olabilir.

¹⁰³ Giovanni SARTORI: a.g.e., 217.

Sartori, totalitarizm kavramının özüne iner ve semantik incelemeler neticesinde, totaliter rejimlerle ilgili bir sonuca ulaşır:

“... totaliter devleti (yönetimi) belirleyen başlıca özellik, topyekûn etkilme ve kapsamadır. Bu görüşe göre, “merkezden yönetilen ekonomi” gibi nitelermeler, belirleyici özelliklerin arasına koyulamazlar, bunlar ancak totaliter yayılışın kapsamı için bir ölçü veya gösterge olurlar.”¹⁰⁴

Sartori, totaliter rejimlerin özgürlük karşıtı (otoriter nitelikli) ve mutlak iktidar amaçlı olduklarını belirterek bize genel prensipleri sunar. Fakat, mutlak iktidar sağlayan ve otoriter nitelikli olan her sistem totaliter olarak nitelenemez; o sistemi totaliter olarak nitelendirmemizi sağlayan diğer bir etken ise, onun, totalci (bütüncü) yapısıdır.¹⁰⁵ Buradan hareketle, yukarıda Friedrich’in sıraladığı şartların bu genel karakteristiklerin birer sonucu olduğunu ve bu şartların hiçbirinin birbirinden bağımsız olamayacağını dile getirebiliriz.

Bu genel karakteristikler bazı spesifik nitelikleri zorunlu kılmaktadır. İşte bu nitelikler, mutlak iktidarı sağlayabilmek için öngörülmüş modern usullerdir. Bunlar: sistematik toptancı bir resmî ideoloji; tek parti; korkutucu ve sindirici bir polis sistemi ve terör*; silâhların, kitle iletişiminin (“yalan”ı “gerçek”

¹⁰⁴ Giovanni SARTORI: a.g.e., 221.

¹⁰⁵ Giovanni SARTORI: a.g.e., 208-210.

* Terör, bize göre, iki yönden totaliter tek partinin hizmetine sunulmuştur. Birincisi, muhalefeti bastırmak gibi açık olan bir görev iken; ikincisi, insanlara sunulan güç gösterisi ile hem sisteme olan güveni artırmak ve hem de saldırdı korku atmosferi ile, muhalefetin büyümesini engellemektir.

Bunun yanı sıra, terör ve ideoloji arasında da ters orantılı bir ilişki olduğunu düşünmekteyiz. Sistemin ideolojisi ne kadar zayıflamış ve ne kadar sorgulanabilir hale gelmişse devlet teröre o kadar ihtiyaç duyacaktır. Çünkü, içeriden çatlak sesler çıkmaya başlayacak ve ideoloji, geçerliliğini yitirdiği –veya yitirme tehlikesi ile yüz yüze olduğu- için, şaşalı dönemlerindeki kadar etkili bir mobilizasyon sağlayamayacak ve bu sesleri bertaraf etmede yeterli olamayacaktır. Böyle bir atmosferde, devletin iş başına geçmesi kaçınılmazdır. Diğer taraftan, eğer ideoloji halen kitleleri peşinden sürükleyebilecek kadar kuvvetli ise (devlet

kılan en önemli araçlardan biri)¹⁰⁶ ve ekonominin devlet tekelinde olması. (Bu sayılanlar, görüldüğü gibi, Friedrich'in ön koşullarıdır.) Buradan hareketle, artık, komünizm, Nazizm ve faşizmin totaliter karakterleri üzerine tartışılabilir; hangi sistemin hangi dönemlerde ideal totalitarizm tanımına daha fazla yaklaştığı veya tanımdan uzaklaştığı belirtilebilir. Burada bu tartışmalara girilmeyecektir.¹⁰⁷

Yukarıda belirttiklerimizin devamı mahiyetinde, totalitarizm tanımının bu üç pratik (Nazizm, Komünizm ve Faşizm) ile örtüştürülmesi sonucu ortaya çıkacak yanlış ile ilgili bir görüşümüzü belirtelim: Totalitarizm kavramını; Nazizm, Faşizm ve Komünizm ile birebir eş görüyor isek, bu sistemlerin ortadan kalkmış olmasıyla birlikte, bu kavramın da veya olası bir totaliter tehdidin de ortadan kalkmış olduğunu kabul etmemiz gerekir. Oysa, kavramsal açıdan konuya yaklaşıldığında, totalitarizm tehlikesinin ve zihniyetinin ortadan kalkmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz; bütünselleştirmeci ve tek tipleştirmeci zihniyet farklı ve daha ılımlı formlarda varlığını sürdürmektedir.¹⁰⁸ Pratikte sınırlanmış kısıtlayıcı tanımların da böyle bir yanlış anlamayı bünyesinde taşıdığını belirtmekte fayda var.

Sonuç olarak biz, totaliterizmi bir zihniyet olarak ele alıyoruz; sadece ampirik verilerle sınırlanmış bir coğrafyada değil her tarafta totaliterizmden

eliyle yapılan) teröre daha az ihtiyaç duyulacaktır; çünkü, hem terör ile yıldırılması gereken insan sayısı daha az olacaktır ve hem de devlet ideolojisinin hizmetkârı olan yığınlar, diğer insanlar üzerinde baskı unsuru oluşturarak, çözümleri engelleyeceklerdir. Böyle bir durumda ise devlet kendini arka planda tutacak, doğrudan bir eyleme girişme ihtiyacı duymayacaktır.

¹⁰⁶ Totaliter sistemde “yalan”ın “gerçek” kılınması ile ilgili etkileyici bir makale için bkz. Leszek KOLAKOWSKI: a.g.m.

¹⁰⁷ Bu konu hakkındaki tartışmalar için özellikle bkz. Giovanni SARTORI: a.g.e., 210-217; Leszek KOLAKOWSKI: a.g.m., 403; Maurice DUVERGER: Siyasi Partiler, s. 344-358; Juan J. LINZ: a.g.e., 19-113.

¹⁰⁸ Bununla ilgili bir eleştiri ve liberal ilkelerden arındırılmış bir demokrasi anlayışının bünyesinde barındırdığı totaliter ruh ve tehdit için bkz. Friedrich August von Hayek'in üç ciltlik eseri *Hukuk, Yasama ve Özgürlük*'ün, özellikle, ikinci cildi olan *Sosyal Adalet Serabı*. Bunun yanı sıra, totalitarizmle ilgili farklı görüşler için bkz. Simon Tormey: Totalitarizm, çev. Abdullah Yılmaz-Osman Akınhay (İstanbul, 1992).

söz edilebileceğinden bahsediyor ve teoride sıralanan ampirik şartların, sistemlerin kendilerine özgü koşullarına göre biçimlenebileceğini-biçimlendiğini belirtiyoruz; ampirik veriler derken, indirgemeci yaklaşımla oluşturulmuş çıkarsamalar kastediliyor; yani, bir sistemde ya da totaliter kabul edilen bir uygulama örneğinde görülen bir form, diğer nitelemeler –bir sisteme totaliter diyebilmek - için de asgarî şart olarak sunuluyor. Oysa, bu bahsedilen form, bir coğrafyada farklı bir diğerinde farklı şekillerde ortaya çıkabilir veya farklı sonuçlar doğurabilir. Asıl önemli olan, bir zihniyet hali olarak nitelendirdiğimiz totalitarizmdir; bu, farklı formlarda da olsa, düşünce kalıplarını, yaşayış biçimlerini modern bir dikta yöntemi ile –kitleleri arkasına alarak- toplumun tamamına zorla yaymaktan başka bir şey değildir.

b) Otoriter Rejimler

Sartori otorite kavramının, eskiden iyi mahiyette-olumlayıcı anlamda kullanıldığına; fakat günümüzde aşağılayıcı bir role büründürüldüğüne değinir. Şöyle der Sartori: “Oysa, bugün, otoriterizm aşağılayıcı bir sözdür; otoritenin aşırı ve kötüye kullanılmasını, gerçekte, özgürlüğü ezen baskıcı otoriteyi anlatır.”¹⁰⁹ Fakat, yukarıda da değindiğimiz gibi, otoriter ruh her diktatoryal rejimde mevcut iken, her diktatoryal rejim otoriter adıyla anılmaz. Bu yüzden otoriterizm terimi, modern çağda, totaliter olmayan baskıcı-otoriter yönetimleri anlatmak için kullanılmaktadır. Linz şöyle bir otoriterizm tanımına yönelir:

“Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir

¹⁰⁹ Giovanni SARTORI: a.g.e., 202.

liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler.”¹¹⁰

Linz'in bu tanımının, totalitarizm tanımında olduğu kadar mutlak sınırlar çizmediğini ve daha esnek olduğunu belirtebiliriz. Fakat yine de ısrarla belirtmekte fayda var ki, otoriterizmi de bir ideal tip olarak incelemek daha yararlı sonuçlar verebilir. Çünkü tüm otoriter sistemler aynı özellikleri haiz değildirler; hatta dönem dönem totaliter niteliklere ya da demokratik niteliklere daha yaklaşan otoriter sistemler bulunmuştur.

Otoriter rejimleri tanımlamada teoride genelde izlenen yol, totaliter veya demokratik olmayan modern rejimleri otoriter olarak adlandırmaktır. Bunun için de birkaç argümandan faydalanılır. Linz'e göre, otoriter rejimlerin ayırıcı özelliği, içlerinde plüralizm barındırıyor olmalarıdır; fakat bu plüralizm sınırlı mahiyettedir (buradaki plüralizmin, kabaca, totaliter tekilcilik ile, liberal demokratik çoğulculuk arasında bir yerde olduğunu belirtebiliriz). Otoriter tak parti, çoğu zaman, yeknesak bir parti değil, değişik unsurların birleşmesinden doğan (birleşik) bir parti niteliğindedir. Totaliter sistemlerdekinin aksine; parti, iktidarı fethetmez, iktidardaki grup partiyi kurar.¹¹¹

Linz'in diğer bir argümanına göre, otoriter sistemlerde kitleleri arkasından sürükleyen, onların mobilizasyon yoğunluklarını artıran bir ideolojiden söz edilemez; otoriter sistemlerde, olsa olsa, ideoloji görünümüne büründürülmeye çalışılan bir zihniyetten söz edilebilir.¹¹² Linz'e göre bu durum, otoriter rejimlerin büyük bir açığıdır. Çünkü, ideolojinin yokluğu, kütlelerin rejimle özdeşleşmelerini sağlamak üzere, halkın mobilize edilebilmesi yeteneğini sınırlar. İşlenmiş bir ideolojinin sunduğu uzun vadeli

¹¹⁰ Juan J. LINZ: a.g.e., 130.

¹¹¹ Juan J. LINZ: a.g.e., 132-134.

¹¹² Juan J. LINZ: a.g.e., 134-135.

amaçlar demetinden ve ideal toplum hayalinden yoksun olan otoriter rejimlerin çekiciliği daha da azalır.¹¹³ Burada hemen belirtilmek gerekir ki, Linz, ideoloji ile zihniyet arasındaki ayrımın müphem oluşundan ve zihniyetlerin “kaypak” oluşundan ötürü, otoriter rejimler tipolojisine ulaşırken bu iki kavramı derinlemesine incelemekten/onları referans almaktan çok, sınırlı plüralizm ve “sınırlı” mobilizasyon üzerinde durur. Fakat, yeri gelmişken, ideoloji ve zihniyet ayrımından kısaca söz etmek faydalı olabilir.

Theodor Geiger’e göre ideolojiler, aydınlar veya sözde aydınlar tarafından veyahut onların yardımıyla, fikrî açıdan az çok işlenmiş ve örgütlendirilmiş düşünce sistemleridir. Zihniyetler ise, değişik durumlara karşı kodlaştırılmamış tepkiler sağlayan, rasyonel olmaktan çok duygusal nitelik taşıyan düşünce ve duygu tarzlarıdır. İdeoloji objektif içerikli iken, zihniyet (kolektif dahi olsa) subjektif içeriklidir. “Zihniyet, düşünsel bir durum almadır; ideoloji, düşünsel içeriktir. Zihniyet ruhsal önyönelimdir; ideoloji, derin düşünme ve kendini yorumlamadır; zihniyet önce, ideoloji daha sonra oluşur; zihniyet şekilsiz ve değişkendir, ideoloji katı bir şekle bürünmüştür. İdeoloji, kültür sosyolojisinin bir kavramıdır; zihniyet, sosyal karakter incelemelerinin bir kavramıdır. İdeolojilerde güçlü bir ütopyacı unsur vardır; zihniyetler bugüne veya geçmişe daha yakındır. Değişmez unsurlara dayanan, güçlü bir duygusal unsur ve kapalı bir tanıma yapısı gösteren, davranışları belirleyici gücü hayli büyük olan, kütlelerin mobilizasyonu ve manipülasyonu bakımından önem taşıyan inanç sistemleri, totaliter sistemlerin ayırıcı özelliğidir.”¹¹⁴

Bolvar Lamounier ise, ideoloji ile zihniyet arasındaki ayrıma şüpheyile bakar. Ona göre bu iki kavram, gerçek hayatta iki siyasal değişken olarak, siyasal hayatta fiilen işleyen tanımasal-bilgisel (cognitive) bilinç şekilleri

¹¹³ Juan J. LINZ: a.g.e., 136-137.

¹¹⁴ Geiger’dan aktaran, Juan J. LINZ: a.g.e., 134.

olarak, birbirlerinden o kadar da farklı değillerdir. Yazar, otoriter rejimlerde de sembolik iletişimin etkin olduğunu belirtir ve sembolle sosyal gerçeklik arasındaki başvuru bağlantılarının çokluğuna değinir.¹¹⁵ Bu konuda Linz şöyle der: "... gerek ideolojiler, gerek zihniyetler, eyleme dönük idealleri doğuran fikirler gibi, daha geniş kapsamlı bir kategorinin unsurlarıdır; bu fikirler ise, iktidar ilişkisinin kurumsallaşmasının bir yönünü oluşturur; Lamounier, bunlar için ideoloji terimini kullanmayı tercih etmektedir."¹¹⁶ Görüldüğü gibi, Lamounier, iki kavram arasında bir ayrımı, işlevleri açısından gereksiz görmektedir. Fakat unutulmamalıdır ki, yukarıda da değinildiği gibi, totaliter ve otoriter sistemlerin sahip oldukları işlenmiş ya da işlenmemiş fikir demetlerinin, toplumları mobilize etme güçleri oldukça farklılık gösterir. Bunu belirleyen unsurlardan biri ve belki de en önemlisi rejimde yer edinmiş ideolojinin özelliğidir.

Şerif Mardin de, benzer bir biçimde, ideoloji terimini geniş kapsamlı bir tanıma oturtur ve oldukça geniş bir ideoloji tanımı yapar: "...İşte bu toplumsal iletişim şartları altında çalışan, geniş kapsamlı iletişim "ağ"ları içinde şekillenen simgeleştirme kümesine 'ideoloji' adını vereceğiz".¹¹⁷ Fakat Mardin bu geniş kapsamlı ideoloji tanımını daha da daraltır ve ideolojiler arasında bir ayrıma gider; bu ayrımdan "inanç sistemlerinin incelenmesi"¹¹⁸ olarak söz eder. Bu ayrımda Mardin üç tip inanç sisteminden bahseder: sert ideoloji, yumuşak ideoloji ve vaziyet alış (attitude). " "Sert" ideoloji dediğim zaman, sistematik bir şekilde işlenmiş, temel teorik eserlere dayanan, seçkinlerin kültürleriyle sınırlandırılmış, muhtevası kuvvetli bir yapıyı kas(t)ediyorum. "Yumuşak" ideoloji ile de, kitlelerin çok daha şekilsiz inanç ve bilgisel (cognitive) sistemlerini kas(t)ediyorum"¹¹⁹ Buradaki bir diğer önemli kavram ise, vaziyet alıştır: "bir insanın –dünyanın diğer görünüşlerinden ayır(t) ettiği

¹¹⁵ Lamounier'den aktaran, Juan J. LINZ: a.g.e., 134.

¹¹⁶ Juan J. LINZ: a.g.e., 135.

¹¹⁷ Şerif MARDİN: İdeoloji (İstanbul, 1993), 122.

¹¹⁸ Şerif MARDİN: Din ve İdeoloji (İstanbul, 1990), 7.

¹¹⁹ Şerif MARDİN: Din ve İdeoloji, 6.

bir dünya görüşü karşısında- davranışlarından çıkarılmış psikolojik süreç örgütlenmesidir”¹²⁰ Mardin bu noktada, ideolojilerin incelemesinin, bir ucunda “sert” ideolojilerin ve öbür ucunda vaziyet alışların toplandığı sürekli bir değişkenin analizi halini aldığını belirtir.¹²¹ Mardin’in tipolojisinden hareket ederek söyleyecek olursak, Linz’in çalışmasında yer alan zihniyet, yani otoriter rejimlerin sahip olduğu düşünülen ideoloji demeti, vaziyet alışların yumuşak bir ideolojiye dönüştürülmeye çalışılmasından başka bir şey değildir. Sert ideolojilerin ayırt edici yönü ise, daha sistematik bir temelden vücut bulması ve kitleleri mobilize etme gücünün daha fazla olmasıdır. Bu bağlamda, totaliter rejimlerde daha sert ideolojiler vücut bulmuşken; otoriter rejimlerde, ideoloji tasnifinin diğer bir ucundaki inanç sistem(ler)i vücut bulmuştur. Bu, aşağıda da değinileceği gibi, sistemin geneline yansımış bir unsur olarak, otoriter rejimlerde, sınırlı plüralizme ve görece daha tesirsiz bir mobilizasyona sebebiyet vermiştir. Totaliter rejimlerde ise, ideoloji arkasında daha yoğun bir kitlesel destek bulmuştur. Bunun sebebi, yukarıda da değinildiği gibi, “sert” ideolojilerin sahip olduğu gelecek vaatleridir. Sartori bu konuda şunları dile getirir:

“... diktatoryal rejimlerin aşırı meşruiyet, haklılık savlarına sahip olmaları, veya olmamaları da çok büyük bir fark yaratır. Bu sonucu farkı doğuran şey resmî bir ideolojiye sahip olmak değildir (artık Afrika’lı diktatörler bile bir resmî ideoloji uydurmayı öğrenmişlerdir), fark, böyle bir ideolojinin nitelik ve kapsamındadır. Totaliter olmayan diktatörlükler tamamen böyle bir durumdadırlar, çünkü onlar **din-benzeri** bir resmî ideoloji kurmayı başaramazlar. Tersine, totaliter diktatörlükler, gerekçelerinde, dünyayı yetkinleştirmeyi, onu dünkü ve bugünkü günahlarından kurtarmayı, ve böylece en yüksek ve gerçekten mutlak bir iyiliğe hizmet etmeyi öngören bir plâna, insan tabiatına ilişkin bir felsefeye dayanırlar.”¹²²

¹²⁰ T. M. Newcomb’dan aktaran, Şerif MARDİN: Din ve İdeoloji, 6.

¹²¹ Şerif MARDİN: Din ve İdeoloji, 6.

¹²² Giovanni SARTORI: a.g.e., 220.

Sartori, ideoloji faktörünün yanı sıra, iki belirgin farktan daha söz eder. Birincisi, halefiyet bunalımlarıdır. Ona göre, “Basit ve otoriter diktatörlükler, diktatör kişiden sonra pek uzun yaşamazlar. Totaliter diktatörlükler ise gerçekte daha dayanıklı olurlar ve halefiyet bunalımlarının üstesinden gelebilirler.”¹²³ İkinci farkı ise, “hoşgörü derecesi” olarak nitelendirebiliriz. Buna göre, “totaliter olmayan diktatörlükler, dıştaki gruplara karşı yasaklayıcı politikalar izlemekle yetinirler, oysa totaliter diktatörlükler, altsistemlerin hepsini toptan yok edecek, hem güce, hem de dürtüye sahiptirler.”¹²⁴ Biz, bu iki farkın da belirleyici unsurunun ideolojinin niteliği olduğu kanaatindeyiz. İlk farkta, sistemin diktatör kişiden sonra devamlılığını sağlayan unsur, sistemin altyapısının, dolayısıyla ideolojisinin sağlamlılığıyla ilgilidir. İkinci farkta ise, yine ideoloji belirgin olmakta, tek partiye baskıcı gücü ve dürtüyü sağlamaktadır.

O halde şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Yukarıda sıralanan genel karakteristiklere uygun ve genel karakterlerin birer sonucu olan spesifik şartlarla (sistemin ideolojik rijitliği; devlete bağlı polis gücü ile baskı-zor ve terörü kullanma derecesi; tek partinin gücü-güvenilirliği-meşruiyeti; haberleşme, üretim ve diğer stratejik alanların merkezîliği -ki bu faktörlerin hiçbirinin birbirinden bağımsız olmadığını bir kez daha vurgulayalım) desteklenebilen bir totaliter yönetim ideal tiplemesi yer almakta, otoriter yönetimler de bu tipten şartlarının çok kısmî bir bölümünü yerine getirirken, totaliter yönetimlere nazaran daha mutedil olan ama demokratik de olamayan yönetim tipleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

¹²³ Giovanni SARTORI: a.g.e., 220.

¹²⁴ Giovanni SARTORI: a.g.e., 220.

İKİNCİ BÖLÜM: TEK PARTİ DÖNEMİ

1) MİLLÎ MÜCADELE YILLARI

Bu başlık altında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşuna ve dönemin gelişmelerine, I. TBMM'nin kuruluşuna ve I. TBMM'nin içinde ortaya çıkan iki hizbe (I. Grup ve II. Grup) değinilecektir.

A) A-RMHC'nin Kuruluşu ve Gelişmeler

Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine, ağır yaptırımlar getiren Mondros Mütarekesi'ni kabul etmek zorunda kalması, Osmanlı için dönülmez bir yolun başlangıcı idi. İtilaf devletleri, Anadolu topraklarının her köşesini birer birer ilhak etmeye başlamışlardı. İstanbul'daki hükümet ise eli kolu bağlı buna göz yumuyordu.

Bunların yanı sıra, Anadolu, asırlardır süren sessizliğini bozmak üzereydi. Tunaya, bu hareketlenmenin sebebi olarak Mondros Mütarekesi'ni ve onun adaletsiz tatbik edilmesini gösterir.¹²⁵ Bunun üzerine, ülkenin dört bir yanında ulusal veya bölgesel hakların korunması amacı ile yerel kongreler ve direniş örgütlenmeleri ortaya çıkmaya başlamıştır. "Mamafih, bu hareketlerde inisiyatif büyük ölçüde ittihatçıların elindeydi. Edirne'de Kasım 1918'de kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti¹²⁶, Aralık'ta İzmir'de kurulan benzeri bir

¹²⁵ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (İstanbul, 2002), 31.

¹²⁶ Tanör'e göre, direniş derneklerinin çoğunun isminde Müdafaa-i Hukuk ibaresi yer almakta idi. Bu ibarenin birçok direniş örgütünde yer alması, ulusal hareketin kendini hukuk fikriyle meşrulaştırma çabasına bir örnektir. Bülent TANÖR: Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920) (İstanbul, 2002), 234.

örgüt izledi. Aynı durum Doğuda ve Güneyde de ortaya çıkmıştı; Kasım 1918'de Kars'ta, Aralık 1918'de Urfa'da, Şubat 1919'da Trabzon ve Erzurum'da benzeri direniş örgütleri kuruldu.”¹²⁷ Bu örgütler, büyük bir kitlenin habercileri idi; artık direniş iyiden iyiye hissedilir hale gelmişti. 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e ayak basmaları ise, bardağı taşıran son damlaydı: “... itilaf donanmasının koruyuculuğu altında bir Yunan ordusu Mayıs 1919'da İzmir'e çıkınca, Türklerin için için yanmakta olan öfkesi artık söndürülemez bir alev halinde tutuştu”¹²⁸

Artık, direnişin adresinin Anadolu olduğu belirginleşmişti; fakat, bu direnişi kim yönlendirecekti? Bu direnişin tasarlanmasında önemli paya sahip olan bazı subaylar (Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy, gibi) için bu isim, orduda ve Müslüman tabada saygın bir yere sahip Mustafa Kemal Paşa idi.¹²⁹ Bu dönemde İstanbul bir hayli karışık idi; Mustafa Kemal Paşa ise, bu karışıklık içerisinde, yoğun temaslarını sürdürüyor ve bir çıkış yolu arıyordu. İstanbul'da, kendisinin de (Harbiye Nazırı olarak) etkili olabileceği bir Hükümet kurabilmek için yoğun uğraş vermiş ve bunu gerçekleştirebilmek için birçok girişimde ve temasta bulunmuştu. Kabasakal, Mustafa Kemal'in, 1) İttihat ve Terakki'nin ülkedeki ileri gelenleriyle, 2) Ahmet Rıza ile, 3) İzzet Paşa ile, 4) Padişah Vahdettin ile, 5) İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere ve İtalya temsilcileriyle görüşmeler yaptığını belirtir.¹³⁰ Erdoğan ise, Mustafa Kemal'in, özellikle, A. Fethi Bey'in Osmanlı Hürriyetperveran Avam Fırkası (Osmanlı Liberal Halk Partisi) aracılığıyla İstanbul yönetiminde kendine bir yer edinmeye çalıştığını dile getirir.¹³¹ Girişimleri neticesiz kalınca, Mustafa Kemal'e iki yol kalmıştı: Darbe yaparak zorla iktidara gelmek veya Anadolu'ya gidip Hükümetin ve İtilaf devletlerinin erişemeyeceği yerden

¹²⁷ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset (Ankara, 2001) 34.

¹²⁸ Bernard LEWIS: Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Metin Kırıatlı, (Ankara, 2000), 240.

¹²⁹ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 34-35.

¹³⁰ Sina Akşin'den aktaran, Mehmet KABASAKAL: Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960 (İstanbul, 1991), 83-84.

¹³¹ Eric Jan Zürcher'den aktaran, Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 35.

çalışmak.¹³² Sina Akşin, “İkinci yola karar vermeden önce M. Kemal’in birinci yolu, bir gizli örgüt çekirdeği kuracak kertede ciddiye aldığını biliyoruz. Gerçekten de M. Kemal, Rauf, Fethi, Canbolat böyle bir örgüt kurdular. Amaç kabineyi düşürmek, hatta gerekirse padişahı indirmektir”¹³³ diyerek, Mustafa Kemal’in İstanbul’daki çalışmalarının gizli kalan yönüne de ışık tutmaktadır. Mevlânzade Rifat, *Türkiye İnkılâbının İcyüzü* (Halep, 1929) isimli eserinde, bu örgütle ilgili olarak, “İttihat ve Terakkili subayların “Ay-yıldız” adında gizli bir dernek kurduklarından, başkanlığına da Mustafa Kemal’i getirdiklerinden”¹³⁴ söz etmektedir. Tüm bunlara rağmen girişimler neticesiz kalmıştır. İstanbul’daki girişimlerinden netice alamayan Mustafa Kemal ikinci şıkka yönelmiş ve Anadolu’ya geçme kararı vermiştir; bunun için bir fırsat doğmuştur: Osmanlı subayının, Osmanlı Hükümetince Doğu Karadeniz’e tayini. Mustafa Kemal, İzmir’in Yunanlılarca işgalinden dört gün sonra, 19 Mayıs 1919’da, Anadolu’da çeteler ve cemaatlerin çatışmaları ile bozulan kamu düzenini sağlamak üzere, 3. Ordu Müfettişi (Osmanlı Hükümeti’nin temsilcisi) olarak Samsun’a çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkışı, daha sonra, tarih sahnesinde yeni bir devrin başlangıcı olarak sembolize edilecektir.

Anadolu’ya ayak basar basmaz icraatlara başlayan Mustafa Kemal, direniş örgütlerini kendi liderliğinde birleştirmek için harekete geçmiş ve ilk olarak Amasya Tamimi (21 Haziran 1919’da hazırlanıp, 22 Haziran 1919’da duyurulmuştur)’ni yayınlarak tüm sivil ve askerî yetkililere çağrıda bulunmuştur. Mustafa Kemal’in liderliğinin ilk ibarelerinin görüldüğü yer ise, Erzurum’da 10 Temmuz 1919’da toplanan kongre olmuştur. Erzurum Kongresi’ne katılmak isteyen Mustafa Kemal’e, İstanbul Hükümeti’nin ajanı olabileceği kaygısıyla tepkiler geldiyse de, Kazım Karabekir’in araya girmesi ile, hem Mustafa Kemal hem de Rauf (Orbay) Bey kongreye delege olarak

¹³² Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 84.

¹³³ Sina Akşin’den aktaran, Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 84

¹³⁴ Mevlânzade Rifat’tan aktaran, Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 84.

katıldı ve kongre, Mustafa Kemal başkanlığında toplandı. Kongre sonunda vatan topraklarının bölünmez bütünlüğünü vurgulayan bir bildiri yayınlandı ve yine Mustafa Kemal başkanlığında bir yürütme organı (Heyet-i Temsiliye) oluşturuldu. Heyet-i Temsiliye, üzerindeki yetkileri itibariyle bir Anadolu hükümeti hüviyetindeydi.¹³⁵

Asıl amaç Anadolu'daki dağınık direniş hareketini bir çatı altında toplamaktı ve bu amaca Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) ile ulaşıldı. Celal Bayar tarafından "Türk demokrasisinin bir dönüm noktası" olarak nitelenen¹³⁶ kongrede alınan en önemli karar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmesiydi (7 Eylül 1919). Bu karar ile, Sivas Kongresi, kongreler döneminde merkezîleşme için atılmış en büyük adım olma özelliğine sahip oluyordu.¹³⁷ Cemiyetin icra organı olarak Heyet-i Temsiliye oluşturuldu ve Mustafa Kemal ulusal mücadeleye eşgüdüm sağlayan bu komitenin¹³⁸ başkanlığına getirildi. "Mustafa Kemal, Dernekler Yasası gereğince, Heyet-i Temsiliye adına imzaladığı 11 eylül 1335 (1919) tarihli bir dilekçeyle Sivas Valiliğine başvurarak, bu birleşmeyi bildirmiştir."¹³⁹ Erdoğan, bu birleşmenin fiilen gerçekleşmesinin 1920 baharına kadar sürdüğünü ve ancak I. TBMM'nin açılmasıyla kesinleştiğini belirtir.¹⁴⁰ Müdafaa-i Hukuk hareketinin anayasallığını vurgulayan Tunaya, Müdafaa-i Hukukçuların bir aksiyon programına sahip olduklarını belirtir ve bu aksiyon programının safhalarını şu şekilde dile getirir: "Bu hareketin fiilîlikten kurtularak, kanunî organlara sahip olması, bunun için de muaddel 1909 Kanun-ı Esasîsi gereğince teşri ve icra organlarının teşkili; son bir safhada da, memleket üzerindeki iç ve dış

¹³⁵ Ahmet DEMİREL: Birinci Mecliste Muhalefet – İkinci Grup (İstanbul, 1994), 61.

¹³⁶ Celal Bayar'a göre Sivas Kongresi, Türk demokrasisine şekil veren bir unsurdur. Bu kongre ile birlikte millî irade ve millî meclis fikri ülke çapında yaygın kabul görür hale gelmiştir. Bayar'dan aktaran, Bülent TANÖR: Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920), 234-235.

¹³⁷ Bülent TANÖR: Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920), 230-231.

¹³⁸ Feroz AHMAD: Modern Türkiye'nin Oluşumu, çev. Yavuz Alogan (İstanbul, 2002), 70.

¹³⁹ V. C. Aşkun'dan aktaran, Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 89-90.

¹⁴⁰ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 38.

baskılar, bu arada Anadolu-İstanbul ikiliğinin kaldırılarak Müdafaa-i Hukuk ideolojisine müstenit yeni bir Türk devletinin kurulması gerekiyordu.”¹⁴¹ Bu eylem programının tatbiki için ilk adımlardan biri olan “teşri ve icra organlarının teşkili” için, Meclisi Mebusan’ın yeniden toplanması konusu da Sivas Kongresi’nde görüşülmüştür. Mustafa Kemal, “önce burada toplanan arkadaşlarımızın hepsi mebus olmaya çalışmalıdır. İkinci olarak, bizimle düşünce birliğindeki kimselerin seçilmesi için çalışmalıyız”¹⁴² demiştir ve bu vesile ile 1919 Seçimlerine giden yol açılmıştır.

a) 1919 Genel Seçimleri:

Tunaya’nın yukarıda zikrettiği aksiyon programının ilk safhası 1919 seçimleri idi. Bu seçimler “...millî hareketin fiilîlikten sıyrılma ve hukukîleşmesine açılmış ilk kapıdır.”¹⁴³ İlk seçim kararı Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından alınmış; bu seçim kararı savsaklanınca A-RMHC baskı yaparak seçimleri erkene almaya çalışmışsa da bu hükümetin istifasıyla iyice geciken seçim kararı¹⁴⁴, 9 Ekim 1919’da, Ali Rıza Paşa Kabinesi’nce imzalanmıştır. Bu arada, Mustafa Kemal ve Heyeti Temsiliye, ulusal kuruluşların hızla yaygınlaşması ve seçime kadar güçlendirilmesine çalışmaktaydılar. Müdafaa-i Hukukçuların kaygısı, seçim çevrelerine hakim olmak ve yasal açıdan tanınmış olmayı sağlamaktı. Seçimin cereyanında bazı dikkat çekici hususlar vardır: “a) Seçime yalnız Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı ve bazı teşekküller katılmıştı, b) Seçim çevrelerinin bir kısmı işgal altında idi, c) Mebusların, Müdafaa-i Hukukçu bir görüş birliğini temin hususundan muayyen fikirler etrafında birleştirilmeleri gerekiyordu.”¹⁴⁵ Nihayet planlar tuttu ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, ezici bir üstünlük ile seçimi kazandı. Bu durum, Meclis-i Mebusan’ın ve daha sonra kurulacak olan

¹⁴¹ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasal Gelişmeler, 31.

¹⁴² Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 89.

¹⁴³ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasal Gelişmeler, 32.

¹⁴⁴ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (İstanbul, 1999), 30.

¹⁴⁵ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasal Gelişmeler, 34.

I. TBMM'nin yapısına doğrudan doğruya harç temin edecekti. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarının yanı sıra, sadece, İstanbul'dan, Millî Türk Fırkası ve Osmanlı Mesai Fırkası'nın birer adayı ile Anadolu'dan, Osmanlı Çiftçiler Derneği, Teceddüt Fırkası ve Millî Türk Fırkası'nın bazı adayları seçilmişlerdi.¹⁴⁶ Netice, Müdafaa-i Hukukçuların istediği gibi oldu ve bir sonraki adım için zemin hazırlanmıştı: meclisin toplanması.

b) Son Meclis-i Mebusan

Seçimlerden istenilen sonucun alınması ile ilk aşamada başarılı olan Müdafaa-i Hukukçuların bir sonraki hedefi meclisin toplanması idi. Bu konu ilkin Sivas Kongresi'nde konuşulmuştu. Mustafa Kemal, 20 Ekim 1919'da İstanbul Hükümeti'nin temsilcisi Salih Paşa ile Samsun'da buluşmuş ve aralarında Meclis-i Mebusan'ın toplanacağına ilişkin bir protokol imzalanmıştı.¹⁴⁷ Ayrıca, William Hale'e göre, bu protokolle birlikte, yeni bir Vekiller Heyeti'nin İstanbul dışında bir yerde toplanacağına dair bir anlaşmaya varılmıştı.¹⁴⁸ Bu görüşü Tunçay da destekler; ona göre, Mustafa Kemal başından itibaren meclisin Anadolu'da toplanmasını istemiş ve hatta bu görüşünü Salih Paşa'ya da kabul ettirmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal harekete geçti ve Sivas'ta Heyet-i Temsiliye'yi toplayarak durumu ilettili. Lâkin, Heyet-i Temsiliye'nin bu konuya ilişkin toplantısında, meclisin İstanbul'da toplanması gerektiği kanısı ağır basmıştır.¹⁴⁹ Neticede meclis İstanbul'da toplanmıştır. Burada ilgi çekici konu ise, Mustafa Kemal'in, Heyet-i Temsiliye'ye meclisin Anadolu'da bir yerde toplanmasına ilişkin görüşünü kabul ettiremediğidir; bu durum, kanımızca, Mustafa Kemal'in ipleri hala tam olarak eline geçiremediğine delalettir; ve hatta bu durumun, ileriki yıllarda I. TBMM'de karşılaşılabilecek gruplaşmaların belirtileri olduğu yorumu da yapılabilir.

¹⁴⁶ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 36.

¹⁴⁷ Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 90.

¹⁴⁸ Hale'den aktaran Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 38.

¹⁴⁹ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 29-30.

Tüm bunların yanı sıra, Mustafa Kemal boş durmamış ve çeşitli girişimlerde bulunup mebusları, Meclis-i Mebusan'da bir grup kurulması yönünde öğütlemiştir. "...daha Erzurum, Sivas ve Ankara toplantılarında Mebusan Meclisi'nde bir grup teşkili telkin edilmişti.¹⁵⁰ Müdafaa-i Hukukçuların ağırlıklı çoğunluğu ile İstanbul'da toplanan (12 Ocak 1920) meclis meyvelerini vermeye başladı. Müdafaa-i Hukukçular mecliste ilk önce Felah-ı Vatan¹⁵¹ adıyla bir grup kurdular. Grubun bütün gayesi, Erzurum ve Sivas kararlarının meclise mal edilmesini sağlamaktır.¹⁵² Bu görevini başarı ile gerçekleştiren grup, Misak-ı Millî'nin mecliste kabul edilmesini sağladı (17 Şubat 1920).¹⁵³ Bu beyanname, direniş hareketinin amaçlarının resmî ifadesi idi.¹⁵⁴ Tunçay bu konuda daha farklı bazı bilgiler iletir. Ona göre, ilk önceleri tasarlanan Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulamamış; fakat, Felah-ı Vatan Grubu kurulmuştur. Ama, bu grup Misak-ı Millî'yi kabul ettirmemiş; aksine, Misak-ı Millî kabul edildikten sonra bu grup teşekkül etmiştir.¹⁵⁵ Dahası, grubun adının Müdafaa-i Hukuk olmayışına ve kendisinin meclis başkanı seçilmemesine öfkelenen Mustafa Kemal, Rauf (Orbay) Bey ve arkadaşlarına *Nutuk*'ta hakaret etmiş ve grubun adını da bilerek şeddeli okumuştur.¹⁵⁶

Meclis-i Mebusan, bu en önemli rolünü oynayarak tarih sahnesine son kez veda etmek zorunda kaldığında tarih 11 Nisan 1920 gününü gösteriyordu. Meclisin kapatılma gerekçesi, İstanbul'un işgalinden sonra ilk kez toplanan mecliste (18 Mart 1920) oy birliği ile alınan "özgürce toplanma ortamı sağlanıncaya kadar" ertelenmesi kararı ile daha önce dağılan

¹⁵⁰ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 37.

¹⁵¹ İlk önce, bir Müdafaa-i Hukuk Partisi kurulmaya çalışılmış, başarı sağlanamayınca ve bunun bir İttihad ve Terakki tahakkümünü andıracağı düşüncesi ile, Felah-ı Vatan Grubu'nun kurulması kararlaştırılmıştır. Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 37-38.

¹⁵² Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 38.

¹⁵³ Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 91.

¹⁵⁴ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (İstanbul, 1995), 202.

¹⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 31-32.

¹⁵⁶ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 32.

mebusların Ankara’da toplanmalarını engellemekti. Bunun üzerine, padişah buyruğu ile, 12 Nisan 1920’de meclis resmen kapatıldı.¹⁵⁷ Meclisin feshi, “Anadolu’daki milliyetçiler için ülke yönetimini ele alma girişimi başlatmanın uygun bir vesilesi oldu”¹⁵⁸ ve 19 Mart 1920’de, kurtuluş mücadelesinde artık daha da güçlü bir mevkie sahip olan Mustafa Kemal tüm yurda Ankara’da “salâhiyet-i fevkalâdeyi” (olağanüstü yetkileri) haiz¹⁵⁹ bir meclisin toplanacağını duyurdu.

c) A-RMHC’nin Siyasî Karakteri:

Peki, kurtuluş mücadelesinde önemli bir basamak teşkil eden A-RMHC, ne için kurulmuştu ve nasıl bir yapıya sahipti? Bu soruların cevabını vermemiz, bir sonraki başlık altında inceleyeceğimiz I. TBMM ve onun içerisindeki gruplaşmalar (I. ve II. Grup) hakkında bize ışık tutacaktır. Çünkü, bu olaylar, zincirin birbirini tamamlayan halkalarıdır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, belki de, kurtuluş mücadelesinin en önemli basamağı idi. Tunaya, A-RMHC’nin bir birliktelik ruhu olduğunu belirtir. Ona göre, Anadolu ve Rumeli’de alevlenen mücadele ruhunun adı Kuva-yı Milliye değil, Müdafaa-i Hukuk’tur. Kuva-yı Milliye’yi de Redd-i İşgal’i de harekete geçiren ruh Müdafaa-i Hukuk Ruhu’dur.¹⁶⁰ Bunun yanı sıra Tunaya, bu ruhun bir amaç için bir araya geldiğini, devam eden şu cümleleri ile dile getirir: “Millî, bağımsız, iç ve dış kuvvetlerin baskısından ve vasiliğinden kurtulmuş bir devletin kurulması, Türklerin millet olarak kurtulması demektir. Türk Devrimi, bu idealin Anadolu’da patlamasıyla, birimleri sarsmasıyla, elektrik akımı gibi birbirine bağlanması ile

¹⁵⁷ Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 92.

¹⁵⁸ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, 221.

¹⁵⁹ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 39; Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 33.

¹⁶⁰ Tarık Zafer TUNAYA: Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük (İstanbul, 2002), 34.

başlamıştır...”¹⁶¹ Yine benzer bir biçimde şunları dile getirir: “Millî bir savaşı yönetecek merkezî bir otorite bulunmadığına göre, Türk halkı, devletini bizzat kurmak üzere harekete geçmiştir.”¹⁶² Fakat, Mete Tunçay’a göre durum hiç de öyle görüldüğü gibi değildir; “A-RMHC, Nizamnamesine göre, Osmanlı yurtseverliğini savunan İslâmcı bir örgüttür.”¹⁶³

Bu ikinci görüş, gerçeğe daha yakın görünmektedir. Bu görüşü, A-RMHC’nin program ve nizamnamesi ile doğrulayabiliriz. Bu belgenin “Mevaddı Esasiye” başlığının üçüncü maddesi bize ipucu verecektir: “Hükûmeti Osmaniye’nin tehlikei inhilâlîne karşı Hilâfeti İslâmiye ve Saltanatı Osmaniye’nin bekası esas maksadı teşkil ettiği cihetle müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.”¹⁶⁴ Bu ise, mevzuun resmî boyutudur; diğer yandan, dönemin gelişmeleri de bu tezi güçlendirmektedir. Bu dönemlerde, Mustafa Kemal, kendine muhalefet edenlerle sürekli gerilimler yaşamış ve bu gerilimler sonrası belirginleşmeye başlayan ayrılıklar I. TBMM’de gruplaşmalara kadar varmıştır.

Diğer yandan, A-RMHC ile Osmanlı Hükûmeti arasındaki bir gerginliğe mahal vermemek için sarf edilen çaba, bu argümanın yumuşak karnını oluşturabilir. Çünkü buna göre, A-RMHC’nin program ve nizamnamesine böyle bir madde koyulmasının sebebi, olası bir karşı koymayı, Osmanlı Hükûmeti’ni karşıya alacak bir hareket yapmayı önleme gayesi olarak da görülebilir.

A-RMHC’nin Program ve Nizamnamesi’nin dördüncü maddesi ise, ilk görüşü (Tunaya’nın görüşünü) destekler niteliktedir: “Hükûmeti Osmaniye bir

¹⁶¹ Tarık Zafer TUNAYA: Devrim Hareketleri..., 34.

¹⁶² Tarık Zafer TUNAYA: Devrim Hareketleri..., 41.

¹⁶³ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 20-21.

¹⁶⁴ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasî Partiler 1, 514.

tazyik düveli karşısında mülkümüzün her hangi bir cüz'ünü terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idarî, siyasî, askerî vaziyetlerin tayin ve tesbiti.”¹⁶⁵ Her ne kadar bu madde yeni bir devlet fikrini dillendirse de, buradan şöyle bir sonuç çıkarmak daha doğru bir yaklaşımdır: Öncelikli mesele, ülkenin kurtarılması ve Osmanlı'nın bekasıdır. Fakat, eğer Osmanlı “Allah göstermesin”¹⁶⁶ gerekli dirayeti gösteremezse yeni bir idare tarzına geçilecektir. Madde içerisinde yer alan “Allah göstermesin” sözünden de anlaşılacağı üzere, bu, arzu edilmeyen olasılıktır. Görüldüğü gibi, bu maddeden de yeni bir devlet teşekkül etme girişimini çıkarmak zordur; yeni bir devlet teşekkül etme gayesi, A-RMHC'ye ait değildir ve istenmeyen bir durumdur. Yeni devlet teşekkülü ancak mücbir bir sebebin vuku bulması sonrası düşünülebilir.

Bu tartışmaları bir kenara bırakırsak, A-RMHC'nin, netice itibariyle, kurtuluşun dinamosu olduğunu ve Türkiye Cumhuriyeti'ne açılan kapı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Fakat, şunu özellikle belirtmekte yarar görüyoruz: A-RMHC, Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolu açan bir oluşumdur; fakat, bu, A-RMHC'nin ana gayesinin yeni, bağımsız bir devlet kurmak olduğu anlamını taşımaz. Ana gaye bağımsızlıktır, ana gaye işgal kuvvetlerinin ve işbirlikçilerinin ülkeden uzaklaştırılmasıdır. Ana gaye yeni bir devlet kurmak değildir.

Daha iddialı bir yaklaşımın sahibi Hikmet Bilâ'ya göre, “Sivas Kongresi, CHP'nin 1. Kurultayı'dır. İlk kez bu kongrede ülkenin çeşitli bölgelerini temsilen gelen delegeler yasama ve yürütmeye yönelik kararlar almışlar ve bir devlet kurma girişimlerinin en büyük adımını atmışlardır. Devlet kuran parti CHP, ilk kez bu kongrede filizlenmeye başlamıştır.”¹⁶⁷

¹⁶⁵ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasî Partiler 1, 514.

¹⁶⁶ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasî Partiler 1, 514.

¹⁶⁷ Hikmet BİLÂ: CHP (1919-1999) (İstanbul, 1999), 14-15.

Orhan Koloğlu'nun bu konudaki görüşü daha keskin hatlara sahiptir: "Atatürk CHP'yi, Sivas Kongresi'nin sonunda 11 Eylül 1919'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş beyannamesinin verilmesiyle başlatır."¹⁶⁸ Yine Hikmet Bilâ'ya göre, Sivas Kongresi'nden çıkan A-RMHC'nin program ve nizamnamesi, CHP'nin ilk tüzüğü ve parti programı sayılmalıdır.¹⁶⁹ Bu görüş bir hayli iddialı görünmekte ve olayları aslından uzaklaştırmaktadır; eğer belirtildiği şekilde olsa idi, parti (Halk Fırkası) kurma aşamasında o kadar çok zorluk çekilmezdi. Yine aynı örgüt içinden büyük muhalefet yükselmez ya da büyük bir kesim bu oluşumdan dışlanmazdı. Bununla birlikte, A-RMHC'de, her ne kadar fırkacılıktan uzak durulacağı¹⁷⁰ belirtilse de, örgüt ideolojik açıdan asgarî seviyede dahi homojenleşmiş yapıya sahip de değildir. O sadece, dağınık halde bulunan bölgesel direniş örgütlerinin, dolayısıyla farklı görüş ve beklentilerin bir çatıda birleştirilmesinden ibarettir ve o geçici bir yöntem, geçici bir yönetimdir.

Duruma Cumhuriyet Halk Partisi'nin içsel karakteristiklerinden bakarak Bilâ'nın bu görüşünü yorumlamak gerekirse, Arsev Bektaş'ın şu cümlelerini zikretmek yerinde olur: "Partilerin örgütsel özellikleri, gerçekte onların kökenlerini, gelişmelerini ve içinde bulundukları toplumsal-siyasal çevreyi yansıtır. Bu çevrenin temeli ise o toplumun siyasal kültürüdür. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'(n)de de İttihat ve Terakki'nin ve Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin izleri bulunmaktadır."¹⁷¹

Sonuç, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve A-RMHC'nin buna kaynaklık etmiş olması dahi olsa, bu, örgütün gayesinin yeni devlet kurmak olduğu sonucuna bizi ulaştıramaz. Eğer halk adına cumhuriyet kurulmuş ve

¹⁶⁸ Orhan KOLOĞLU: "Kemalizm'den Atatürkçülüğe, Ortanın Solu'ndan, Demlokratik Sol'a Cumhuriyet Halk Partisi" Tarih Toplum, 141 (Eylül 1995), 196.

¹⁶⁹ Hikmet BİLÂ: a.g.e., 20-21.

¹⁷⁰ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasî Partiler 1, 510.

¹⁷¹ Arsev Bektaş: "CHP ve Örgüt Yapısının Nitelikleri", Tarih Toplum, 141 (Eylül 1995), 152.

yine halk adına ve halk için bir tek parti kurulmuş ise, bu halka bağımsızlığını getiren A-RMHC'nin ruhunu taşıyan kişilerin ayırım yapılmaksızın bu oluşum içerisinde yer alması gerekirdi. O halde, şunu rahatlıkla dile getirebiliriz: A-RMHC, cumhuriyetin de Halk Fırkası'nın da nüvelerini oluşturmakla birlikte, bu organların sebebi değildir ve bu organlar da o ruhun (Millî Müdafaa ruhu) devamı değildir. Bu görüş, I. TBMM'deki gelişmeleri ve gruplar arasındaki farkları irdeleyince daha net ortaya çıkacaktır.

B) I. TBMM

a) Kuruluşu ve Faaliyetleri:

Meclis-i Mebusan'ın padişah tarafından feshinden sonra, Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye adına kolordu kumandanlarına, vilayetlere ve müstakil livalara gönderdiği tebliğin içeriği yeni bir dönemin habercisi idi: "Hilafet ve saltanatın merkezi olan İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgali devletin teşri, icra ve kaza organlarını işleyemez bir hale getirmiştir. Meclis-i Mebusan bu şartlar içinde çalışamayacağını kararlaştırmış, bu kararını resmen bildirmiş ve dağılmıştır. Saltanat ve Hilafet'in dokunulmazlığını ve bağımsızlığını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve tatbik etmek üzere Ankara'da üstün yetkileri haiz bir Meclis umur-ı milleti tedvin ve murakabe etmek üzere içtima edecektir."¹⁷² "Hilafet ve Saltanatın dokunulmazlığını ve bağımsızlığını sağlamak" ifadeleri dikkat çekicidir. Bu ifadeler, halkı ve bu tebliğin diğer muhataplarını, aklında soru işareti uyandırmadan bu birlikteliğin içine çekmek amacıyla sarf edilmiştir. Fakat, ifadelerde padişah'tan değil, bir kurum olarak hilafet ve saltanattan söz edilmektedir. Bunlar cumhuriyetten sonra da bir müddet varlıklarını muhafaza edecek ve bir süre sonra çeşitli gerekçelerle kaldırılacak organlardır.

¹⁷² Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 59.

Fevkalade yetkilere sahip olan meclis, 23 Nisan 1920’de, bütün siyasî (askerî) ve hukukî yetki ve kuvvetleri kendinde toplayarak tarih sahnesine çıkmıştır.¹⁷³ Bu meclis iki seçimin sonucunda kurulmuş (1919 Seçimleri ve 1920 Seçimleri) ve Meclis-i Mebusan’dan (Meclis-i Mebusan delegeleri) gelen 92 mebus, Yunanistan ve Malta’dan gelen 14 mebus ve 19 Mart 1920 Tebliği sonrası yapılan 1920 seçimleri ile gelen 232 mebus meclisi oluşturmuşlardır;¹⁷⁴ fakat, meclisin açılışına sadece 115 mebus katılabilmektedir.¹⁷⁵ Nihayetinde, A-RMHC’nin idare organı olarak meclis, Mustafa Kemal başkanlığında faaliyetlerine başlamıştır.

I. TBMM’nin ilk faaliyeti, Ankara mebusu Mustafa Kemal’in verdiği takrir¹⁷⁶ üzerine, yeni hükümet sisteminin esaslarını belirleyen bir karar açılışının ertesi günü kabul etmesi oldu. Bu karar kabul edildiğinde Kanun-i Esasi hala yürürlükteydi; fakat, yeni meclis bunu sorun etmedi.¹⁷⁷ Meclisin bir diğer büyük adımı ise, 20 Ocak 1921’de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu¹⁷⁸’nu kabul etmek olmuştur. Dönemin şartları gereğince kısa hazırlanan anayasa, Kanun-i Esasî’yi ilga etmemiştir. Yeni bir devlet, yeni bir sistem (millî egemenlik) ve yeni bir ülkeden söz etmesine rağmen, bu anayasa, iktidar boşluğunu doldurmak üzere oluşturulmuş geçici bir anayasadır. Hem maddî yönden anayasanın yetersiz oluşu, hem Mustafa Kemal tarafından Kanun-i Esasî’nin 1921 anayasasına aykırı olmayan hükümlerinin geçerli olduğunu

¹⁷³ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasal Gelişmeler, 60.

¹⁷⁴ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasal Gelişmeler, 61.

¹⁷⁵ Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 92.

¹⁷⁶ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasal Gelişmeler, 63.

¹⁷⁷ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 39.

¹⁷⁸ Tanör, 1921 Anayasası’nın hazırlanış ve kabul ediliş bakımından demokratik esaslara bir ölçüde uygun olduğunu belirtir. Her ne kadar, yöntemler ve kabul-yeter sayıları gözetilmeden kabul edilmiş de olsa, meclisin kuruluşundaki esas, yani olağanüstü yetkilere haiz bir kurucu meclis oluşu, bu yönü “meşru” kılabilir. Bununla birlikte, Erdoğan’a göre, meclis tam anlamıyla demokratik-yarışmacı bir ortamda ve demokratik seçimle oluşturulmadığı için, 1921 anayasasının gerçek anlamda demokratik siyasal sürecin bir eseri olduğunu söylemek zordur. Bunun yanı sıra, yurttaşların temel haklarını siyasal otoriteye karşı güvence altına alan bir bölümün anayasada yer almaması, 1921 anayasasını maddî anlamda tam anlamıyla bir anayasa olarak görmeyi şüpheli kılmaktadır. Mustafa ERDOĞAN: Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 40.

bildirmesi ve hem de kurumlar arasındaki devamlılık düşüncesinin Ankara’da egemen olması ve Mebusan Maclisi’nden gelen mebusların meşru üye sayılmaları, bu tezi kuvvetlendirmektedir.¹⁷⁹

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk anayasası olan 1921 Teşkilât-ı Esasiyesi, meclis hükümeti modelini öngörüyordu. Yürütme ve yasama yetkileri TBMM’de toplanmıştı. TBMM, artık, “halkın iradesi”nin yönetime yansması, yukarıda temsil edilmesi idi; “Tanzimat’tan beri hükümet denen şeyden nefret etmiş ve ezilmiş olan halkın hükümetiydi bu...”¹⁸⁰ Belki de sırf bu kaygıdan, bu isyandan ilhamla, bir devlet başkanlığı makamı kurulmamış, meclis başkanı bakanlar kurulunun da doğal başkanı sayılmıştır.¹⁸¹

İdarî esasları bu şekilde beliren I. TBMM’de asıl dikkat çekici unsur siyasal yapıdır. Olağanüstü yetkilere sahip mecliste eşine nadir rastlanır bir yapı hakimdir. Ülkenin bulunduğu durumun gereği olarak, birlik beraberlik sağlayabilmek için, her türlü ideolojik yönelim ve fırkacılık meclis dışında bırakılmıştır. Üyeler, “yeminlerinde de belirttikleri gibi fırkacılıktan nefret ederler.”¹⁸² Bu yüzden, I. TBMM’de siyasî parti grupları yoktur.¹⁸³ Daha doğru bir deyişle, ilkesel olarak gruplaşma sakıncalı görülmüştür. “Bu meb’uslar, Osmanlı idaresinin amansız tenkitçileri olarak, müstakil ve millî bir Devlet kurmak ve bu büyük işi fiilen mücadele ederek başarmak gayesi etrafında toplanmışlardır.”¹⁸⁴ Meclis, çeşitli siyasî parti ve cemiyetlerin mensuplarını bir araya toplamıştır; fakat, meclise A-RMHC hakimdir.¹⁸⁵ Bu da Sivas Kongresi’nde benimsenen “fırkacılığın reddi” prensibini yeni meclise taşıyan önemli bir unsur olmuştur. Üyeler, 2. Meşrutiyet’i “fırkacılık” bakımından

¹⁷⁹ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 40-41.

¹⁸⁰ Tarık Zafer TUNAYA: Devrim Hareketleri..., 79.

¹⁸¹ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 42.

¹⁸² Tarık Zafer TUNAYA: Devrim Hareketleri..., 76.

¹⁸³ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 43.

¹⁸⁴ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasî Partiler 1, 529.

¹⁸⁵ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasal Gelişmeler, 69.

daima eleştirdikleri için Meclis'te partileşmeye karşı olmuşlardır.¹⁸⁶ Lâkin, yine de gruplaşmalar zaman içerisinde kendini hissettirmiştir.¹⁸⁷ Çünkü, her ne kadar bir ülkü etrafında bazı unsurlar meclis dışına itilse de, meclisin yapısı gruplaşmalara müsaittir. "Türkiye Büyük Millet Meclisi, aslında sadece, şahıs ve zümre ayrılıkları üzerinde kalabilecek kadar geniş bir gayede birleşti. Bu durum Meclis'te çeşitli telâkkilerin ortaya atılmasına ve hiziplerin kurulmasına engel olmamıştır. Meclis'in tecanüsü yalnız müşterek gayesindedir."¹⁸⁸

Meclisin her türlü görüş ayrılığını dışlayacak kadar önem verdiği gayesinde bir tezat olduğuna değinen Tunaya'ya göre, "Gayedeki tezatın iki sebepten doğduğunu söylemek mümkündür. Birinci sebep, İslâmcı, milliyetçi, sosyalist, gelenekçi, komünist hülâsa muhafazakar ve inkılâpçı görüşlerin bir arada bulunmasının ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu görüş ayrılıklarının iç ve dış politikanın tayininde farklı sonuçlara varmak istedikleri açıktır. Bu bakımdan bir *tezatlar meclisi*'nden bahsetmek mümkündür. İkinci sebep birincisinin devamı halindedir. Bir taraftan millî hâkimiyet prensibini benimsemek ve siyasi müesseseleri buna göre kurmak ve Meclis'in üstünde hiçbir kuvvet olmadığını kabul etmek, bir taraftan da Saltanat ve Hilafet'i kurtararak, bir monarşiyi devam ettirmek, birbirini inkâr eden iki siyasi şeklin bir arada muhafazası isteği, tezatın ta kendisi oluyordu."¹⁸⁹ Tezatın ikinci sebebinin gayesi oldukça açıktı; yine Tunaya'nın ağzından dile getirirsek, "tezat Meclis'in bizatihi yapısından, başlangıçta hayli geniş olan muhafazakâr bir kitlenin tatmini zaruretinden doğuyordu."¹⁹⁰ Bu ikinci sebep, hatırlanacağı üzere, A-RMHC'ye de hakimdi ve ta o zamandan üzerine basa basa

¹⁸⁶ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 87.

¹⁸⁷ Zürcher, ortaya çıkan muhalefetin sol ve sağ olmak üzere iki tip olduğundan söz eder. Fakat, söz ettiği muhalefet hem meclis içi hem de meclis dışını kapsamaktadır. (Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 228-234) Meclis içinde oluşan asıl muhalefete, II. Grup'a, daha ileride değinilecektir.

¹⁸⁸ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 70.

¹⁸⁹ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 71.

¹⁹⁰ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 71.

vurgulanan Hilafet ve Saltanat'ın kurtarılması sözde gayesi, yeni meclise de, ister istemez aktarılmıştı. İlk sebebin gayesi ise, birlik beraberlik ile, ki bu zorla da olsa, bir kurtuluş yolu bulmaktı ve bu yol aşılırken gruplaşmalar da iyiden iyiye kendilerini hissettirmeye başlayacaklardı. Çavdar'a göre, bu durum gayet normaldi; çünkü, meclis, üyeleri itibariyle çok değişik inanç ve düşünceleri barındırıyordu. Milletvekillerinin oldukça büyük çeşitlilik vardı.

b) I. TBMM'de Gruplaşmalar:

Partileşme fikrine karşı olan meclis üyeleri, kendilerini A-RMHC'nin üyeleri saymışlar ve bu cemiyetin iki büyük grubu (I. ve II. Grup) etrafında kümelenmişlerdir.¹⁹¹ Bu gruplaşmalardan önce, meclisin daha düzenli, daha etkili ve hızlı çalışmasını sağlamak; Meclis Başkanlık Divanı ile İcra Vekilleri Heyeti'ne yardımcı olmak amacıyla mecliste küçük gruplaşmalar oluşmuştur.¹⁹² Gruplaşmaların oluşmasının sosyal sebebi ise, meclisin çok değişik inanç ve düşünceleri barındırıyor olmasıdır. Zürcher, I. TBMM'nin türdeş olmayan ve yönetimi zor bir topluluk olduğunu belirtir.¹⁹³ Çavdar'a göre de mecliste hiziplerin ortaya çıkması çok doğaldır; çünkü meclis, ittihatçılarından koyu dincilerine, Doğu'dan gelen muhafazakârlarından Kürtlerine çok çeşitli bir yapıya sahiptir.¹⁹⁴ İdeolojik tabana oturmadığı, daha çok duygusal ve bireysel amaçlar taşıdığı önyargısı ile değerlendirilen bu grupların bazılarında ideolojik temel de mevcuttur.¹⁹⁵ Tunaya, mecliste ortaya çıkan hizipleşmelerin sebeplerinin şu muhtelif noktalarda toplandığını belirtir: Zihniyet farkları, Türkiye'nin jeopolitik durumu ve Meclisin bir kişinin istibdadına girmemesi gerektiği kaygısı.¹⁹⁶

¹⁹¹ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 88.

¹⁹² İhsan GÜNEŞ: Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923) (İstanbul, 1997) 150.

¹⁹³ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 232.

¹⁹⁴ Tevfik ÇAVDAR: Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950 (Ankara, 1999), 219.

¹⁹⁵ İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 151.

¹⁹⁶ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasî Partiler 1, 529-530.

Bu gruplar pek açık bir şekilde ortaya çıkmış olmasalar da, Halkçılık Programı ve sonrasında anayasanın kabulü ile birlikte varlıklarını daha da belirgin bir biçimde hissettirmişlerdir.¹⁹⁷ Burada bu konuların ayrıntılarına inilmeyecektir. Fakat ortaya çıkan gruplaşmaların isimlerini zikretmekte ve onlara kısaca değinmekte yarar vardır.

Halk Zümresi, ılımlı sosyalizm yanlısı ve halkçılık vurgusunu ön planda tutan bir gruptur; Tesanüd Grubu, mecliste milletvekilleri arasında tesanütü (dayanışmayı) sağlamak amacıyla oluşturulmuş ve partileşmeyi düşünmeden parlamento grubu olarak çalışmalarını yürütmüştür; İstiklal Grubu, Mustafa Kemal hayranı, ileri görüşlü, hamleci kişilerden oluşmuştur ve “Terakkiperver ve Milliyetperver” akımı temsil edeceklerini açıklamışlardır; Islahat Grubu, “sosyal mutluluğu kurmak ve izleyeceği yolda, ülkedeki dengeli güçleri altüst etmeksizin halkı yönetime ortak etmek ve yönetimi halkın gereksinmelerinin karşılanmasına hizmet edici duruma getirmek”¹⁹⁸ amacı ile kurulmuş reformist bir gruptur; İttihatçı Grup, İttihat ve Terakki’nin devamı niteliğindedir. Fakat, kendinden bekleneni verememiş, ilk başlardaki liberal tutumunu bir kenara bırakıp “aşırı milliyetçiliğe” ve “Bismarkçı devlet kapitalizmine” yönelmiştir¹⁹⁹; Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti, muhafazakâr temayül ile sosyalizme karşı duruşu belirginleştirmek ve bu sayede iç politikada atılan adımlara yön vermek amacı ile kurulmuş bir örgüttür.²⁰⁰ I. Meclis’teki bu grupların yanı sıra, 1920’lerde kurulmuş iki de parti vardı: Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası.²⁰¹ Tunaya, bu fırkalara Yeşil Ordu²⁰²’yu da ilâve eder.

¹⁹⁷ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., s. 219.

¹⁹⁸ İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 160.

¹⁹⁹ Tunçay’dan aktaran, İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 161.

²⁰⁰ I. TBMM’de I. Grup ve II. Grup dışında oluşan diğer gruplar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 153-171.

²⁰¹ Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 93 ve Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasî Partiler 1, 531-532. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç ALİ: Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor (İstanbul, 1955), 55-56.

²⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz., Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasî Partiler 1, 531. Zürcher, Yeşil Ordu’nun sol muhalefet içerisinde yer alan İslâmî, emperyalizm aleyhtarı, korporatist ve

Bu grupların hiçbirinin sayısal gücü meclisi istenilen düzeyde çalıştırmaya yeterli olamamıştır. Daha sonraları grupsal çıkarlar ön plana geçmiş ve meclis, aslî fonksiyonları olan yasama, yürütme ve yargı görevlerini ifa edemez hale gelmiştir.²⁰³ 1921 Anayasası çıktıktan sonra bu hiziplerin birliğini sağlamak daha da güçleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve yandaşları, meclisin işler hale gelebilmesi için, çoğunluğa dayanan güçlü bir grup kurulması gerektiği fikrinde idiler. Bu yüzden ilk etapta, var olan hizipleri birleştirmeye veya bunlardan birini destekleyerek iş görmeye çalışmışlarsa da başarı sağlayamamışlardır.²⁰⁴ Girişimlerinde başarısız olan Mustafa Kemal ve arkadaşları, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (daha sonraları I. Grup olarak anılacaktır) adıyla güçlü bir grup kurarak meclisi daha işler hale getirmeyi amaç edinmişlerdir.²⁰⁵

c) I. ve II. Grup

i) I. Grup:

I. Grup, hizipleşmeler neticesinde fikir ayrılıkları derinleşen ve yürütme zaafı yaşayan I. TBMM'de fikir ve aksiyon birliğini sağlamak amacı ile 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından kurulmuştur.²⁰⁶ I. Grup'un kuruluşunu Atatürk şu şekilde dile getirir: "İşe bizzat müdahale zorunlu olmaya başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup teşkiline karar verdim."²⁰⁷ Grubun kuruluş sebebi içtüzüğün birinci maddesinde belirtilmiş ve devamında "grubun kuruluşunu zorunlu kılan

sosyalist düşünce karışımını destekleyen, ortak paydaları Batı aleyhtarlığı olan kişilerce ve Mustafa Kemal'in onayı ile kurulduğunu dile getirir. (Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 229.)

²⁰³ İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 150-151.

²⁰⁴ Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 94.

²⁰⁵ İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 153.

²⁰⁶ Zürcher'e göre, bu grubun asıl kurulma amacı, Mustafa Kemal'in meclis üzerindeki hakimiyetini güçlendirme isteğidir. (Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 232.)

²⁰⁷ *Nutuk*'tan aktaran, Hikmet BİLÂ: a.g.e., 29.

faktörler”²⁰⁸ sıralanmıştır. Grubun kuruluş sebebi şu şekilde ifade edilmiştir: “T.B.M.M. görüşmelerinin düzenli yapılmasını sağlamak amacıyla, düşünceleri ortak olan kişilerle bir “kütle” oluşturulmuştur.”²⁰⁹ Grubun kurulması fikri, son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde de ortaya atılmıştı²¹⁰; fakat, hatırlanacağı üzere, Mustafa Kemal bu düşüncesini, o zaman daha da güçlü olan muhalefet karşısında gerçekleştirememiş ve başka bir grup kurularak, A-RMHC son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde temsil edilmişti.

Grubun kurulmasının aslî amacı fikir ve aksiyon birliğini sağlamak olmakla beraber, grubun Maddei Esasiyesi’nde belirtilen amaç dikkat çekicidir. Buna göre grubun amacı: “Türkiye Büyük Millet Meclisinde müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun umdei esasiyesi mücadele-i haziranın bidayetinden beri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tesbit ve son İstanbul Meclisi Meb’usani ile Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul ve teyit olup âmalı milletin zübdesi bulunan Misakı Millî esasatı dairesinde memleketin tamamîyetini ve milletin istiklâlîni temin edecek sulh ve müsalemeti istihsal eylemektir.”²¹¹ Burada belirtilen amaçtan ve yukarıda sıralanan, grubun kurulmasını zorunlu kılan faktörlerden de anlaşıldığı gibi, I. TBMM’de bazı kişi ve gruplar dışlanmıştı. Bunu belirtmemizi olanaklı kılan başlıca etken, grubun amacının, kongrelerde zikredilen ve Kuvayi Milliye ile Müdafaa-i Hukuk ruhunun edindiği amacın, yani A-RMHC ve meclisi oluşturan

²⁰⁸ I. Grubun kuruluşunu zorunlu kılan faktörler beş ana başlık altında grubun içtüzüğünde belirtilmiştir. Buna göre; a) T.B.M.M. yüksek gayesini unutarak gereksiz sözlerle vakit geçirmeye başlamıştır, b) kütle, bir parti olmamakla beraber, Misak-ı Milli sınırları içinde bağımsızlığı sağlayacak ulusal savunmada, işlerin büyük bir ciddiyet ve olgunlukla tümüyle yöresine harcanmış sürekli çalışmalarla yürütülmesini zorunlu görmektedir, c) grup üyeleri, ulusal bütünlüğün ve bağımsızlığın sağlanması için inkılapçı bir cereyana ihtiyaç olduğunu ve egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu düşüncesinin gerçek bir duruma getirilmesinin zorunlu olduğu kanısındadır, d) Kütleye katılanlar, kimi milletvekillerinin “müfrit muhafazakârlığını” hoş bulmamakla birlikte, yenilik adı altında yapılan ulusal ahlakla bağdaşmayacak taklitçi eğilimleri hoş görmemektedirler. e) Cephede olduğu kadar cephe gerisinde de bir birlik ve beraberlik sağlanmasından yana olan grup üyeleri, inkılaplar yolu ile ulusun tam ve yetkin bir kurtuluşa ulaşmasını hedef olarak görürler. (Unat’tan aktaran, İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 174.)

²⁰⁹ İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 173.

²¹⁰ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasî Partiler 1, 534.

²¹¹ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasî Partiler 1, 535.

tüm üyelerin başlangıçta kabul ettiği amacın aynısı olmasıdır. Bu oldukça olağan bir durumdur; fakat burada dikkate alınması gereken esas mevzu, onların bu amacı bir gruba ait kılmaları ve sanki bu amacı başka bir amaç, diğerlerinin peşinden gitmedikleri bir amaç gibi sahiplenmiş görünmeleridir. Buradan hareketle şunu belirtebiliriz ki, bazı kesimlere gönderme yapılmakta ve “asıl müdafaa-i hukukçular aslında sadece I. Grubu oluşturanlardır ve diğerleri ise bu amaçta olmayanlardır” gibi bir düşünce gizli olarak dillendirilmektedir. Bu düşünceler de mecliste uyanmıştır ve tepkilere sebep olmuştur. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, Meclis Başkanlığı’na verdiği bir önergede “tüm ulusun ve meclisin benimseyip kendisine kutsal erek olarak gördüğü ilkelerin A.R.M.H. Grubu’nun kendisine “tüzük olarak” almasını eleştirdi. Zira, o böyle bir grubun kurulmasıyla sanki kutsal amaca karşı bir grubun varlığı izleniminin verildiğini”²¹² belirtmiştir. Bilâ’nın da belirttiği gibi, “Meclisteki grubun oluşturulmasıyla, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, büyük bir nitelik değişimine uğramış olmaktadır. Çünkü, artık bu örgüt, bütün milletin örgütü olma, iddiasında değildir. Mustafa Kemal’in başını çektiği kadro, kendinden olmayanları, kesinlikle karşısına almak zorunluluğu duymuştur.”²¹³ Durumun ikilik yaratan hali artık iyiden iyiye gözler önündedir.

ii) II. Grup:

Tunaya, II. Grup’un kuruluşu ve gayesine dair çok az bilgi ve vesikanın bulunduğuna işaret etmekle birlikte, II. Grup’un, Başkomutanlık kararını üçüncü defa uzatan kanunun görüşmeleri sonucunda vücuda geldiğini belirtmektedir.²¹⁴ Grubun oluşturulma amacı, her türlü şahıs istibdadını

²¹² İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 175.

²¹³ Hikmet BİLÂ: a.g.e., 30.

²¹⁴ Tunaya, II. Grup’un kuruluş tarihini Temmuz 1922 olarak belirtirken, İhsan Güneş’e göre bu tarih, üyelerin çelişen ifadeleri ve kuruluş tarihine dair resmî bir evraka rastlanmaması ile birlikte, 1921 sonları ile 1922 başlarına tekabül etmektedir. Ahmet Demirel de Tunaya ile aynı görüştedir ve bu savını II. Grup kurucularından Salahattin (Köseoğlu) Bey’in, 24 Temmuz 1946 tarihli *Mesuliyet*’teki yazısına dayandırır.

önlemek, şahsî hakimiyetler yerine kanunî hakimiyetleri getirmektir.²¹⁵ Grubun kuruluşuna doğrudan etkili olan olay, I. Grup'un kurulmasıdır: "Tüm meclisin ortak ve bütünlük içinde olması gerekirken; Birinci Grup'un dışına itilen milletvekilleri zorunlu olarak, aynı amaca ulaşmak için İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu oluşturdular."²¹⁶

Grubun önde gelen üyelerinden Hüseyin Avni Bey, grubun kuruluşunun bir karşı hareket olduğunu şu sözlerle dile getirir: "Türkiye Büyük Millet Meclisi, Misak-ı milli'yi hedef olarak benimsemişti. Bunun için çalışıyordu. Mecliste 1921 Mayıs'ında, bu hedefe ulaşmak için izlenecek yolu saptamak üzere bir grup oluştu ve Misak-ı Milli'yi de program olarak benimsedi. Oysa o zaman bu izlenice salt bir zümrenin izlencesi olmayıp tüm ulusun izlencesiydi, ona ters düşecek bir kişi yoktu. Biz grubun bu tutumunu ve vilayetlerdeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin de bu gruba bağlanmalarını protesto ettik."²¹⁷ Söylenmek istenen kabaca şu idi aslında: Birlikten bahsedenler hizipçilik yaptı ve bizi hak etmediğimiz halde dışladılar. Dışlananlar da bu grubu oluşturdu. Bu da bir etkendi; fakat, II. Grup'un oluşmasında asıl faktör görüş ayrılığı idi. Bu birkaç faktörün bir araya getirdiği insanlar I. Meclis'te muhalefet kanadını oluşturdular. Selek'e göre II. Grup'u oluşturanlar birkaç sınıfta toplanabilir: "1) Saltanatçı-Hilafetçi milletvekilleri, 2) Mustafa Kemal Paşa'nın gittikçe artan otoritesinden, onun bir diktatör olacağı endişesine kapılıp, şahsına muhalif olanlar, 3) İttihat ve Terakki Partisini yeniden ihya etmek isteyen aşırı ittihatçılar, 4) Birinci Gruba alınmamaktan kırgınlık duyan milletvekilleri ile I. Grup içinde rahatsız olup ayrılanlar."²¹⁸ Bu etkenlerin hangisinin daha ağır bastığı ve II. Grup'un aslî amacı ve I. Grup ve II. Grup arasındaki farkın nelerden kaynaklandığı ise yoğun bir tartışma konusudur.

²¹⁵ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasî Partiler 1, 538.

²¹⁶ İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 180.

²¹⁷ İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 181-182.

²¹⁸ Sebahattin Selek'ten aktaran, Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 94-95.

İhsan Güneş, II. Grup'un, meclis üstünlüğü düşüncesini ve millî iradeyi bir muhalefet kalkanı olarak kullandığını ve aslında, saltanat ve muhalefet yanlısı olduklarını belirtir. Buna sebep olarak ise, "...1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre İcra Vekilleri'nin görev ve yetkilerini belirlemek amacıyla hazırlanan yasa tasarısının gerekçesinde, milli irade (ulus egemenliğiyle) bağdaşmayan, 1876 Kanun-ı Esasisi'nin padişah haklarını belirleyen ilk yedi maddesini tartışmasız olarak kabul ettiklerini belirtmiş..."²¹⁹ olmalarını gösterir. Yine Güneş'e göre, II. Grup, Geleneksel Osmanlı düzenini yaşatmaya çalışmış ve köktenci değişimlerden rahatsız olmuştur.²²⁰ Enver Behnan Şapolyo'ya göre de II. Grup "muhafazakâr, dindar ve köktenci bir zümre idi."²²¹ Benzer bir biçimde, 1982 yılında baskısı yapılan ve yüksek öğretim kurumlarında ders kitabı olarak okutulan, Hamza Eroğlu'nun *Türk İnkılâp Tarihi*'nde II. Grup'tan "...sosyal görüş açısından gelenekçi ve mukaddesatçı, siyasi görüş bakımından da Tanzimat düzeninden yana"²²² diye söz eder. Ahmet Demirel'e göre, bu yaklaşımlar sadece birer klişeden ibarettir ve bunların aslı astarı yoktur. Bu tip klişelerin günümüze kadar uzanmasının en temel sebebi, konuya yönelik araştırmaların ihmal edilmesi, resmî ideoloji gölgesinde yapılmış çalışmalarla yetinilmesi ve birincil kaynaklardan çok ikincil kaynakların araştırmalarda esas alınmasıdır. Olay derinlemesine incelendiğinde de görüleceği gibi, II. Grup saltanat yanlısı ve muhafazakâr²²³ değildir. Demirel buna delil olarak ise, Mustafa Kemal

²¹⁹ İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 186-187.

²²⁰ İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 319.

²²¹ Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Alemi*'nden aktaran, Ahmet DEMİREL: a.g.e., 16.

²²² Hamza Eroğlu'nun *Türk İnkılâp Tarihi*'nden aktaran, Ahmet DEMİREL: a.g.e., 16.

²²³ a) Ahmet Demirel'e göre, II. Grup'un gerici-muhafazakâr olarak nitelenmesine sebep olan faktörler şu şekilde dile getirilebilir: 1) Meclisteki her muhalif hareket, ulusal direnişe karşı ve saltanat ve hilafet yanlısı olarak yorumlanmıştır, 2) Muhalefet edilen grubun başında Mustafa Kemal vardı ve başarı onların olunca II. Grup'u olumsuzlamak kaçınılmazdı, 3) meclisin kuruluşundan beri var olan, saltanat ve hilafeti kurtarma gayesi, daha sonraları II. Grup'a ait gibi gösterilmiştir, 4) II. Grup, resmi tarihte, sonuca bakılarak mahkum edilmiştir, 5) Mecliste II. Grup dışında muhalefet eden her kişi veya kesimin I. Grup'a mal edilmesi, 6) II. Grup'un sınırlı bir zaman zarfında faaliyet göstermesi ve kapandıktan sonra da arkasında fazla belge bırakmaması, 7) Tek parti döneminde ağır baskı altında kalan eski II. Grup üyeleri kendilerini savunamamışlar ve bu yüzden yöneltilecek suçlar genel kabul görmüştür, 8) en önemli sorun ise, Türkiye'deki akademik çevrelerin yöntem sorunudur; birincil kaynaklar yerine ikincil kaynaklar kullanılmış ve nihayetinde doğrulama yapılmadan genel kabul gören fikirler günümüze aktarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ahmet DEMİREL: a.g.e., 18-22.

Atatürk'ün *Nutuk*'ta, II. Grup'tan söz ederken, saltanatın kaldırılması kararına grup tarafından yapılan bir muhalefete değinmeyişi gösterir.²²⁴ Bunun yanı sıra, Demirel, yine Atatürk'e dayanarak gruplar arasında ilkesel bir ayrılığın olmadığını; dolayısıyla, birisi radikal ilerici iken bir diğeri kökten gerici olamayacağını vurgular ve Atatürk'ün I. Grup ve II. Grup hakkındaki bir yorumunu dile getirir: “Şimdi bu ayrılan adamlar; bu grup ile öteki grup arasında, hakikatte aramızda bir prensip ihtilafı yoktur. Bu ihtilaf, fikir ve ictihad ihtilafı mıdır diye mukayese ettiğimiz takdirde görürüz ki sırf menfaat ve hissi şeylerden doğma bir şeydir.”²²⁵

Her ne kadar, Mustafa Kemal, I. Grup ile II. Grup arasındaki ayrılık noktasının ilkesel değil, şahsî ve duygusal nedenlerden kaynaklandığını dile getirse de, II. Grup mecliste çok önemli ilkesel bir fonksiyona sahipti. Bu da, yönetim sisteminin tek adamlığı, bir istibdada kayacağı endişesi ile yapılan muhalefetti. “...İkinci Grup olarak örgütlenen muhalifler gerek milli mücadele döneminde gerekse daha sonra TBMM'nin yetkilerinin korunması konusunda oldukça hassas davranmış ve olağanüstü dönemin şartları nedeniyle M. Kemal'in elinde aşırı güç toplanmasını önlemeye çalışmışlardır.”²²⁶ II. Grup milletvekilleri, hükümete karşı tavır almışlar, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na ve Başkomutanlık Kanunu'na sıcak bakmamışlardır. Çünkü onlara göre, meclis başkanı bu yasalara dayanarak istediği taktirde hem İcra Vekilleri Heyeti'ne hem de meclise nüfuz edebilecekti.²²⁷ Hatta, Erdoğan Başkomutanlık Kanunu'nu, “Başkomutanlık sıfatı altında geçici diktatörlük yetkileri

b) II. Grup, birçok araştırmacı tarafından gerici ve muhafazakâr olarak nitelenirken, Şerif Mardin, sıkça kullanılan argümanı merkez-çevre ikiliğinde, bu grubu çevreye yerleştirir ve “liberal” olarak niteler. Şerif MARDİN: “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir anahtar: Merkez Çevre İlişkileri” Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, der. E. Kalaycıoğlu-A.Y. Sarıbay, (İstanbul, 2000), 92.

²²⁴ Ahmet DEMİREL: a.g.e., 17.

²²⁵ Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*'ndan aktaran, Ahmet DEMİREL: a.g.e., 18.

²²⁶ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 44.

²²⁷ İhsan GÜNEŞ: a.g.e., 184.

verilmesi”²²⁸ olarak nitelendirir. Hatırlanacağı üzere, I. Grup’un Mustafa Kemal tarafından kurulmasının pratik sebebi, I. TBMM’de karar alma zorluğunu aşmak ve daha hızlı ve etkili hareket edebilmektir. Bu da, bir yönüyle iktidarın tekelleşmesi eğiliminin bariz göstergesi idi. Artık, I. Grup ağırlığı ile çalışılan mecliste Mustafa Kemal otoritesini iyiden iyiye hissettirir hale gelmişti. “Muhalefet grubu, yönetici kadro içinde hayli sivrilmiş bir “Tek Adam”ın iktidarı bütünüyle elinde toplamasından ve bunun sonucunda da kişisel bir yönetim kurulmasından çekiniyordu. Daha da ötesi, muhalefet grubu, çok daha uzun bir zaman önce, Mustafa Kemal Paşa’nın fırsatını bulduğunda uygulamaktan kaçınmayacağı siyasi ve sosyal görüşlerini sezerek bu tür bir gelişmeye karşı çıkmaya karar vermişti.”²²⁹ Onların en büyük endişesi bu idi ve o dönemde geçerli olan olağanüstü anayasa da buna imkân verir nitelikte idi. Endişeleri zaman içinde yerini bulacaktı; HF’nin kuruluşu ile son zincir de halkayı tamamlayacaktı.

2) TEK PARTİ DÖNEMİ

Bu başlık altında yeni Türkiye’nin inşası anlamında Halk fırkası’nın kuruluşu ve 1923 seçimleri, cumhuriyetin kurulması ve halifeliğin kaldırılması değerlendirilecek; tek partili sistemin yerleşmesi ve pekişmesi incelenecek ve son olarak, Türkiye’nin tek parti sisteminin niteliği tartışılacaktır.

²²⁸ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 44.

²²⁹ Cemil KOÇAK: “Siyasal Tarih (1923-1950)” Türkiye Tarihi cilt: 4 Çağdaş Türkiye, der. Sina Akşin, (İstanbul: 1997), 130.

A) Yeni Türkiye'nin İnşası:

a) Halk Fırkası'nın Kuruluşu ve 1923 Seçimleri:

I. Grup'un ve dolayısıyla Mustafa Kemal'in I. TBMM'de kurduğu otorite tartışılmazdı. Bazı konularda II. Grup'un ve bazı I. Grup milletvekillerinin muhalefeti hissedilse ve bu muhalefet etkili de olsa, bu konular o kadar da can alıcı bir öneme sahip görünmüyordu. Temel konularda I. TBMM'ye ve ülkeye I. Grup ve Mustafa Kemal hakimdi. Bunun yanı sıra Eylül 1922'de zaferin kesinleşmesi ile Mustafa Kemal'in konumu iyiden iyiye güçlenmişti ve o "...bu durumdan savaş ertesi dönemdeki konumunu sağlamlaştırmak için yararlanmakta kararlıydı."²³⁰ Yeni kurulan bir ülkede, Mustafa Kemal'e göre, yeni bir yapılanmaya ihtiyaç vardı: "Mustafa Kemal şimdi siyasal mücadelenin gelecek evrelerine hazırlanıyordu. İlk ihtiyacı bir siyasal örgüt idi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti²³¹ ulusal kurtuluş mücadelesinde yeterlilikle işe yaramıştı. Fakat barış ve bağımsızlığa kavuşmuş bir ülkenin ihtiyaçlarına yeterli değildi. Mustafa Kemal şimdi onu gerçek bir siyasî parti haline getirmek işine koyuldu."²³² Bu konuda girişimlerine başlayan Mustafa Kemal ilk demecini 6 Aralık 1922'de Ankara gazetelerine vermiş ve "...barış sağlanınca, halkçılığa dayanan ve HF adını taşıyacak bir siyasal parti kurma kararında olduğunu"²³³ belirtmiştir. Zürcher, Mustafa Kemal'in önde gelen gazetecilere, Hilafet'in kaldırılması ve cumhuriyet kurulması fikrini de yine ilk kez bu tarihte açıkladığını belirtir.²³⁴ "Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 başındaki yurt gezileri ve nutukları, Paşa'nın mevcut Meclis'i feshederek kendi arzusuna uygun yeni bir meclis toplamayı tasarladığını açıkça

²³⁰ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 232-233.

²³¹ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin doğrudan doğruya Halk Fırkası'na dönüşmediğine daha önce değinmiştik. Süreç içerisinde, gerekli ayıklamalar yapılmış ve ilk önce Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturulmuştur. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun, Halk Fırkası'nı oluşturduğu ve aralarında bir devamlılık olduğu muhakkaktır. Fakat, aynı şeyi A-RMHC ile Halk Fırkası arasındaki ilişki için söylemek pek mümkün değildir. Bu konuda detaylı bir araştırma yapılmadan sadece şu belirtilebilir: Halk Fırkası ve dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisi, A-RMHC'den ortaya çıkmış olmakla birlikte onun bir devamı niteliğinde değildir.

²³² Bernard LEWIS: a.g.e., 259.

²³³ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 40.

²³⁴ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 233.

göstermekteydi.”²³⁵ Karpat’a göre, Halk Fırkası adını alacak yeni bir örgüt kurulması, meclisin kontrolünü ele geçirmek için yapılmış bir manevra niteliğini taşıyordu.²³⁶

Mustafa Kemal, yeni örgüte zemin hazırlamak için, 1 Nisan 1923 tarihinde seçimleri yenileme kararı alınmasını sağlamıştır. M. Erdoğan, M. Tunçay, B. Tanör ve A. Demirel tarafından “anayasaya aykırı”²³⁷ olarak değerlendirilen bu olaydan bir hafta sonra, Mustafa Kemal, meclisteki grubunun Halk Fırkası’na dönüşeceğini duyuran Dokuz Umde Bildirisi²³⁸’ni yayınlamıştır. Tunaya, bu durumu cemiyetten partiye geçiş olarak değerlendirir: “Halk Fırkası’nın doğumu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin sonunu bildiren “Dokuz Umde”lik bir beyanname ile ilân edilmiştir.”²³⁹ Bu, Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı’nın Halk Fırkası’nın içine alındığını bildiren tamimde şu şekilde ifade edilmiştir: “Bütün vatan için halâsı istiklâl getiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sulh devrinin feyizli inkişafatını temine sarfı mesai eylemek üzere bugünden itibaren Halk Fırkası’na inkılâp edecek ve cemiyetin bütün idare heyetleri Halk Fırkası İdare Heyetleri unvanı ile ifayı vazifeye devam edeceklerdir.”²⁴⁰

Oysa, burada fiilen söz konusu olan cemiyetten partiye geçiş değildir. Çünkü, I. Grup feshedilip Halk Fırkasına geçilmiştir. Daha önce de değinildiği üzere, Müdafaa-i Hukuk Grubu ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aynı şey değildir.

²³⁵ Ali İhsan Sabis’ten aktaran, Ahmet DEMİREL: a.g.e., 488.

²³⁶ Kemal H. KARPAT: Türk Demokrasi Tarihi (İstanbul, 1967), 333.

²³⁷ Erken seçim kararı, o zaman yürürlükte olan anayasaya aykırı görünmektedir. Çünkü, anayasanın özel maddesine göre, Meclis, millî gaye gerçekleşene kadar aralıksız toplanacaktır. Millî gayenin gerçekleştiği kararı ise üçte iki çoğunlukla verilebilecek bir karardır. Seçimlerin yenilenmesi kararı, millî gayenin fiilen gerçekleştiğine hükmetmektedir ve bu karar basit çoğunlukla alınmıştır. Bu, Erdoğan tarafından, meclise karşı gerçekleştirilmiş fiili bir darbe olarak adlandırılır. (Ayrıntılı bilgi için bkz., Mustafa ERDOĞAN: Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 44-45.)

²³⁸ Bildirinin tam metni için bkz. Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasî Partiler 1, 580-582.

²³⁹ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasî Partiler 1, 559

²⁴⁰ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye’de Siyasî Partiler 1, 582.

Dokuz Umde ile Halk Fırkası'na dönüşen, Müdafaa-i Hukuk Grubu, yani I. Grup'tur. Cemiyetin fiilen ilgası, aslında I. Grup'un oluşturulması ile gerçekleşmiştir. O halde şöyle bir manzara ile karşılaşılmalıdır: I. Grup kurulmak sureti ile II. Grup ve diğer muhalif çevreler dışlanmış ve daha sonra "tertemiz" ve "sözde" bir birlik, A-RMHC, Halk Fırkası'na dönüştürülmüştür.

Benzer yorumları yineleyen Tunaya şunları dile getirir: "Bu suretle Halk Fırkası ve müstakbel Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânından altı gün önce resmen teşekkül etmiş ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni bünyesine ithal etmiştir."²⁴¹ Bu ithalat tamamıyla pragmatist bir harekettir ve siyasî bir manevra olarak nitelenebilir. İthalatın bu özelliği 1923 Seçimleri'nde kendini gösterecek, A-RMHC kisvesi altında seçim propagandası yürütülecektir. Bunların yanı sıra, fırka (parti) kelimesi (I. Bölüm'de değinildiği üzere), bir parçaya tekabül ederken, A-RMHC'nin bütünselci yapısı aradaki tezadı gözler önüne sermek için yeterlidir; hatta bu tezat I. TBMM döneminde, I. Grup ve II. Grup ayrımında dahi kendini göstermiştir. Diğer yandan bu ithalat, A-RMHC'nin tüzüğüne aykırıdır.²⁴² Çünkü tüzüğün 9. maddesi, "Millet Meclisinin toplanmasından sonra Cemiyetin alacağı durumun Kongre kararıyla belirleneceğini belirtmektedir."²⁴³ Oysa, kongre yapılmadan Halk Fırkası oluşturulmuştur.

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası'nın oluşturulmasına, kişisel yönetime varacağı ve dernek tüzüğüne aykırı bir tasarı olduğu gerekçeleri ile itirazda bulunmuştur. Bu itirazlar üzerine, Trabzon'a iki milletvekilinden oluşan bir soruşturma kurulu gönderilmiş ve eski hey'et-i merkeziyeye işten el çektilirip yerine yeni bir hey'et-i müteşebbise

²⁴¹ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasî Partiler 1, 559-560.

²⁴² Tuncay DURSUN: Tek Parti Dönemindeki CHP Büyük Kurultayları (Ankara, 2002), s. 9.

²⁴³ Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 108.

kurulmuştur.²⁴⁴ Bu muhalefet çabası da bertaraf edilince, HF adını alan I. Grup'un üyeleri artık seçimlere yoğunlaşmıştır.

Dokuz Umde Bildirisi ile HF adına (A-RMHC adı altında) seçime giren I. Grup milletvekilleri seçimi büyük bir üstünlük ile kazanmış ve artık tek partili yıllar önü alınamaz bir hızla başlamıştır. Seçimlerde I. Grup lehine propaganda yapılmış ve bizzat Mustafa Kemal yalnız I. Grup üyelerinin kazanması için yoğun çaba harcamış ve bu sayede II. Grup saf dışı bırakılmaya çalışılmıştır.²⁴⁵ Seçimde ne II. Grup milletvekilleri ne de İttihat ve Terakki'nin adayları başarı sağlayabilmiştir.²⁴⁶ Demirel'e göre, bu durumun sebebi, 15 Nisan'da Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişikliktir. "Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişiklikten sonra artık Birinci Grup dışındaki siyasi grup ve örgütlerin faaliyetlerini sürdürme imkanları ortadan kaldırılmıştır; ya da en azından vatan hainliğiyle suçlanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmıştır."²⁴⁷ II. Grup'un yoğun muhalefetine, "faşizme kayılıyor"²⁴⁸ serzenişlerine rağmen Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değiştirilen maddenin yeni hali şu şekildedir: "Saltanatın ilgasına ve hukuk-u hakimiyet ve hükümrânının gayrikabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğu dair 1 Teşrinisani 1338 (1922) tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazamının kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadat ve neşriyatta bulunan kesân haini vatan addolunur."²⁴⁹ Bunun üzerine İttihat ve Terakki, eski düzenden gelen bir parti olarak değerlendirilip faaliyet

²⁴⁴ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 45.

²⁴⁵ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 46.

²⁴⁶ Cemil Koçak, bu seçimlerde birkaç II. Grup mebusunun başarı sağladığını belirtir; oysa, M. Tunçay'ın da katıldığı ve akademik çevrelerde de kabul gören görüşe göre II. Grup'tan hiçbir vekil seçilmemiş ve I. Grup dışında sadece birkaç bağımsız aday seçilmiş ve bunlar da daha sonra HF'ye katılmışlardır. (Ayrıntı için bkz., Cemil KOÇAK: a.g.m., 132; Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 49.)

²⁴⁷ Ahmet DEMİREL: a.g.e., 530; Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 45.

²⁴⁸ II. Grup milletvekillerinin Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişikliğe yaptıkları itirazlar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet DEMİREL: a.g.e., 527-531.

²⁴⁹ Ahmet DEMİREL: a.g.e., 529.

gösteremez hale gelmiştir²⁵⁰; II. Grup ise eli kolu bağlı seçime girmiş ve seçim sonunda varlık gösteremeyip kapanmıştır.²⁵¹

Seçim sonucunda A-RMHC galip gelmiştir. Burada A-RMHC derken kastedilen I. Grup'un temsil ettiği, artık II. Grup'tan mebusların yer almadığı "arı" A-RMHC'dir. Dokuz Umde ile ülkenin yönetimi sorumluluğuna talip olan ve "seçim sonrası" oluşturulacağı belirtilen HF de 9 Eylül 1923'te kurulmuş ve 11 Eylül 1923'te tescil edilerek²⁵² resmen faaliyetlerine başlamıştır. Yeni kurulan partinin programı, nizamnamesinin "umumi esaslar" kısmında belirtilen amaçlarından çıkarılabilir: "Halk Fırkası, ulusal egemenliğin halk tarafından ve halk için uygulanmasına yol gösterecek, Türkiye'yi çağdaşlaştıracak ve hukuk devletini egemen kılacaktır. Parti, halk tanımını herhangi bir sınıfa mal etmiyor, aksine sınıflar üstü bir parti tanımından yola çıkarak, her cins ayrıcalığa karşı olduğunu açıklıyordu."²⁵³ Benzer bir biçimde Tuncay Dursun da, parti tüzüğünün halkçılık açıklamasının parti programına tekabül ettiğini belirtir.²⁵⁴ Burada dikkat çekici unsur, Koçak'tan yaptığımız alıntıda "hukuk devleti" ifadesinin yer almasıdır. Bu, otoriter bir yönetime doğru yol alan bir partinin dillendirdiği bir ironi gibi görünebilir; fakat, parti tüzüğünün idarî yapıya açıklık getiren ilk yedi maddesindeki özgürlükçü ve demokratik hava²⁵⁵ ile "hukuk devleti" ifadesi arasında bir paralellik kurmak olanaklıdır. Fakat bu paralel doğrular, gün geçtikçe araları daha çok açılarak paralelliklerini sürdürecekler ve bir zaman sonra birbirleri ile bağlantılarını tamamen kaybedeceklerdir. Tunçay'ın da belirttiği gibi, ilk yedi maddede dillendirilen demokratik ve özgürlükçü tutum uzun ömürlü olamayacaktır;²⁵⁶

²⁵⁰ Ali Rıza Bey'in bu konu hakkındaki demeci için bkz. Ahmet DEMİREL: a.g.e., 530-531.

²⁵¹ Ahmet DEMİREL: a.g.e., 584.

²⁵² CHP'nin kuruluş tarihi ile ilgili tartışmalar için bkz., Orhan ÖZACUN: "CHP'nin Kuruluş Tarihi Üzerine", Tarih ve Toplum, 141, (Eylül 1995), 132.

²⁵³ Cemil KOÇAK: a.g.m., 132.

²⁵⁴ Tuncay DURSUN: a.g.e., 9-10.

²⁵⁵ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 50.

²⁵⁶ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 50.

Artık I. Grup güçlenmiş, muhalefeti²⁵⁷ son seçim ile sindirmiş, otoritesini daha az tartışılabilir hale getirmiştir. Geriye sadece, ülkedeki ikiliği ortadan kaldırmak ve siyasal düzenin adını net bir biçimde belirlemek kalmıştır.

b) Cumhuriyetin Kurulması:

Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle çıkılmasından sonra, yeni devlet uluslararası arenada da tanınmıştır; TBMM hükümeti Lozan Barış Görüşmeleri'ne davet edilmiştir. Fakat, bu davette öyle bir taraf vardır ki, devrimcileri çileden çıkarmıştır; bu davet Osmanlı hükümetine de yapılmıştır. Daveti iki tarafa yaparak, İtilaf Devletlerinin amaçladıkları, Ankara-İstanbul çekişmesinden yararlanmaktı. Bu davet üzerine harekete geçen İstanbul hükümeti Ankara hükümetine görüşmelere birlikte katılma teklifini sundu. Bu, Ankara'da infiale sebep oldu ve Tanör'ün deyişiyle, "...zaferi ve iktidarı kaptırmama duygusu yükseliverdi."²⁵⁸ Bunun üzerine, TBMM Saltanat'ın ilgasına ve Hilafet'in Türkiye Devleti'ne bağlandığına 1 Kasım 1922'de karar vermiştir. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu fiilen (daha sonra cumhuriyetin kurulması ve Hilafet'in ilgası ile resmen) sona ermiştir. Bu olayı takiben, 4

²⁵⁷ Muhalefetten söz edince, resmî ideolojinin veya onun yandaşlarının, Halk Fırkası hareketine ve Atatürk'e yapılan muhalefete karşı düşüncelerini gözler önüne seren bir alıntı yapmayı gerekli gördük: "Devrimlere başarı olanaklarını, engellerle çarpışmanın heyecanı, kesinliği ve şiddeti sağlar. Bir devrim, kalkındırmak istediği ülkenin gerçekleriyle tam uyum halinde olunca, onun karşısına çıkmak, 'muhalefet' değil 'menfilik' olur. Bu terimlerin ikisi birbirinden çok farklıdır. Menfi işbaşına geçerse, devrimi ortadan kaldırmak isteyecektir. Muhalif, çoğu zaman devrimin daha değişik, kendine göre daha iyi uygulanmasını sağlayacaktır." (Tarık Zafer TUNAYA: Devrim Hareketleri..., 86-87.) Tunaya'nın farkında olmadan belirttiği şey, II. Grup'un muhalefetine sahici bir muhalefet oluşu ve bu şekilde sindirilmeyi hiç de hak etmeyişidir. Ahmet Demirel'in, I. *Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup* isimli çalışmasını inceleyince, II. Grup'a haksızlık yapıldığı hakkındaki görüşümüzün daha da kuvvetlendiğini gördük. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili mülâhazalar da pek farklı değil; biri güdümlü olan bu iki muhalefetin de menfilik temeli taşıdığı kanısında değiliz. Burada menfilik taşıyan tek bir unsur olabilir; o da, tek parti himayesinin muhalefete bakış açısı ve onu sindirme yöntemleri. Tunaya'nın yukarıdaki alıntı ile asıl anlatmak istediği ise, devrim hareketleri esnasında muhalefete yapılan baskının aslında zorunlu-gerekli, belki de meşru olduğudur. Çünkü, "Türkiye'nin gerçekleriyle tam uyumlu olan devrimler" ancak bu şekilde yerleştirilebilirdi. En iyi ihtimalle Tunaya, kurunun yanında yaş da yanıyor demeye getiriyor ama, bizim dilimiz buna varmıyor. Birçok iktidar için, özellikle otoriter karakterli devrim iktidarları için her muhalefet bir menfiliktir; ya da öyle gösterilmelidir.

²⁵⁸ Bülent TANÖR: Kuruluş Üzerine On Konferans, 21.

Kasım'da İstanbul'da Ankara'nın kanunları yürürlüğe girmiş,²⁵⁹ 17 Kasım'da Vahdettin bir İngiliz gemisi ile İstanbul'dan ayrılmış ve ertesi gün Abdülmecit Efendi Halife olarak seçilmiştir.

Saltanatın ilga edilmesi ile devletin sistemiyle ilgili bir belirsizlik ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal bu karışık duruma bir son vermek için harekete geçmiş ve Ocak ayında basın yoluyla, bir cumhuriyet kurma fikrinde olduğunu ima etmiştir.²⁶⁰ “Ekim sonlarında dikkatle planlanmış bir dizi siyasal manevralardan sonra”²⁶¹ Mustafa Kemal Paşa bir hükümet bunalımı çıkmasını sağlamıştır.²⁶² Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak dışındaki tüm bakanları ve başbakanı istifa ettirmiştir.²⁶³ Yeni Heyet-i Vekile'yi belirlemek için toplanan Halk Fırkası Grubu, 29 Ekim 1923'te coşkulu nidalar eşliğinde cumhuriyeti ilân etmiştir. Oluşturulan siyasal bunalım cumhuriyetin ilânı ile çözüme kavuşturulmuş; Mustafa Kemal cumhurbaşkanı, İsmet İnönü başbakan oldu. Bunun yanı sıra, İsmet Paşa, Mustafa Kemal'e vekaleten Halk Fırkası'nın başına getirilmiş ve daha sonra bir tamim²⁶⁴ yayınlanarak Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın Halk Fırkası bünyesine alındığı tüm vilayetlere duyurulmuştur.

Cumhuriyetin ilânı ile, ortaya çıkan bunalım bir nebze olsun giderilmiş, devletin şekli ana hatlarıyla belirlenmiştir. Bunun kesin bir biçimde devrimcilerin zaferi ile sonuçlanması Hilafet makamının ilgası ile olacaktır. Her şey yine de sülhîman değildir; cumhuriyetin ilânına bazı tepkiler de yönelmiştir. Belki de bunlardan en önemlisi, Kurtuluş Savaşı'nın ünlü simaları Hüseyin Rauf, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar, Refet Bele ve Kâzım Karabekir'in sert tepkileridir. Her fırsatta saltanata ve hilafete bağlılıklarını ve

²⁵⁹ Faruk ALPKAYA: Cumhuriyetin Kuruluşu (1923-24) (İstanbul, 1998), 23.

²⁶⁰ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 243.

²⁶¹ Bernard LEWIS: a.g.e., 261.

²⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk ALPKAYA: a.g.e., 74-101.

²⁶³ Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 98.

²⁶⁴ Tamim'in tam metni için bkz. Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasî Partiler 1, 582-583.

ahde vefalarını dile getiren, Kurtuluş Savaşı'nın bu mühim simaları kararı zamansız bulup, öfkeyle tepki göstermişlerdir. Onlara göre, devletin yönetim şeklinin cumhuriyet ya da monarşi olarak adlandırılmasının bir ehemmiyeti yoktur; özgürlük getiren cumhuriyet ya da monarşi adı altında yönetilmek değildir. Asıl önemli olan, bu rejimin bir istibdat mı yoksa bir demokrasi²⁶⁵ mi olacağıdır.²⁶⁶ Daha sonra Terakkiperver muhalefetin içinde yer alacak bu açık ufuklu kişilerin tespitleri bir hayli isabetlidir. Çünkü geleceğe yönelik öngörülerinde bir hayli isabet kaydetmişlerdir. Tanör'ün de belirttiği gibi, kuruluşunda demokratik cumhuriyet niteliği ağır basan bu rejimin karakteri, daha sonra ortaya çıkacak olan gelişmelerle (bu gelişmelere bir sonraki kısımda değinilecektir) değişecek, demokrasi askıya alınıp cumhuriyet baki kılınacaktır.²⁶⁷ O halde şunu rahatlıkla belirtebiliriz: asıl amaç devletin şeklini tespit etmek değil, yapılacak inkılâplara zemin hazırlamaktır.

c) Halifeliğin Kaldırılması:

1922 yılında Saltanat kaldırılmış ve irsi bir lider tarafından yürütülen bu ikili görev teke indirilmiştir. Bu sayede Mustafa Kemal, Sultan Selim'den beri Osmanlı nüfusunda anlamını bulan (her ne kadar hilafet, Osmanlı'daki modernleşme çabalarından nasibini alıp kabuk değiştirmiş de olsa)²⁶⁸ *dinsel-*

²⁶⁵ Cumhuriyet ve demokrasi her ne kadar birçok kesim tarafından aynı anlaşılsa ve hatta Medeni Bilgiler kitabı ile "Demokrasinin tam ve en bariz hükümet şekli cumhuriyettir" diye yorumlanıp kitlelere bu şekilde lanse edilse de, aralarında bariz farklılıklar mevcuttur. Bu konuda etraflıca tartışmalara girilmeyecektir; ama en azından şunu belirtebiliriz ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim biçimi cumhuriyettir, fakat, demokrasi değildir. İlk başlardaki demokratik atmosferden de zaman içinde arınılmış ve salt cumhuriyete dönmüştür. Yine kısaca belirtirsek, anayasal çerçevenin ve hukuk devletin üstün olmadığı, temel hak ve özgürlüklerin anayasal metinle sınırlı ve teorik kaldığı, yasama-yürütme-yargı üçlemesinin tek elde (en nihayetinde) birleştiği, kurumlar arası otonominin sağlanamadığı (sağlanmak istenmediği) bir rejimde de bu seyir gayet normaldir. Akabinde cumhuriyet, sözde seçimlerle de olsa varlığını korumuş ve demokrasiyi tedricen yok ederek aslına rücu etmiştir. Bu konuda özlü bir tartışma için bkz. Bülent TANÖR: Kuruluş Üzerine On Konferans, 37-51. Burada, demokrasi derken, liberal-anayasal demokrasiyi kastettiğimizi de belirtelim.

²⁶⁶ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 243-244.

²⁶⁷ Bülent TANÖR: Kuruluş Üzerine On Konferans, 51.

²⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi BERKES: Türkiye'de Çağdaşlaşma (İstanbul, 1978), 140-144.

dünyasal birliği²⁶⁹ ilkesini bozguna uğratmıştır. Hilafet makamı devlete bağlı olarak kalmış ve halifenin elinden yürütme yetkisi (saltanat) alınmıştır. Tunçay, Hilafetin Saltanat ile beraber kaldırılmayışının iki temel sebebi olabileceğini belirtir. Bunlardan ilki dış politika ile ilgilidir. Buna göre, Lozan Barış Görüşmeleri sırasında Hilafetin varlığı lüzumlu görülmüştür. Diğer bir sebep iç politikaya yöneliktir ve kısaca, devrimlerin tedricî bir biçimde yapılmasının yerinde olacağı düşüncesi burada etkilidir.²⁷⁰ Bu ikinci görüşü Tanör'ün bu konudaki benzer düşünceleri de destekler niteliktedir. Ona göre, dinî reformlar gerçekleştirilirken aceleci bir tavır takınılmamıştır. Aksine, yavaş hareket edilmiş ve iki ileri bir geri gidilerek dinî reformlar gerçekleştirilmiştir.²⁷¹ Bunun sebebi, toplumun en hassas olduğu noktada verebileceği olası tepkileri önlemektir.

Saltanat kaldırıldıktan sonra Hilafet makamı on altı ay kadar bir süre varlığını korumuştur. Bu süre zarfında, Hilafet her ne kadar Ankara tarafından “dinsel bir memuriyet” olarak düşünülse de, gelişmeler Ankara'nın umduğu gibi olmamıştır (ya da tam olarak arzu ettiği bir biçimde cereyan etmiştir)²⁷². Bu dönemde İstanbul ve Ankara arasında büyük gerginlikler yaşanmıştır. Bu gerginliğin en büyük sebebi, muhalefet kanadında yer alan, literatürde daha çok muhafazakâr olarak nitelenen kesimin, Halife'yi cumhurbaşkanına karşı bir güç olarak görmesidir.²⁷³ Bu durum bir düalizme yol açmıştır. “muhafazakârlar halife etrafında toplanıyor, Mustafa Kemal'in önderlik ettiği yenilikçiler meclis ve hükûmeti kontrolleri altında tutmakla beraber kendi

²⁶⁹ Bülent TANÖR: Kuruluş Üzerine On Konferans, 55.

²⁷⁰ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 71.

²⁷¹ Ayrıntı için bkz. Bülent TANÖR: Kuruluş Üzerine On Konferans, 63.

²⁷² Bu şekilde belirtmemizin sebebi, her devrim öncesinde devrime bahane yaratacak bir olayın var oluşudur ve kanımızca bu olayların her biri muhakkak ki durup dururken ortaya çıkmamıştır. Bu düşüncemiz, komplo teorisi olarak değerlendirilebilir. Ama, detaylı bir araştırma yapılmadan ileri sürülen bu görüşümüzün komplo teorisi olarak değerlendirilmemesi temennimizdir. Olayların anlamsal dizgisi ve devrim stratejisi incelendiğinde olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisi gözden kaçmayacak mahiyettedir.

²⁷³ Feroz AHMAD: Modern Türkiye'nin Oluşumu, 75.

iktidarları için halifeliğin her zaman bir tehlike teşkil ettiğini biliyorlardı.”²⁷⁴ Hilafet'in de suyu ısınmıştı artık ve bardağın taşması için bir tek damla yeterli olacaktı; o damla Hint Müslümanlarından geldi. Hint Müslümanlarının iki ileri geleni Emir Ali ve Ağa Han, İsmet İnönü'ye bir mektup²⁷⁵ yazarak Hilafet makamının ululuğundan ve hak ettiği yerde olması gerektiğinden söz ettiler.²⁷⁶ Bu mektup İnönü'nün eline geçmeden gazetelerde yayınlandı ve böylece büyük bir olay patlak verdi. Bu olayın ertesinde, Mustafa Kemal yine harekete geçti ve Hilafetin kaldırılması konusunda ordunun, üniversitelerin ve basın nabsını tuttu ve onlara telkinlerde bulundu.²⁷⁷ Çeşitli geziler neticesinde yine emin adımlarla işe koyuldu ve tam adı “Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun” olan 431 sayı ve 3 Mart 1924'tarihli kanun ile Hilafet kaldırıldı.

Hilafetin kaldırılması ile diğer reformların önü açılmış oldu. Çünkü Hilafetin kaldırılması, dinsel yapının önemli bir yapı taşı olarak varlığını koruduğu toplumsal muhalefetin en önemli direnç noktalarından birinin kırılmış olduğu anlamını içermektedir. Devrimci kanat için de Hilafetin kaldırılmasında asıl önemli olan nokta bu gibi görünüyor. Feroz Ahmad, her ne kadar Mustafa Kemal'in hilafeti İslâm'ın imajını temizlemek için kaldırdığını²⁷⁸ belirtse de, biz bu şekilde bir kaygının burada önemli bir etken olduğu kanısında değiliz. Asıl amaçlar ise şu şekilde nitelenebilir: a) Devrimci kanat açısından bir tehdit olarak görülmeye başlayan ve muhalefeti bir çatı altında toplama potansiyeline sahip bir kurumu yıkmak, b) Güç gösterisi yapmak²⁷⁹, c) Dini yeni devletin denetimine geçirmek.²⁸⁰ Bu sıraladıklarımız,

²⁷⁴ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 43.

²⁷⁵ Niyazi Berkes bu mektubun bir İngiliz komplosu olduğunu belirtir. (Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Niyazi BERKES: a.g.e., 504-506). Bu olay bir İngiliz komplosu olsa bile, sonucu açısından devrimcilerin işine yaradığı tartışma götürmez. Bu olay sayesinde Mustafa Kemal, en azından çevresindeki ileri gelenlere kabul ettirebileceği ve muhalefetin sesini yükseltmeyeceği meşru bir gerekçe ile, Hilafeti kaldırmış bulunmaktadır.

²⁷⁶ Bernard LEWIS: a.g.e., 263.

²⁷⁷ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 89-90.

²⁷⁸ Feroz AHMAD: Modern Türkiye'nin Oluşumu, 76.

²⁷⁹ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 72.

bize göre hem halifeliğin kaldırılmasının sebebi hem de sonucu olarak görülebilir. Eğer hilafet kaldırılırken tasarlanan sebepler yukarıda sıraladıklarımız ise, tam bir başarı yakalandığını söylemek mümkündür; çünkü, sonuçlar da aynı şekilde cereyan etmiştir. Bu atılımın (hilafetin kaldırılması) anlamını Tanör, bizim yukarıda belirttiğimiz (sebebi sonuç kılan) gerekçelere benzer gerekçelerle tanımlar: İlk önce devletin tepesindeki iki başlılık olasılığı önlenmiştir. İkinci olarak, dinsel bir kurumun ilgası ile devletin laikleştirilmesi yolunda bir adım daha atılmıştır. Ve son olarak, meşruluk anlayışı dinsellikten dünyasallığa kayarak, yeni kurulan ulus-devlet hanesine bir puan daha yazılacaktır.²⁸¹

Halifeliğin kaldırılması ile atılımlar daha da hızlanmıştır. Hemen Diyanet İşleri Başkanlığı Halifeliğin yerine getirilmiş ve bu sayede din devlet eline geçmiştir. Devlet, artık iktidarda Osmanlı hanedanı için yaptığını, toplumsala indirgeyerek Osmanlı tabası için yapmaya koyulmuştur; saltanat ve hilafeti nasıl ayırdıysa, benzer bir biçimde din ile sosyali-devleti de birbirinden ayırmaya, yani, dini sivilleştirmeye girişmiştir. Tanör'ün *köktenci* ve *militan*²⁸² olarak nitelendirdiği bu laiklik anlayışının uygulayıcısı Diyanet İşleri Başkanlığı dinin sivilleştirilmesi için kullanılan bir *devlet dairesi*²⁸³ halini almıştır. Bu devrimler durmayacak ve toplumun her kademesine doğru yayılmaya devam edecektir.

Bunun yanı sıra, halifelik kurumu kaldırılmış olmakla birlikte devletin dinî karakterinde bir değişiklik söz konusu değildir; çünkü, hem cumhuriyetin ilânıyla ilgili değişiklik kanunundaki hüküm geçerliliğini sürdürmekte ve hem de halifeliğin kaldırılmasına ilişkin kanunun 1. maddesinde, hilafetin hükümet

²⁸⁰ Cemil KOÇAK: a.g.m.,136.

²⁸¹ Bülent TANÖR: Kuruluş Üzerine On Konferans, 64-65.

²⁸² Bülent TANÖR: Kuruluş Üzerine On Konferans, 153.

²⁸³ Bülent TANÖR: Kuruluş Üzerine On Konferans, 158.

ve cumhuriyetin “mana ve mefhumunda... mündemiç olduğu” belirtilmiştir.²⁸⁴ Yani hilafet kaldırılmış, fakat, devletin dinî karakteri muhafaza edilmiştir. Bunu daha iddialı bir biçimde söyleyecek olursak, hilafet yeni devlet ve hükümetin bünyesine katılmıştır.

Halifeliğin kaldırılmasının önemli sonuçlarından birini de Karpaz dile getirir. Ona göre, Halifeliğin kaldırılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile, Mustafa Kemal 1919-1921 arasında savunmak zorunda kaldığı İslâmıcı-monarşik devlet anlayışından kesin bir biçimde ayrılışı ve laikliğe doğru yönelişi ifade ediyordu.²⁸⁵ Bu önemli sonuç da göstermektedir ki, ta A-RMHC zamanından cumhuriyetin kurulmasına kadar geçen sürede ve hatta Dokuz Umde'de yer alan, hilafet ve saltanat ile ilgili söylemler birer göz boyamaydı ve muhalefeti geriletme için başvurulmuş bir taktikti. Bu taktik sayesinde birlik ve beraberliğin sağlanabildiğini ve Kurtuluş Savaşı'nın bu sayede kazanılabildiğini belirtebiliriz.

B. Tek Partili Sistemin Yerleşmesi

a) 1924 Anayasası

Saltanat ve hilafet kaldırılmış, cumhuriyet ilân edilmiştir. Fakat halen ülkede yürürlükte olan anayasa 1921 Anayasası'dır. Bu anayasanın ayırt edici özelliği olağanüstü bir dönemde olağanüstü şartlara göre hazırlanmış olmasıdır. Oysa, artık olağanüstü dönem geçmiş, olağan dönem başlamıştır. Dolayısıyla, bu şartlara uygun bir anayasal metnin hazırlanması zorunluluğu 1924 Anayasası'nı ortaya çıkarmıştır.

²⁸⁴ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 46.

²⁸⁵ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 44.

Kanun-u Esasi Encümeni'nin hazırladığı tasarı 9 Mart 1924'te mecliste tartışılmaya açılmıştır. Anayasa tartışmalarında önemli noktalardan biri, yakın bir zamanda tamamen ortadan kalkacak muhalefet hareketinin halen varlığını hissettirmesidir. Anayasa görüşmeleri sırasında yasama organı, yürütmeye ve özellikle de cumhurbaşkanına tanınmak istenen yetkilere karşı kendi yetkilerini savunmaya çalışmıştır. Tunçay'a göre, salt kuramsal düzeyde de kalsa, bu durum, o anki meclisteki özgürlük ve demokrasi havasını göstermesi açısından oldukça önemlidir; tabii ki, tek partili yıllar göz önüne alındığında.²⁸⁶ Böylesi ılımlı bir atmosferde görüşülen²⁸⁷ 1924 Anayasası, 20 Nisan 1924'te TBMM'ce kabul edilmiştir.

Ulusal egemenlik, cumhuriyet ve devletin dinî karakteri bu anayasanın da temelini oluşturuyordu. Hükümet sistemi açısından (klâsik bir parlamenter sistem kurulmaya çalışılmışsa da)²⁸⁸ karma sistem olarak nitelenen bir modeli öngörmektedir. Kurduğu sistem açısından temel hak ve özgürlüklere de değinen 1924 Anayasası özgürlükçü (liberal-demokrat) bir yapıyı haizdir. Fakat bu niteliği kağıt üzerinde kalmıştır. İlerleyen dönemlerde ve bilhassa tek parti baskısının yoğun bir biçimde hissedildiği yıllarda, anayasanın bu özgürlükçü tutumu gerçek hayata yansımamıştır. Bu durumun da müsebbibi 1924 Anayasası'dır. Çünkü, 1924 Anayasası, öngörülen liberal-demokratik düzenin gerçekleşebilme keyfiyetini, yöneticilerin "iyi niyet"lerine bırakmıştır.²⁸⁹ Kanımızca, bu özelliği sebebi ile (esnek yapısı itibarıyla), 1924 Anayasası hem tek partili dönem boyunca ve hem de çok partili dönem boyunca kullanılabilmektedir.

²⁸⁶ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 92.

²⁸⁷ 1924 Anayasası görüşmeleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk ALPKAYA: a.g.e., 271-352.

²⁸⁸ Cemil KOÇAK: a.g.m.,137.

²⁸⁹ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 47-50.

Literatürdeki genel kanı, 1924 Anayasası'nın kabulü ile tek partili rejim başlamış olduğudur. Hâlbuki, hem yapısı itibariyle hem de kabul edilişinde yaşanan olaylar itibariyle 1924 Anayasası demokratik nitelikleri haizdir. İçeriğindeki liberal-demokrat düstur ve mecliste anayasa tartışmaları esnasında yaşanan (kuramsal da olsa) demokratik-özgürlükçü tutum da göz önüne alındığında 1924 Anayasası'nı tek partili rejimin miladı olarak görmek doğru değildir. Fakat, esnek yapısı ve kendi içinde barındırdığı liberal-demokrat unsurları uygulatma kabiliyeti göz önünde bulundurulduğunda, tek partili sistemin kurucularına ileride yaşanacak olaylar vesilesi ile rahat hareket edebilme kabiliyeti sunan da bu anayasadır. Bir önceki savunuyu güçlendiren bir diğer etken de, anayasanın hem tek partili ve hem de çok partili dönem boyunca kullanılmış olduğudur. Bize göre, tek partili sisteme gidişteki olayların başlangıcı açısından 1924 Anayasası bir milat olarak görülebilir ve fakat, tek partili sisteme gidişi hazırlayan olayların ve tek partili sistemin doğrudan sebebi olarak görülemez. Burada Erdoğan'ın bu konudaki yalın yorumu dile getirilebilir: "1924 Anayasası ana hatlarıyla liberal-demokratik bir düzen öngörmüş olmasına karşılık, anayasanın yürürlüğe girmesinden hemen sonra belirginleşmeye başlayan siyasi pratik sistemin bir "tek-parti yönetimi" olarak şekillenmesi doğrultusunda olmuştur."²⁹⁰

b)Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı

Devrimci kanat, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, örgütlü ilk muhalefet hareketini 1923 Seçimleri ile alt etmişti. II. Grup adı altında incelediğimiz bu muhalefetin varlığı, Türkiye demokrasisinde önemli bir çehre değişikliği yaratabilecekken, ta o zamanki kısmî istibdat eğilimleri ve politik manevraları ile II. Grup halledilmiş ve Türkiye önemli bir demokrasi sınavından başarısızlıkla ayrılarak fırsat tepmiştir. Aradan çok da fazla zaman geçmeden

²⁹⁰ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 51.

bu fırsat daha nitelikli bir biçimde Türkiye’de ortaya çıkmıştır. Bu seferki örgütlü²⁹¹ muhalefetin adı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’dır.

Kurtuluş Savaşı’nda önemli görevler üstlenmiş ve halen partide görev yapan bazı subay milletvekilleri gidişattan pek de memnun değillerdi.²⁹² Bu memnuniyetsizliğin kaynağı ise rejim probleminde odaklanıyordu. Bu milletvekili subaylar, bir önceki muhalefete nazaran daha nitelikli ve iktidar için daha tehlikeli görünüyorlardı; çünkü bu subayların çoğu “...gerici değil, liberal modernist idiler; bunlar, mutlak monarşiyi, Mustafa Kemal’in kişisel yönetimi altında bir mutlak cumhuriyet kurmak için devirmediklerini söyleyerek durumu protesto ediyorlardı.”²⁹³ Bu muhalefetin sosyolojik tabanı da hissedilir nitelikte idi; Mustafa Kemal ve çevresindekiler alt orta sınıftan gelirken, muhalefet mensuplarının çoğu, hanedan ile derin bağları mevcut daha üst sınıf ailelerin çocukları idiler²⁹⁴ ve hanedana duygusal bağlılıkları halen mevcuttu. Mustafa Kemal’in bir sorusu üzerine Rauf Bey’in sarf ettiği sözlerin buna güzel bir örnek teşkil edeceği kanaatindeyiz: “Ben makamı saltanat ve hilâfete vicdanen ve hissen merbutum... Padişaha muhafazai sadakat borcumdur. Halifeye merbutiyetim ise terbiyem icabıdır. Bunlardan başka, umumî mütalâam da vardır. Bizde vaziyeti umumiyei tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görölmeğe alışılmış bir makam temin edebilir. O da makhamı saltanat ve hilâfettir. Bu makamı

²⁹¹ Örgütlü muhalefet olarak özellikle belirttik. Çünkü, örgütsüz olarak muhalefet her dönemde mevcut olmuş, tek partili dönemde dahi bu muhalefete rastlanmıştır. Fakat bu muhalefet pek tesirli olmamıştır. TpCF kurulana kadarki dönemde de II. Grup’un boşluğu örgütsüz muhalefet ile doldurulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, Tunçay, ikinci TBMM’nin ilk toplantı yılı boyunca muhalefetin eksik olmadığını, ama, bu muhalefetin Halk Fırkası içinde kaldığını belirtir. (Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 104)

²⁹² Kimi yazarlara göre, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kişisel çekişmeler neticesinde vücuda gelmiştir. Meselâ, Suna Kili’ye göre, TpCF’nin kuruluşunda CHF ile görüş ayrılıklarının etkisi olduğu kadar her iki partinin üyelerinin bazıları arasında Milli Mücadele dönemlerinden kalma şahsiyet mücadelesinin de etkileri mevcuttur. (Suna Kili’den aktaran, Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 114-115.)

²⁹³ Feroz AHMAD: Modern Türkiye’nin Oluşumu, 77.

²⁹⁴ Feroz AHMAD: Modern Türkiye’nin Oluşumu, 78.

lağvetmek, onun yerine başka mahiyette bir mevcudiyet ikamesine çalışmak, felâket ve hüsrânı muciptir. Asla caiz olamaz.”²⁹⁵

Bu muhalefetin belirginleştiği dönem cumhuriyetin ilânıdır. Halk Fırkası içinde, cumhuriyetin ilân edilmiş yönteminden rahatsızlık duyan Rauf Bey’in çevresinde toplanan ılımlılar grubu, başını Mustafa Kemal ve İsmet İnönü’nün çektiği köktencilerin yoğun baskısına maruz kalmaya başladılar.²⁹⁶ Parti içerisinde bir muhalefet kanadı oluşturdular ve köktencilerin tepkilerini topladılar. Gidişattan rahatsızlık duyan Mustafa Kemal’in girişimleri neticesinde hem askerlik hem milletvekilliği yapılamayacağına dair bir yasa çıkarıldı. Bu yasa ile amaçlanan, askerî kökenli olan bu muhalefeti önlemektir.²⁹⁷ Fakat, bu siyasî manevra tutmadı²⁹⁸ ve askerlik görevinden istifa eden bazı milletvekilleri baskılara daha fazla dayanamayarak Halk Fırkası’ndan ayrılıp²⁹⁹ 17 Kasım 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet³⁰⁰ Fırkası’nı kurdular. Fırkanın yönetim kurulu başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa, ikinci başkanlığa ise Rauf Bey ve Adnan Bey getirildi. Ali Fuat Paşa ise genel sekreter oldu.

²⁹⁵ Aktaran, Bernard LEWIS: a.g.e., 257. Lewis bir diğer alıntıyı sonraki paragrafta dile getirir: “onun yanında oturmakta olan Refet Paşa da aynı fikre katılarak “Filhakika bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir şekli idare mevzu bahis olamaz” diye eklemişti.” (Bernard LEWIS: a.g.e., 257) Bu cümlelerin sahiplerinin TpCF’nin kuruluşunda etkili görev almaları ve fırkanın yönetiminde bulunmaları, bu diyalogların kıymetini daha da artırır. Çünkü buradan hareketle (bu söylemlere dayanarak), TpCF’nin muhafazakâr eğilimleri de bünyesinde barındırdığını söyleyebiliriz. Ama, Lewis’in bu iki alıntıyı *Nutuk*’tan yaptığını düşünürsek (kitapta böyle bir atıf bilgisi bulunmamaktadır), –resmî ideolojik yönlendirmenin tuzağına düşmemek kaygısıyla- görüşümüzde esnek olduğumuzu da belirtmek isteriz. Çünkü, *Nutuk*’un ne kadar objektif olduğu bir tartışma konusudur.

²⁹⁶ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, 245.

²⁹⁷ Feroz AHMAD: Modern Türkiye’nin Oluşumu, 77-80.

²⁹⁸ Önce Refet Paşa, daha sonra Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Cevdet Paşa ordudan istifa etmiştir. Paşaların istifaları devam etmiş ve Mustafa Kemal, bir “paşalar komplosu”ndan korkmaya ve paşaların meclise intikalinden rahatsızlık duymaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, Halk Fırkası’ndan da istifalar gelmektedir. (Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 105-107)

²⁹⁹ Halk Fırkası’ndan istifa ederek TpCF’ye geçen mebusların, TpCF kayıtları ve gazetelerdeki haberlere göre hazırlanmış bir liste için bkz., Erik Jan ZÜRCHER: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul, 1992).

³⁰⁰ Zürcher’e göre, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruluş aşamasında iken, Halk Fırkası ileri gelenleri, muhalif fırkanın isminde cumhuriyet ibaresini geçtiği söylentileri neticesinde, kendi fırkalarında da cumhuriyet ibaresini eklemişlerdir. (Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, 245-246) 11 Kasım tarihli gazetelerde, “10 Kasım günü yapılan grup toplantısında tüzüğün 87. maddesinin değiştirilerek ayrıca HF’nin adının başına “Cumhuriyet” sözünün eklendiği de anlatılmaktadır.” (Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 107) Bu sayede fırka, Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır.

Bir gazetecinin “garip ve acı veren bir diktatörlük altında yaşayan ülke”de “acılar içinde ve özgürlükten yoksun olarak doğan çocuk” olarak betimlediği³⁰¹ TpCF, özgürlükten yoksun olarak doğmasına karşı, özgürlük içeren bir parti programı³⁰² ile kısa sürecek olan siyasal yaşamına başladı. Partinin kuruluşunu tetikleyen en önemli felsefî yön, muhalefet kontrolü olmaksızın bütün kuvvetleri tekeline alan bir meclisin otoriter idare doğuracağı endişesiydi. Parti “birkaç kişinin ‘oligarşik gayelerine’ karşı koyarak ferdi hürriyetleri korumak amacıyla idi.”³⁰³ partinin kabul ettiği diğer prensipler ise, cumhuriyet rejimi, liberalizm ve demokrasi idi.³⁰⁴ Tunçay ve Zürcher de TpCF’nin liberal yönüne vurgu yaparlar.³⁰⁵ Fakat, Karpat’a göre, her ne kadar liberallik iddiaları samimî de olsa, parti, lâik tutumu artık açıkça belli olan hükümetin müdahalesine karşı dini koruma düşüncesi etrafında birleşti.³⁰⁶

Muhalefetin birdenbire örgütlü hale gelmesi, CHF içinde de bazı değişiklikleri zorunlu kıldı. TpCF’nin kuruluşundan üç gün sonra İnönü, meclise sıkıyönetim önerisi ile geldi ve Meclis Grubu bu öneriyi reddetti. Bunun üzerine İsmet Paşa, 21 Kasım 1924’te sağlık bozukluğunu bahane ederek başvekillikten istifa etti. Mustafa Kemal de “dinsel gericiliğin bir karşı-devrim tehlikesi yarattığı” görüşünü savunmuş ve İnönü’nün fikrinde olduğunu ima etmiştir. Buna karşılık, bu fikirlerini idare heyetine kabullendiremedi ve “barut ve kan kokusu” şimdilik ertelenerek yeni bir

³⁰¹ Aktaran, Feroz AHMAD: Modern Türkiye’nin Oluşumu, 79-80.

³⁰² O sıralarda Cumhuriyet Halk Fırkası’nın bile bir parti programı yoktur ve halen 9 Umde yürürlüktedir. (Cemil KOÇAK: a.g.m.,140.)

³⁰³ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 45.

³⁰⁴ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 45.

³⁰⁵ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 108; Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, 246.

³⁰⁶ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 45. Karpat’ın bu konudaki yorumunun olumlu ya da olumsuz olduğu hakkında bir izlenimi satırlarından çıkaramadık. Lâkin, biz burada parti hanesine yazılacak olumsuz bir yön göremiyoruz. Kişi hürriyetlerinin dinî hürriyetleri de içerdiği düşünüldüğünde, dinî reformların çok yoğun bir biçimde dayatıldığı bir toplumda dinin savunulması, partinin liberal ideolojisine bir tezat teşkil etmez kanısındayız. Fakat, yine belirtmemiz gerekir ki, bu konu hakkında da esaslı bir yorum yapmaktan kaçınıyoruz; çünkü, bu dönemde yaşanan olayları detaylarıyla incelemiş bulunmuyoruz ve bahsin başlı başına bir tez konusu teşkil edebilecek kadar detaylı ve önemli bir mevzu olduğunu düşünüyoruz.

hükümet atandı. Sertlik yanlısı tutumu ile dikkat çeken İsmet İnönü'nün yerine, daha ılımlı bir üye olan Fethi Bey başvekil oldu. Bu sayede CHF'den istifalar azaltıldı.³⁰⁷ Bu vesile ile kısa bir süreliğine kabuk değiştiren CHF içinde çalkalanmalar bir süre daha devam edecekti.

c) Takrir-i Sükûn Dönemi

Tek partinin yerleşmesinde en önemli basamak hiç şüphesiz Takrir-i Sükûn Yasası'dır. İçeriği itibariyle bir olağanüstü hal niteliğinde olan yasa, iktidara muazzam hareket alanı tevdi etmiş ve bu yasa sonrasındaki gelişmeler neticesinde tek partili sistem hayat bulmuştur.³⁰⁸

Takrir-i Sükûn döneminin ortaya çıkmasında Kürt ayaklanmalarının önemli bir payı vardır. Bu ayaklanmalardan en önemlisi Şeyh Sait Ayaklanması'dır.³⁰⁹ Tek partili sistemin anahtarı olarak görülebilecek Şeyh Sait Ayaklanması'nın niteliği tartışma konusudur. Kimi yazarlar bu kalkışmayı sırf dinî içerikli görürken, kimilerine göre bu ayaklanma millî bir harekettir.³¹⁰ Kalkışmayı, hem millî hem de dinî nitelikli olarak değerlendiren Zürcher'e göre, Şeyh Sait Ayaklanması'nın ortaya çıkma sebebi, hem hilafetin

³⁰⁷ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 110-112.

³⁰⁸ Zürcher bu yasayı şiddet yanlılarının kazandığı bir zafer olarak değerlendirir. (Erik Jan ZÜRCHER: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 110-119)

³⁰⁹ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 135.

³¹⁰ Tunçay'a göre, bu ayaklanma dinsel görünüşlü millî bir harekettir. Resmi görüşün bu olayı dinsel içerikli bir gerilik hareketi olarak göstermesinin bir tek sebebi olabilir, o da, ileriki yıllarda yapılacak geniş çaplı bir karşı hareketi meşru kılma, bu harekete zemin hazırlama isteğidir. Zürcher ve Lewis'e göre ise, bu ayaklanma hem dinî hem de millî niteliklidir. Feroz Ahmad ise, daha net bir ifade ile bu hareketin dinî öğelerin hakimiyetinde gerçekleştirilmiş bir olay olduğuna değinir. Resmî görüşe daha yakın hareket eden Tanör ise, bu hareket için, "Bu harekette milliyetçi ve ayrılıkçı eğilimler kadar, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde, feodal-dinci bir yan vardı." demektedir. (Bu konu hakkındaki tartışmalar için bkz., Mete TUNÇAY: T.C.'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 136-137; Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 249; Bernard LEWIS: a.g.e., 265; Feroz AHMAD: Modern Türkiye'nin Oluşumu, 80-81.) Ayaklanmanın niteliği konusunda farklı görüşler belirten düşünürlerin, ayaklanma sonrasında alınan tedbirler ve muhalefetin bastırılması konusundaki görüşlerinin neredeyse noktasına virgölüne aynı olması ilginç bir ayrıntıdır.

kaldırılması ve hem de milliyetçi cumhuriyetin ulus-devlet kurma aşamasında Kürt kimliğine karşı baskıcı bir siyaset izlemesidir.³¹¹

İlk olarak, bölgede sıkıyönetim ilân edilmiş ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun ilk maddesi, dinin siyasete alet edilmesini engelleyici bir hükümle (dinin siyasete alet edilmesinin suç olduğu ve vatana ihanet sayılacağı)³¹² değiştirilmiştir. Tedbirler bununla sınırlı kalmamıştır. Daha köklü değişimlere ihtiyaç duyulmuş ve bu değişimlere zemin hazırlamak amacıyla Fethi Okyar hükümeti yerine tekrar İsmet Paşa hükümeti geçmiştir. İsmet Paşa başkanlığındaki yeni hükümet hızla işe koyulmuştur. İnönü hemen Takrir-i Sükûn Yasası'nın (TpCF mensupları, ulusal egemenliğe ve anayasal haklara aykırı olduğu gerekçesiyle ret oyu verse de)³¹³ çıkarılmasını sağlamış ve iki İstiklal Mahkemesi kurdurmuştur.³¹⁴ Fakat, hükümet Takrir-i Sükûn Yasası'nı yalnızca isyancıları bastırmak için kullanmamıştır.³¹⁵ Bu olaylar neticesinde tek partili sistem bütün şiddeti ile uygulamaya koyulmuştur. Baskıcı uygulamaların ilk gerekçesi Şeyh Said İsyanı olup, baskıya maruz kalanların suçları, isyanın ortaya çıkmasına doğrudan veya dolaylı olarak sebep olmaktadır.³¹⁶ Daha sonraki gelişmeler neticesinde ortaya çıkan gerekçe ise, İzmir Suikastı olacaktır.

³¹¹ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 248-249.

³¹² Cemil KOÇAK: a.g.m., 141.

³¹³ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 52. TpCF üyelerinin Takrir-i Sükûn Yasa tasarısı görüşmeleri sırasında belirttikleri bazı demokratik görüşler için bkz. Tevfik ÇAVDAR: a.g.e., 278-279.

³¹⁴ Takrir-i Sükûn Yasası'nın kabulünden sonra mecliste İstiklal mahkemelerinin teşkiline ilişkin tezkereler okundu. Buna göre iki İstiklal Mahkemesi kurulacak, bu İstiklal Mahkemelerinden biri Doğu'daki harekât sahasında görev yapacak ve vereceği idam kararlarında meclis onayına lüzum görülmeyecekti. Diğer mahkeme ise, Ankara'da kurulacak ve bu mahkemenin faaliyet alanı, harekât sahası dışındaki bölgeler olacaktı. Bu tezkereler muhalefetin 23 ret oyuna karşılık çoğunluk oyuyla kabul edildi. (Tevfik ÇAVDAR: a.g.e., 279-280.)

³¹⁵ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 251.

³¹⁶ TpCF, Doğu'daki şubeleri aracılığıyla dinsel propaganda yapmak ve Şeyh Said'in İstanbul'daki oğullarından biriyle ilişki kurmuş olmakla suçlandı. (Erik Jan ZÜRCHER: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 109.)

İktidar, muhalefetin ve muhalefetin yanında yer alan İstanbul basınının cumhuriyete karşı bir tertip içerisinde olduğuna inanıyordu.³¹⁷ Bunun üzerine hükümet tertibi önlemek amacıyla, Takriri-i Sükûn Yasası'nın can alıcı, demokratikleşme sürecini derinden etkileyen maddesi ("Gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzeninin, huzurunun, sükununun, güvenliğinin ve asayişinin bozulmasına sebep olacak bütün kuruluşları, kışkırtmaları, davranışları ve yayınları, hükümet; cumhurbaşkanının onayı ile kendi başına ve idari olarak yasaklayabilir.")³¹⁸ gereğince asayişe müdahale etmeye başlamış ve ilk uygulaması basına yönelik olmuştur. Hükümet yasayı gerekçe göstererek 6 Mart 1925'te *Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç ve Sebilürreşat* isimli yayın organlarını kapatmıştır. TpCF üyesi Erzurum milletvekili Rüştü Paşa bir soru önergesi ile hükümetin keyfi kararlarına karşı basın özgürlüğünü savunmak istemişse de bir sonuç elde edilememiş ve yasaklar devam etmiştir; bir ay sonra da *Tanin* kapatılmıştır. Basına karşı girişilen yıldırma hareketleri yayın organı kapatma işlemleri ile sınırlı kalmamış, bazı gazeteciler de tutuklanarak İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır.³¹⁹

Muhalef basını yıldırma hareketleri neticesinde muhalif kamuoyunu sessiz kılan hükümetin bir sonraki adresi meclisteki tek muhalefet organı olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. TpCF, Halk fırkası için artık büyük bir tehdit³²⁰ halini almıştır. Bunu alt etmek için uygun zemin de oluşmaya başlamıştır. Şark İstiklal Mahkemesi'nde Şeyh Sait Ayaklanması'nı dolaylı olarak kışkırtmak suçuyla yargılananlar arasında TpCF Urfa kâtip-i mesulü de bulunmaktadır. Şahsın duruşmasında, parti ile ilgili suç teşkil edecek

³¹⁷ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 280.

³¹⁸ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 278.

³¹⁹ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 149-152.

³²⁰ Frey'e göre, TpCF'yi CHP için bir tehdit kılan unsur, birbirinden farklı ideolojiler güden farklı gruplar olmasında değil, ulusal hareketin nüvesini oluşturan aynı grup içinden çıkmış kişilerce kurulmasında aramak gerektiğini belirtir: "Kemalistlerin gücünün başlıca kaynağından destek sağlamaya çalışan muhalefet için yukarıda yer yoktu. Boğazı bu kadar sıkı düşmanca bir baskıya tahammül etmek mümkün değildi." (Frey'den aktaran, Erik Jan ZÜRCHER: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 124.)

herhangi bir delile rastlanmamasına karşın, mahkeme görev bölgesi dahilindeki tüm TpCF şubelerini kapatma kararı vermiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi ise, TpCF programında geçen “efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkâr” olma ilkesi ile gericiliğin kışkırtıldığının kanıtlandığını belirtmiş ve gereğini yapması için hükümetin dikkatini çekmiştir: “İrtica niteliğinde yapılan kışkırtmalar ve propagandaların dini ve dinin kutsal kavramlarını politik isteklerine araç yaptığıının ispatlanmış olması nedeniyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın durum ve çalışma türü üzerinde Hükümetin dikkatinin çekilmesi için savcılığa bilgi verilmesine...”³²¹ Zaten dikkati bu karar üzerinde olan hükümet 3 Haziran 1925’te Takriri-i Sükûn Kanunu’na dayanarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı yasaklama kararı almıştır.³²² Gerekçe oldukça açıktır; parti üyeleri isyanı desteklemiş ve siyasal amaçları uğruna dini istismar etmişlerdir.³²³ Yasal gerekçe ise şöyledir: “Vatandaşların aldatılmaktan ve kışkırtılmaktan korunması.”³²⁴ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılma gerekçesi, parti programında yer alan “dine saygı” ibaresi iken, o sırada devletin resmî dininin İslâm olması³²⁵ enteresan bir ironidir.

Şeyh Sait Ayaklanması 29 Haziran’da Şeyh Sait’in idama mahkum edilmesi ile sonuçlandırılmıştı. Devrimciler, hem TpCF’yi kapatıp hem de basını sindirdikten sonra, örgütlü muhalefeti ortadan kaldırmışlardı. Şimdiki hedef toplumun en alt kademesine kadar işlemiş dinî muhalefetti; devrimciler, şer odakları olarak gördükleri derviş şeyhlere yönelmiş ve tekke ve zaviyeler kapatılmış, tarikat toplantıları ve ayinlerine yasak koyulmuş, dinî içerikli giysiler yasaklanmıştır.³²⁶ Asıl can alıcı reform şeklî bir unsurla ilgilidir: fes

³²¹ Aktaran, Tefvik ÇAVDAR: a.g.e., 281.

³²² Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 152-154.

³²³ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, 251.

³²⁴ Aktaran, Tefvik ÇAVDAR: a.g.e., 281.

³²⁵ Cemil KOÇAK: a.g.m.,141.

³²⁶ Bernard LEWIS: a.g.e., 266. Diğer yandan, bu devrim hareketlerinin birçoğu (hilafetin ilgası, tekke ve zaviyelerin kapatılması, dinî içerikli giysilerin yasaklanması ...) laikleştirme hareketleri kapsamında değerlendirilmelidir. Burada bu konuya ayrıntılı olarak

yerine şapka.³²⁷ Şapka reformuyla ulaşılmak istenen amaç şu sözlerle kısa ve özlü bir biçimde dile getirilebilir: "... başa giyileni değiştirebilmek, başın içinde devrim yapmanın önemli bir adımı ve aracıdır."³²⁸ Amaç köklü bir devrim yapmak ve şekli değişiklikler ile bazı sembolleri yerinden oynatmak ve onların yerine yenilerini yerleştirmek ise, şapka gerçekten çok isabetli bir seçimdir. Lewis, fes yerine şapka getirilmesinin o dönemki Türk toplumu için ne anlama geldiğini şu sözlerle ifade eder: "bir Batılıya, bir başlık yerine bir diğerinin zorla geçirilmesi komik veya sinirlendirici ve her iki halde de saçma görünebilir; bir Müslüman için ise, komşularıyla ve atalarıyla ilişkisini, toplum ve tarih içindeki yerini ifade eden –ve etkileyen- temel önemde bir konu idi. İslâmlık, Müslümanı diğer Müslümanlarla birleştiren ve onu hem putperest cedlerinden hem de kâfir komşularından ayıran din ve uygarlık idi. Kıyafet ve özellikle başa geçirilen şey, bir Müslümanın İslâm topluluğuna bağlılığını ve diğerlerini reddini belirttiği gözle görünür dış alâmet idi."³²⁹ Bu kadar derin anlamları haiz bu reform, içeriğindeki hassasiyetten ötürü büyük tepkilere yol açmıştır. Belki de istenen de budur; "... daha ileri bir şok –ülkedeki herkesi sarsıp eski düzenin gittiğini ve onun yerine bir yenisinin geldiğini anlatacak travmatik bir darbe- zorunlu idi."³³⁰ Belli ki, bu darbenin oluşturacağı şoka gelecek tepkiler de önceden kestirilmişti; devrimciler tepkilere hazırlıklıydı; bir tarafta Takrir-i Sükûn Yasası duruyor ve diğer tarafta İstiklal Mahkemeleri emir bekliyordu.

değinilmeyecektir; laikleş(tir)me için bkz., Bülent TANÖR: Kuruluş Üzerine On Konferans, 123-164.

³²⁷ Şapka inkılâbı şekli bir değişikliktir; fakat, içerdiği anlam bakımından çok farklı yorumlanmalıdır.. Osmanlı toplumunda fes dinî bir semboldür. I. TBMM döneminde de fes değiştirilip yerine kalpak getirilmeye çalışılmış fakat, bu dönemde fes, hem dinî hem de millî bir sembol olarak görülüp değişiklik reddedilmiştir. Niyazi BERKES: a.g.e., 539-540.

³²⁸ Aktaran, Niyazi BERKES: a.g.e., 540.

³²⁹ Bernard LEWIS: a.g.e., 266. Burada bir noktayı aydınlatmak gerekmektedir. Berkes'in belirttiğine göre, fes Lewis'in söz ettiği kadar tarihsel kökler içermemektedir. Fes II. Mahmut'un askerî bir yeniliğidir, II. Mahmut tarafından askerî bir aksesuar olarak getirilmiştir. Fakat, bu ara nota, Lewis'in fesin toplum kademelerinde algılanışı konusundaki tespitlerinde herhangi bir yanılğı olduğunu vurgulamak için başvurulmamıştır. Sadece, bir ayrıntı dile getirilmek istenmiştir. Yoksa, yine Berkes'e göre, fes oldukça önemli bir din sembolüdür. (ayrıntılı bilgi için bkz., Niyazi BERKES: a.g.e., 539-540.)

³³⁰ Bernard LEWIS: a.g.e., 267.

Devrimler bunlarla sınırlı kalmadı. Bu dönemde milletlerarası takvim kabul edilmiş, Lâtin Alfabeti Arap Alfabeti'nin yerini almış, İslâm'ın devlet dini olduğu ibaresi anayasadan çıkarılmış, dilin Türkçeleşmesine girilmiştir. Bunların yanı sıra hukuk çevirileri yolu ile hukuk devrimleri de gerçekleştirilmektedir. Ülkede derin devrim rüzgarları olanca hızıyla esmektedir.³³¹ Bu devrimlere karşı bazı hareketler ortaya çıkmakta ve bunlar İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla çözüme kavuşturulmaktadır.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun maharetleri ve İstiklal Mahkemelerinin faaliyetleri bu kadarla kalmamış, şiddet ve baskı bu olaylardan sonra da devam etmiştir. Çavdar, bu baskı ve sindirme eylemlerinin üç grupta incelenebileceğini belirtir: "İzmir Suikasti girişimi nedeniyle muhalefetin ve özellikle ittihatçıların tasfiyesi. Devrimlere, özellikle şapka kanununa karşı hareketlerin kaynağı olan islami akımların sindirilmesi. Sol hareketin sindirilmesi."³³² Yukarıda, devrimlere ve şapka kanununa kısaca değinilmiştir. Şimdi, İzmir Suikastı vesilesi ile İttihatçılara ve dağınık halde bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarına yönelen baskı ve sindirmelere değinilecektir.

Muhalefet, basına ve siyasal ortama yapılan müdahalelerle 1925'te susturulmuştu. Fakat, Mustafa Kemal yine de huzurlu değildi. Hasımlarının yeniden toparlanmalarından, ekonomik durumu ve halk nezdinde tutmayan reformları kullanarak o anki olumsuz atmosferden istifade etmelerinden çekiniyordu. Çünkü İttihat ve Terakki ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ileri gelenleri halâ itibarlarını koruyorlardı; muhalefet dağınık bir biçimde de olsa varlığını muhafaza ediyordu.³³³ Mustafa Kemal'in 15 Haziran 1926'da gerçekleştirdiği İzmir gezisinde kendisine bir suikast planlandığı ortaya

³³¹ Devrimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi BERKES: a.g.e., 539-545;

³³² Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 283.

³³³ Cemil KOÇAK: a.g.m.,145.

çıkarıldı. Suikastı tertip edenlerin, eski bir milletvekilinin (1924'te hilafetin kaldırılmasına karşı koymuş olan³³⁴, Müdafaa-i Hukuk Grubu kâtibi Ziya Hurşit) tuttuğu kiralık katil çetesi olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine Ankara İstiklal Mahkemesi İzmir'e geçti ve tutuklamalar başladı. Bir yandan hayatta olan ünlü ittihatçıların neredeyse tamamı, diğer yandan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (o sırada yurt dışında olan Rauf Orbay ve Adnan Adıvar hariç) üyeleri tutuklandı.³³⁵ Tutuklanan siyasetçilerin on altısı, çoğunun bu işe karıştığı ispatlanamamasına rağmen ölüme mahkum edildi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ileri gelen subayları ise, kamuoyundan gelen baskılar ve ordunun durumdan memnuniyetsizlik duyması neticesinde serbest bırakıldı; lâkin, siyasî kariyerleri onarılamaz bir yara aldı.³³⁶ Bu olaylar sonucunda Milli Mücadele'nin önder kadrosu içindeki arınma işlemi de tamamlanmıştı. Mustafa Kemal'in grubu, tasfiyeleri gerçekleştirmiş ve diğer kanadı yargılama noktasına kadar gelmiştir.³³⁷ Davalar sonrasında geriye kalan cılız muhalefet de temizlenmiştir.

Burada üzerinde özellikle durulması gereken bir konu da, siyasal iktidarın bir organı gibi çalıştığını düşündüğümüz İstiklal Mahkemelerinin ve onların baktığı davaların hukukîliğidir. Tunçay, İstiklal Mahkemelerinin, her ne kadar adaletin gereklerine ve hukukun genel ilkelerine uygun olmasalar da, hiç değilse bir yasaya dayanılarak ve bir parlamento kararıyla kurulmuş olmalarından dolayı biçimce yasal olduklarının savunulabileceğini belirtir. Ama uygulamalar göz önünde alındığında, bu sınırlı anlamdaki (biçimce) yasallık dahi kuşkulu bir hale gelmektedir.³³⁸ Yukarıda da belirttiğimiz üzere,

³³⁴ Bernard LEWIS: a.g.e., 274.

³³⁵ Bu tutuklamalar davanın ileriki günlerinde ortaya çıktı. Mahkeme olayı sadece bir suikast girişimi olarak değerlendirmede. Onlara göre suikast, uzunca yıllar süren bir tertibin ve politik ihtirasın sonucuydu. Böylece, İttihatçılar ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ileri gelen mensupları da dava kapsamına alındı. Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 284

³³⁶ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 253-254.

³³⁷ Cemil KOÇAK: a.g.m.,145.

³³⁸ Bu görüşlerin ardından Tunçay'ın söyledikleri ve verdiği örnek de bir hayli ilginçtir: "Şark İstiklal Mahkemesi üyelerinden Lütfi Müfid (Özdeş) Bey'in, Savcı Süreyya Bey'le tartışırken, "Bizim belli, millî bir amacımız vardır. Ona varmak için ara sıra kanunun üstüne de çıkarız"

1924 Anayasası da biçimce liberal-demokratik içerikli idi. Fakat, uygulamada tam tersi bir akse sebep oldu. Bu bağlamda, İstiklal Mahkemelerinin biçimce yasal olmasının bir değer teşkil etmediğini ve asıl önemli olanın fiiliyatta karşılaşılan durum olduğunu belirtebiliriz.

Uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda, İstiklal Mahkemelerinin hukukî olmadıkları belirtilebilir. Şeyh Sait Ayaklanması ve İzmir Suikastı sonrasındaki davalarda bu açık olarak gözler önüne serilmektedir. “İzmir ve Ankara’da “İstiklal Mahkemeleri”, soruşturmalarını çok geçmeden suikastın ve suikastçıların çok ötesine genişlettiler ve hukuk kurallarına ve usullerine fazla aldırış etmeksizin, gerçekte Mustafa Kemal’in bütün ileri gelen siyasi muhaliflerine karşı kovuşturmaya giriştiler.”³³⁹ Bu, İstiklal Mahkemelerinin hükümetin bir organı³⁴⁰ gibi çalıştıklarını gösteren önemli bir ibaredir.

Çok büyük yetkilerle donatılmış³⁴¹ İstiklal Mahkemelerinin özellikle İttihat ve Terakki ileri gelenleri ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının davalarındaki taraflı tutumu da yukarıdaki görüşümüzü destekler niteliktedir. Hatırlanacağı gibi, davalar sonrasında bazı üyeler, olaylarla bir alâkası tespit edilmediği halde tutuklanmış ve cezalandırılmış; olaylarla ilgisi olan birkaç üyeden hareketle de (partiyle ilişkili bir delil bulunmadığı halde) TpCF’nin bazı illerdeki şubeleri ve nihayetinde de TpCF tamamen (Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından hükümetin dikkati çekilmek suretiyle) kapatılmıştı. Bu davalarda hukukilik bulmak bir hayli zordu. Bunun

demesi, egemen anlayışı yansıtmaktadır.” Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 174.

³³⁹ Bernard LEWIS: a.g.e., 274.

³⁴⁰ İstiklal Mahkemelerinin siyasi iktidarın emriyle hareket ettiklerine bir delil teşkil edecek bir mektuba kitabında yer veren Tunçay, olayı bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir. İstiklal Mahkemesi Müdde-i Umumi Vekili Bozok mebusu Avni’den Dahiliye Vekili Cemil Beyefendi’ye gönderilen şifreli mektubun tam metni için bkz. Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s. 151.

³⁴¹ İstiklal Mahkemeleri öyle büyük bir güce sahiptir ki, bir ara İsmet İnönü’yü bile (TpCF ileri gelenlerinin itibarlarından dolayı serbest bırakılmalarını belirttiği gerekçesi ile) tutuklamaya kalkışmış, araya Mustafa Kemal girince olay çözümlenmiştir. Diğer taraftan, İstiklal Mahkemelerinin sınır tanınamazlıklarına dair bir örnek teşkil eden, *Adana Valisi Hilmi Bey Davası* için bkz., Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 172-173.

sebebi, İstiklal Mahkemesi hakimlerinin sanıkları sorgulama yöntemleri ve sorgulama esnasında kendilerini CHP'nin bir temsilcisi gibi görmeleri veya en azından böyle bir keyfiyete sahip olabilmeleri idi. Buna, Tevfik Çavdar'ın aktardığı etkileyici bir örneği verebiliriz. Çavdar, İzmir Suikastı sonrası Ankara ve İzmir'de yapılan davalardan bir diyalog aktarır. Bu diyalogun taraflarından biri mahkeme başkanı Ali Çetinkaya'dır. Bir diğer taraf ise, sanık sandalyesinde oturan, eski maarif nazırı Şükrü Bey'dir. Ali Çetinkaya her iki davada da bulunmuş, sanıklara ters davranmış, hiçbir belgeye dayanmadan afaki sorular sormuş, onlarla alay etmiş ve her aşamada düşüncelerini açıklayan bir tavır içerisinde olmuştur. Diyalogu aynen aktarıyoruz:

“Başkan Ali Bey- Halk Fırkası'nın programını kabul eden siz değil miydiniz?

Şükrü Bey- Halk Fırkası'nın programı yok ki...Hâlâ da yoktur.

Başkan- Umdeleri var ya...

Şükrü Bey- Umdeler siyasi fırka programı değildir.

Başkan- Uzun yıllar boyunca harap olmuş memleketi imar eden, kurtaran, canlandıran bir fırkaya karşı koymak için mi yeni bir fırka kurdunuz?

Şükrü Bey- Beni fırkamdan ötürü itham etmek için mi karşınıza çıkardınız?

Başkan- Fırka prensiplerine bürünerek bir suikastın mücrimi, birinci derecede sanığı olarak karşımda bulunuyorsunuz.

Şükrü Bey- O halde sorunuz.³⁴²

Buradan da anlaşılacağı üzere, mahkemelerin asıl amacı adalet tesis etmek değil, iktidarın görüşlerini meşru kılmak ve “düzen” ile hukuk tecelli ettirildiği izlenimi verilerek muhalefeti menfi göstermektir. Yani hukuk, iktidarın bir maşası gibi işlemektedir. Bu davalardan çıkan birçok kararın, yargısız infaz niteliğinde olması da bunun göstergesidir. Ayrıca bazı davalarda sanıklara avukat tutma izni dahi verilmemiş³⁴³, hukuk tek kelime ile

³⁴² Aktaran, Tevfik ÇAVDAR: a.g.e., 284-285.

³⁴³ Çavdar, İzmir ve Ankara'da İzmir Suikastı sonrası yürütülen iki davada, sanıklara avukat tutma izni verilmediğine değinir. (bkz. Tevfik ÇAVDAR: a.g.e., 284.)

ayaklar altına alınmıştır. Böyle bir ortamın istibdat tesis eden bir siyasal iktidarın mahsulü olmasından başka bir ihtimal görünmemektedir. Takrir-i Sükûn Kanunu ile İstiklal Mahkemelerini kullanarak baskı ve yıldırma politikası izleyen hükümet döneminde beş yüzün üzerinde insan (Zürcher'e göre, sadece Şapka Kanunu ve Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasına yapılan muhalefet zamanında altı yüz altmış kişi)³⁴⁴ öldürülmüş ve muhalefet bir daha örgütlenemeyecek şekilde sindirilmiştir. Bu durum artık tek parti hüviyetinde olan CHF'ye daha köklü reformlar yapabilmesi için fırsat yaratmıştır.³⁴⁵ Takrir-i Sükûn Kanunu'nu yeni bir devrin başlangıcı olarak değerlendiren Karpas, kanunun hükümetin eylemlerini daha da genişletebileceği bir ortam yarattığını belirtir: "Nüfuzunu memleketin her köşesine yaymış, teşkilâtli muhalefeti ortadan kaldırmış olan hükümet bundan böyle bütün kuvveti elinde tutarak iş görebilecek durumdaydı"³⁴⁶ Artık tek parti karakteri iyiden iyiye pekişmiştir. Siyasal iktidarın bundan sonra yapacağı reformların önü açılmış, Takrir-i Sükûn Yasası ve İstiklal Mahkemelerinin de verdiği hareket kabiliyeti ile toplumsal yapıya köklü bir müdahale başlamıştır. Artık reformlar daha derinden ve daha hızlı yapılacak, reformlara karşı çıkanlar Takrir-i Sükûn Yasası gereğince İstiklal Mahkemelerinde, hukukîlikten yoksun bir biçimde sorgulanacaklardır.

Tek parti hegemonyasının hakimiyetinde geçen yıllar halkın omzunda ağır bir yüke dönüşmüştü. 1930 yılına gelindiğinde bu yük iyice kendini hissettirdi ve halkın reformlar karşısındaki hoşnutsuzluğu hissedilir hale geldi. Buna dünya ekonomik krizinin Türkiye'deki yansımaları³⁴⁷ ve bazı yolsuzluklar da eklenince³⁴⁸, Mustafa Kemal çareler aramaya başladı. Çünkü,

³⁴⁴ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 252.

³⁴⁵ Feroz AHMAD: Modern Türkiye'nin Oluşumu, 81-82.

³⁴⁶ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 47.

³⁴⁷ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 53; Feroz AHMAD: Modern Türkiye'nin Oluşumu, 82. Feroz Ahmad'ın SCF'nin kuruluşuna gerekçe olarak sunduğu durum analizinde ekonomik sebeplere ağırlık vererek, reformlar karşısında yıpranan halka, (gerilen atmosferin sebeplerinden en önemlisi olarak gördüğümüz) reform hareketlerine değinmeyişi veya ikincil derecede bir değer atfetmesi dikkat çekicidir.

³⁴⁸ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 61.

muhalefetin³⁴⁹ bir yerde yeniden ortaya çıkmasından ve merkez denetiminin yitirilmesinden korkuyordu; inkılaplar korunmalıydı.³⁵⁰ Bu durumda siyasal iktidarın elinde iki yol bulunmakta idi. Birinci yol, demokratik hak ve hürriyetlerin tesisi ile rejimi yumuşatmak idi. İkinci yol ise, birincinin tam tersi idi; rejimi büsbütün sertleştirmek. Birinci yol seçildi³⁵¹ ve Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu.³⁵² SCF fikri, A. Fethi Okyar'ın yurtdışından döndüğünde Atatürk ile Türkiye üzerine (Türkiye hakkındaki yurtdışındaki izlenimler, ülkenin yönetim sistemi ile ilgili) yaptıkları bir değerlendirme sonucu doğmuştur. Fırka fikrini ilk olarak Atatürk ortaya atmıştır. Atatürk'ün fırka fikrini ortaya atarken takındığı tutum, onun çok seslilik yanlısı olduğunu göstermektedir. Meclisteki yanlışların ve ortaya çıkan yanlışlara rağmen bilinen doğruların söylenememesi, yani muhalefet edilememesi üzerine yoğunlaşan tartışma sonrası SCF fikri ortaya atılmış ve İnönü'nün de bu fikri desteklemesi ile (parti içinde bir muhalefete sıcak bakmaması ile) SCF'nin önü açılmıştır.³⁵³

Bunların yanı sıra, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası açısından pratik sebepleri de mevcuttur. Timur bu sebeplerin üç başlıkta toplanabileceğine değinir: Birincisi,

³⁴⁹ Parti içinden farklı sesler hissedilmeye başlanmıştı bile. Karpat'a göre, parti içinden bir grup, oluşturulan tek parti tahakkümünden rahatsızlık duymaya başlamıştı. Bunlar devrimler yapıldığı sırada rahatsızlık belirtmiyorlardı; çünkü, devrimleri gerekli görüyorlardı. Fakat, devrimler de başarılılınca, yasama organının bir muhalefet kontrolü altında olması ve "normal" bir hükümet şekline dönüşmemesi için bir sebep kalmıyordu. Kemal H. KARPAT: a.g.e., 61.

³⁵⁰ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 296-297. Yukarıda sıralanan sebeplere bir diğerini de Tunçay ekler. Ona göre SCF'nin kurulmasının iki sebebi vardır. Birincisi, yukarıda sıraladığımız sebeplerdir. İkincisi ise, dış dünyaya olumlu bir izlenim verme isteğidir. (Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 247-249.)

³⁵¹ Birinci yolun seçilmesinde önemli bir faktör, olumsuzlukları çözmenin, CHF'nin elinde olmayışydı; çünkü, halk ile iletişimini tamamen yitirmişti. (Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 260.)

³⁵² Taner TİMUR: Türk Devrimi ve Sonrası (Ankara, 1997), 161. Demokratik hak ve hürriyetlerin tesis edildiği gibi bir yorum yapmak yanıltıcı olabilir. Daha doğrusu şudur: Demokratik hak ve hürriyetler tesis edilmedi; sadece tesis edilmiş gibi gösterildi. Çünkü, Serbest Cumhuriyet Fırkası yapay bir muhalefetti; Mustafa Kemal'in isteği ile kurulup onun isteği ile kapatılmıştı.

³⁵³ Atatürk'ün SCF fikrini ortaya atarken takındığı tutumu belirten diyaloglar ve SCF'nin kurulma ve kapanma serüveni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Fethi OKYAR: Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi (İstanbul, 1987).

muhaleteti tespit ederek kontrol altına alabilmek; ikinci sebep, başarısız-zararlı bir muhaletet örneği ile “fırka teşkili, muhaletet fikri taşımak gibi cüretleri ta kökünden kesip atmak”³⁵⁴; üçüncüsü ise, rejimin daraldığı dönemlerde halkın ihtiyaçlarını öğrenip yararlanmak, bu ihtiyaçlara göre politika üretmek ve sisteme çeki düzen vermektir. Timur’a göre, daha sonraki yıllarda yaşanan olaylar ilk iki ihtimali güçlendirmektedir.³⁵⁵ Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasının rejimden çok Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Halk Fırkası’nın yararına bir girişim olduğunu belirten Tunçay şunları dile getirir: “Tek-Parti iktidarının başı (cumhurbaşkanı), hükûmet eleştirisiz ve sorumsuz bir durumda olduğu için, muhalif bir partinin varlığında yarar görmüştür... Cumhurbaşkanının bakış açısından, ülkenin yararıyla CHF’nin yararları özdeştir. Dolayısıyla SCF’nin yaratılması, rejim için olmaktan çok, parti için faydalı olacak diye düşünülmüştür. Bu sayede partinin çürük yanları açığa vurulacak, temizlenecek, dolayısıyla parti güçlenecektir.”³⁵⁶

Parti politikası ve liberal tutumu ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na benzetilen³⁵⁷ Serbest Cumhuriyet Fırkası halktan büyük bir destek görmüştür. Yapay bir muhaletet olarak düşünülen SCF, verilen görevin dışına taşmaya başlamış ve bir iktidar alternatifi durumuna gelmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken, SCF’nin arkasındaki desteğin bir inanç ekseninden, bir ideolojiden hareket etmeyip, tamamen tepkisel oluşudur.³⁵⁸ Bunun sebebi oldukça açıktır: Halk tek parti diktasında yürütülen sistemi ve kötü gidişi protesto etmektedir.

³⁵⁴ Ahmet Ağaoğlu’ndan aktaran, Taner TİMUR: a.g.e., 162.

³⁵⁵ Taner TİMUR: a.g.e., 262.

³⁵⁶ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 249.

³⁵⁷ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, 261.

³⁵⁸ Cemil KOÇAK: a.g.m.,. 148.

SCF'nin halk tarafından büyük bir heyecanla karşılanmasından telaşlanan CHF ileri gelenleri, SCF'nin kurulma aşamasında iki parti arasında bitaraf olacağına dair A. Fethi Okyar'a söz veren³⁵⁹ Mustafa Kemal'den CHF'nin lideri olduğunu ve hep öyle kalacağını açıklamasını istediler. Mustafa Kemal bu açıklamasını belediye seçimlerinden önce yaptı. Buna rağmen, SCF belediye seçimlerinde beş yüz on iki sandalyeden otuzunu kazandı. Bu rakam bile CHF ileri gelenlerini telaşlandırmaya yetti. Bardağı taşıran son damla ise, Fethi Bey'in meclisteki bir tartışmada iktidar partisini yolsuzluklarla ve seçimlerdeki usulsüzlüklerle suçlaması oldu. Bunun üzerine SCF büyük bir baskı gördü ve alışılmış bir biçimde, fırka mensupları vatana ihanetle suçlandı.³⁶⁰ Tarafsızlığını aslında CHF'nin lideri olduğunu açıklayarak bozan cumhurbaşkanı, bu şartlarda tarafsız kalamayacağını belirtti. Mustafa Kemal'i karşısına almak istemeyen Fethi Bey, partisini 16 Kasım 1930'da kapattı.³⁶¹ Böylece, Türkiye'nin yapay muhalefet deneyimi başladığı gibi bir biçimde son buldu.

C) Tek Partili Sistemin Pekişmesi

a) Tek Partinin Şekillenışı:

Literatürdeki ortak görüşe göre, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ilanı ve sonrasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ile tek partili rejim Türkiye'de yerleşmiş bulunmaktadır. İlerleyen dönemlerde yaşanan olaylar ile tek partili rejim pekişmiş ve parti-devlet bütünleşmesi ile doruk noktaya ulaşmıştır. Tek parti sistemine ara verildiği dönem Serbest Cumhuriyet Fırkası ile, güdümlü de olsa, yaşanan muhalefetli yıllardır. Bu dönemden önce siyasal iktidarın iki yolu bulunduğu ve bunlardan ilkinin rejimi yumuşatmak ve ikincisinin rejimi sertleştirmek olduğuna, o dönem için

³⁵⁹ Ali Fethi OKYAR: a.g.e., 16.

³⁶⁰ Tunçay'a göre, CHF içindeki birtakım çıkar grupları, muhalefetin katkısı ile CHF'nin değişmesinden rahatsızlık duymuş ve bu deneyimin sona erdirilmesinde etkili olmuşlardır. (Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 249.) SCF'nin feshi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Fethi OKYAR: a.g.e., 71-83.

³⁶¹ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 261.

bunlardan birincisinin tercih edildiğine değinilmişti. Bu denemenin başarısızlığı, siyasal iktidarı ikinci yolu deneme cihetine yöneltti. Köklü reformlarla şekillendirilen sistemde, bir sonraki aşama toplumun her kademesine tek partili anlayışın hakim kılınması için alınacak tedbirlerdi. Bu sayede CHF toplum üzerinde kurduğu yoğun baskı ile nüfuzunu artırmak amacındaydı. Tek partili sistem yerleştikten sonra CHF otoriter ve totaliter eğilimlerini daha da yoğunlaştırdı.

1925 yılında Şeyh Sait ayaklanması sonrasında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile muhalif basın susturulmuştu. Bir tek *Yarın* gazetesi kalmıştı. İsmet İnönü'nün ekonomi politikasına yoğun muhalefet eden bu gazete de, ülkenin genel siyasetine aykırı yayın yapmayı yasaklayan bir basın yasasının kabulünden sonra 1931'de kapatıldı.³⁶² Böylece muhalif basının son kırıntıları da temizlenmiş ve muhalefet tamamen yeraltına itilmişti.

Tek partinin bir diğer müdahale alanı toplumsal ve kültürel örgütler oldu. Bu örgütler arasında ilk kapatılan, Türk Ocakları idi. Türk Ocakları, Maarif Vekili Hamdullah Suphi önderliğinde canlanmış ve milliyetçi, pozitivist ve lâik düşünceleri toplum katında yaymak için yoğun çalışmalar yapıyor; kurslar, seminerler, sergiler düzenliyordu. Otuz binin üzerinde üye ve iki yüz altmış yedi şube ile faaliyet yürüten bu örgüt 1931 yılında kapatıldı. "Parti dışındaki varlığı ve sahip olduğu güçlü örgüt görüntüsü nedeniyle CHP'ye karşı potansiyel bir rakip imajı yaratan Türk Ocakları kapatılıp onun yerine , il ve ilçelerde faaliyet gösterecek, partiye bağımlı bir propaganda ve endoktrinasyon örgütü olarak 1932 yılında *Halkevleri*³⁶³ kuruldu."³⁶⁴

³⁶² Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 263.

³⁶³ Halkevlerinin kuruluş aşamasında komünist Sovyetler Birliği ve faşist İtalya'daki bazı kuruluşlardan esinlendiği öne sürülmektedir. Nitekim Çavdar, Reşit Galip'in Ankara Halkevi'nin açılışında "Halkevleri yönetmeliği hazırlanırken uzak yakın bir çok memleketlerin benzer örgütleri incelenmiştir" açıklamasının bu görüşleri desteklediğini belirtmektedir.

Halkevlerinin temel amacı Türk inkılâbını yaymaktır; asıl hedef kitle ise, köylü ve genç kesimdi.³⁶⁵ Bu örgüt de Türk Ocakları ile aynı işlevi görüyordu; fakat, partinin taşra şubeleri tarafından yoğun bir denetime tâbi tutuluyordu.³⁶⁶ Böylece parti, toplum katmanını kontrol altında bulunduruyor ve tek parti görüş ve düşüncelerini ilk elden empoze etme imkânına kavuşuyordu.

Türk Ocakları dışında iki faal örgüt daha kapatılmıştır. Bunlardan ilki Türk Kadınlar Birliği'dir. Bu örgüt, ulusal direnişte faal rol oynamış kadınlar tarafından 1924 yılında oluşturulmuştu. Örgüt, 1935'teki olağanüstü kongresi ile, CHF ileri gelenlerinin isteği üzerine kendini feshetmiştir. Fesih gerekçesi, Türk kadınına oy hakkının verilmesi ile birlikte, birliğin amacına (Türk kadınına eşit haklar verilmesi) ulaşılmış olduğudur. Aynı yıl içinde, Türk Mason Locaları da kapatılmıştır. Bu örgütün ayırt edici özelliği ise, Jön Türk hareketinde önemli rol oynamış olmasıdır.³⁶⁷

Tek partinin bir diğer atılımı eğitim alanında olmuştur. 1933 yılında Darülfünun, yeni imtiyazlar verilerek İstanbul Üniversitesi adı altında yeniden kurulmuştur. Bu kuruluş aşamasında üniversite öğretim kadrosunun üçte ikisi sindirildi ve geriye sadece Kemalist çizginin güvenilir yandaşları kaldı. Bu,

(Tevfik ÇAVDAR: a.g.e., 316-317.) Diğer taraftan, bazı düşünürlerin Faşist İtalya'nın o yıllarda model alındığı yolundaki iddiaları da bu görüşü kuvvetlendirir niteliktedir. (Feroz AHMAD: *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 85-86; Cemil KOÇAK: a.g.m., 316-317; Mustafa ERDOĞAN: *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 55-58.) Bunun yanı sıra, partinin 1931 Kurultayı ile belirlediği yeni doktrinini yaymak üzere kurulan Halk Hatipleri Örgütü de bu tezi kuvvetlendirmektedir. (Şükrü Karatepe: *Tek Parti Dönemi*, (İstanbul, 1997), 43.)

³⁶⁴ East Öz'den aktaran, Mustafa ERDOĞAN: *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 56.

³⁶⁵ Tevfik ÇAVDAR: a.g.e., 314.

³⁶⁶ Erik Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 262. Halkevlerinin kuruluşu, Hamdullah Suphi'nin tüm itirazlarına karşı gerçekleştirilmiştir. Kuruluktan sonra Hamdullah Suphi Bükreş Ortaelçiliği'ne atanarak yurttan uzaklaştırılmıştır. Bunun yanı sıra Tunçay, Türk Ocakları'nın CHF ile birleştirilmesine gerekçe olarak ortaya koyulan sözleri pek inandırıcı bulmadığını belirtir. Çünkü, zaten Türk Ocakları'nın yönetici ve üyeleri CHF'lidir. Bu birleşmede asıl gerekçe, siyasal iktidarın kendinden bağımsız bir örgütün varlığını istememesidir. (Mete TUNÇAY: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 305-309.)

³⁶⁷ Erik Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 262-263.

Türk üniversite tarihindeki ilk ideolojik temizleme hareketiydi.³⁶⁸ Bu hamleler neticesinde, tek partili yönetim toplumun her kademesine hakim olabilme imkânına erişmiş bulunuyordu. Bunu, hem basın, hem eğitim kurumları ve hem de toplumsal örgütler vasıtası ile gerçekleştiriyordu. Otoriter yönetim sistemlerine özgü bu tutumun adı tam anlamıyla totalitarizmdi ve bu bütünüleyici hamleler ile entelektüel ve kültürel hayat devlete bağımlı kılınmaya ve homojenleştirilmeye çalışılıyordu.³⁶⁹

Toplumu bu şekilde toptan kucaklayıcı bir model üzerinden baskısını yoğunlaştıran CHP, örnek aldığı Avrupa totaliter-otoriter tek partileri gibi emin adımlarla ülkeye yerleşmesini sürdürüyordu. Artık son aşamaya ulaşılmış ve parti ile devletin ve dolayısıyla parti (belki de, parti ileri gelenleri) ile devletin çıkarlarının ayrılmaz bir bütün olduğunu belirginleştirme ve buna resmiyet kazandırma zamanı gelmişti.

b) Parti Devlet Bütünleşmesi:

1927 Kongresi sonrası gelişmeler tek partili sistemin yerleştiğini gözler önüne sermiştir. 1927 Büyük Kurultayı'nda da parti bu istekte olduğunu açık bir biçimde ifade etmiştir. Bu kurultayda alınan kararlara göre "...Fırka umumî hayat üzerinde kaplayıcı, tamamen hâkim (bir mânada totaliter) bir rol oynamak isteğindedir..."³⁷⁰ Kabul edilen nizamname ile CHP'nin organları tamamen tek kişinin eline verilmiş, ülke genelinde ve parti içinde otoriter yönetim biçimi kesin olarak kabul edilmiştir.³⁷¹ Parti umumî hayatta tam kaplayıcı olma isteğini, yoğun reformlarını halk katmanını da kapsayacak bir biçimde yayarak uygulamış ve tek parti artık yerleşmiştir.

³⁶⁸ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 263.

³⁶⁹ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 56-57.

³⁷⁰ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasî Partiler 1, 569.

³⁷¹ Şükrü KARATEPE: a.g.e., 36-37.

1931 Kurultayı'nda Türkiye'nin siyasal sisteminin tek-parti sistemi olduğu resmen ilân edilmiştir. Kemalizm'in temel ilkeleri de bu kurultay sonrasında parti programına dahil edilmiştir.³⁷² Bunun yanı sıra, tek partinin yürütme gücünü sınırsız kılacak bir ilke de sert bir üslupla belirlenmiştir: "Devletin esas teşkilatı: Türk milletinin idare şekli, vahdet-i kuvva esasına müstenit olan devlet şeklimizdir. Bu şekilde Büyük Millet Meclisi millet namına hakimiyet hakkını kullanır; reisicumhur ve icra vekilleri heyeti onun içinden çıkar."³⁷³ Kuvvetler birliği ilkesini benimseyen program ile tek partinin gücünün de pekiştirileceği bu kurultayda kabul edilmiştir: "Bütün inkılâp neticelerini ve vatandaşın tam emniyetini ve milli nizam ve inzibatı, dahili ve adli teşkilat ve kanunlarıyla koruyan ve hiçbir hadise ve tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir."³⁷⁴ Bu vesile ile parti niyetini belli etmiş ve büyük bir otorite tesis edeceğinin haberini vermiştir. Bu bağlamda, parti içindeki ve dolayısıyla siyasal arenadaki değişiklikleri simgelemesi açısından, Tunçay 1931 Büyük Kurultayı'nı bir dönemin sonu ve yeni bir dönemin başlangıcı³⁷⁵ olarak değerlendirmektedir.

1935 Kurultayı ile birlikte, Türkiye artık bir parti-devletidir. CHP genel sekreteri Recep Peker Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk parti devleti olduğunu açıklamıştır.³⁷⁶ Tunaya, Recep Peker'in nutkundan şunları aktarır: "Parti devletle beraber çalışır, zümre, sınıf ve cinsiyet farkı gözetmez, programı "her hangi bir vatandaşın dilek ve görüşüne cevap verebilecek bir kül'dür". Böylece, programının ve doktrinin millî bir ideoloji olduğuna kanidir, bitaraf değildir. Devletle aynı seviyededir, hatta devlete hareket kabiliyetini verir."³⁷⁷ Parti-devlet bütünleşmesinin sağlandığının en büyük göstergeleri ise,

³⁷² Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 262-265; Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 323.

³⁷³ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 322.

³⁷⁴ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 324.

³⁷⁵ Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 317-318.

³⁷⁶ Şükrü KARATEPE: a.g.e., 44.

³⁷⁷ Aktaran, Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, s. 570.

1936'da yayınlanan bir genelge ile içişleri bakanının partinin genel başkanlığına getirilmesi³⁷⁸ ve valilerin de partinin il başkanı olmaları ve bölge müfettişleri tarafından hem devlet organlarının ve hem de parti taşra örgütünün denetlenmesidir.³⁷⁹ Parti-devlet bütünleşmesinin resmiyete dökülmesi ise, 1931 'Kurultayı'nda tamamlanan *Altı Ok*'un 1937'de anayasaya girmesi³⁸⁰ ile olmuştur. Bu olaylar sonucunda, partisiz bir sistem başlamış bulunmaktadır³⁸¹; daha doğru bir deyimle partiden söz edilirken devletten söz ediliyor olduğundan, partinin bir varlık sebebi kalmamıştır.

iii) Milli Şef Dönemi:

Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yumduğunda Türkiye'de yönetimin başına kimin geçeceği önemli bir mesele halini almıştı. Aslında bu mesele Atatürk'ün ölümünden daha önce üst düzey yönetim çevrelerince tartışılan bir konu idi. Her ne kadar Atatürk'ün hastalığı halk tarafından bilinmiyor³⁸² ise de, üst düzey yöneticiler durumun vahametinin bilincinde idiler. İnönü'nün Atatürk'ten sonra görevi devralmamasını isteyen muhalif grup çalışmalarına daha Atatürk ölmeden başlamıştı. Bu grubun en büyük dayanağı ise İnönü ile Atatürk'ün arasının açık olması idi. Atatürk ile İnönü arasındaki birliktelik 1937 yılında son bulmuştu. Birlikteliğin son buluşunun temel sebepleri üç başlıkta toplanabilir: Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, İnönü hükümetine dışarıdan müdahalelerde bulunması ilk sebeptir. İkincisi, dış politika konusunda belirginleşir. Burada en büyük sorun, Hatay sorununa karşı izlenmesi gereken politikada fikir ayrılığına düşülmesidir. Bir diğer sebep, ekonomi politikasında düğümlenir.

³⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Nihan YÜKSELİMEN: Türk Basınında Parti Devlet Bütünleşmesi (İstanbul, 2002), 81-83.

³⁷⁹ Cemil KOÇAK: a.g.m., 156.

³⁸⁰ Nihan YÜKSELİMEN: a.g.e., 83-87.

³⁸¹ Mahmut GOLOĞLU: Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938 (Ankara, 1974), 220.

³⁸² Atatürk'ün hastalığı 1938 başında resmen teşhis edilmişti. Hastalık halktan büyük bir özenle gizlendi. Ekim ayında Atatürk'ün hastalığından söz eden bir gazete üç ay kapatıldı. Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 267.

Atatürk'ün devletçi politikaya kuşkulu yaklaşması ve İnönü'nün de özel girişime şüphe ile yaklaşması, ikilinin arasının açılmasındaki, belki de en önemli sebeptir.³⁸³ Yaşanan bu fikir ayrılıkları sonrasında ikilinin arasının açılması, İnönü'ye muhalefet eden grubu bir hayli güçlendirmekte idi. Muhalefet için avantaj teşkil eden bir diğer konu ise, İnönü'nün siyasal arenadan uzak kalmış olması idi.

Tüm olumsuz koşullara karşın, İnönü, Atatürk'ün ölümünün ertesi günü meclis tarafından cumhurbaşkanı seçildi. Lewis'e göre, İnönü'nün Atatürk'ten sonra cumhurbaşkanı seçilmesinin en önemli sebebi, geçiş döneminin sakin atlatılması ve rejimin istikrarlı kılınması yönündeki fikirdir. Bu fikri paylaşan üç kişi İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinde hayatî rol oynamıştır. Bunlar, İsmet İnönü, Celal Bayar ve Mareşal Fevzi Çakmak'tır.³⁸⁴ Lewis'in görüşleri ile paralellik arz etmekle birlikte, Zürcher, İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinin dört ana etkende toplandığını belirtir: "... Başvekil Bayar'ın İnönü'nün hasımlarıyla işbirliğini reddetmesi (Bayar bu süre boyunca İnönü ile temasını sürdürmüştü); İnönü'nün hasımlarının kabul gören bir aday bulmayı becerememesi; hem milletvekillerinin hem de parti bürokratlarının yıllar önce bizzat İnönü tarafından seçilmiş olmaları; askerî liderlerin İnönü'yü destekleme kararı ve Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın, mecliste büyük miktarda destek göreceği kendisine belirtildiği halde, aday olmama kararıydı."³⁸⁵ Bunun yanı sıra, belki de daha da önemlisi, İnönü CHP genel başkanı oldu.³⁸⁶ Böylece Türkiye için yeni bir dönem de başlamış oldu.

³⁸³ Cemil KOÇAK: a.g.m.,157-158.

³⁸⁴ Bernard LEWIS: a.g.e., 293. O dönemde gergin bir atmosfer yaratan iktidar mücadelesi hakkında bilgi için bkz. Cemil KOÇAK: a.g.m., 260-262; Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 267-268.

³⁸⁵ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 268.

³⁸⁶ Akandere'ye göre, İnönü'nün CHP genel başkanı olma arzusunun altında yatan etken, 1924 Anayasası'nın cumhurbaşkanına tanımadığı güç ve salâhiyeti, CHP genel başkanı olarak elde edeceğini bilmesidir. Osman AKANDERE: Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (İstanbul, 1998), 71-73.

İnönü'nün cumhurbaşkanı olduktan sonraki ilk icraatı, cumhurbaşkanlığı için kendisine muhalefet eden grubu tasfiye etmek oldu. Atatürk döneminin daimi hükümet üyeleri (Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras) İnönü'nün isteği üzerine Bayar'ın kurduğu yeni hükümette yer almadılar. Bununla birlikte, Bayar'ın kurduğu yeni hükümet de İnönü tarafından geçiş hükümeti olarak görülüyordu ve 25 Ocak 1939 tarihinde alınan seçimin yenilenmesi kararı sonrası hükümeti kurma görevi Bayar'a verilmedi. Böylece Bayar, o dönem için siyasal sahneden çekilmiş oldu ve geçiş hükümeti de son buldu.³⁸⁷

İnönü'nün aşması gereken önemli bir sorun da Atatürk gibi karizmatik bir liderden arta kalan boşluğu dolduracak bir otorite enstrümanı idi. Bir yandan Atatürk'ün izlediği politikaları sürdürüleceği izlenimini verdi³⁸⁸ ve diğer yandan, 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı neticesinde İnönü, CHP Değişmez Genel Başkanı ve Milli Şef³⁸⁹ unvanları ile Atatürk'ten kalan rejimin tek hakimi olduğunu göstermiş oldu. Artık otoritesini tesis edecek önemli bir enstrümana da sahipti.

1945 yılına kadar sürecek olan bu dönem Milli Şef'in Türkiye'deki politikalarına sahne oldu. CHP yapısında hakim olan yukarıdan aşağıya otorite ve disiplin 1938-1945 döneminde gittikçe artan bir biçimde uygulanma imkânı bulmuş ve merkezîyetçi yapı güçlenerek devam etmiştir.³⁹⁰ Bu dönemde ortaya çıkan önemli birkaç gelişmeye kısaca değinmek yararlı olabilir. Bu dönemin önemli satır başlarından biri Müstakil Grup olayıdır.

³⁸⁷ Cemil KOÇAK: a.g.m., 164-166.

³⁸⁸ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 269.

³⁸⁹ Şükrü Karatepe, Milli Şeflik sisteminin 1924 Anayasası'na aykırı bir uygulama olduğuna değinir. Çünkü, Milli Şef'in yetkileri, anayasanın cumhurbaşkanına tanıdığı yetkileri çok aşmaktadır. (Şükrü KARATEPE: a.g.e., 47.) Fakat, daha önce de belirttiğimiz gibi, 1924 Anayasası'nın uygulamada birçok açıdan ihlalleri olmuş ve anayasa şekli bir metin olarak varlığını sürdürmüştür.

³⁹⁰ Osman AKANDERE: a.g.e., 75-76.

CHP'nin 1939 Kurultayı'nda parti nizamnamesinde yapılan bir değişiklik neticesinde oluşturulan müstakil grup Türkiye demokrasisini anlamlandırabilmek için kullanılabilecek önemli bir donedir. Parti içinden partinin politikalarını denetlemek için oluşturulduğu anlaşılan müstakil grup³⁹¹, kendinden bekleneni verememiştir. Her yönüyle yapay/güdümlü bir çok seslilik denemesi olan bu uygulama³⁹² Goloğlu'nun deyimiyle, demokratik rejim ideallerini gerçekleştirmeye elverişli değildi ve hatta bu ideallere bir zıtlık arz ediyordu.³⁹³ Yapaylığı tartışma götürmeyen bu uygulama, neticede, olağan bir biçimde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Milli Şef döneminde CHP-hükümet işleri yeniden düzenlenmiştir. Parti idaresi ile hükümet idaresi mümkün olduğunca ayrılmaya çalışılmıştır. Refik Saydam Hükümeti döneminde, CHP Genel Sekreterliği içişleri bakanına değil, bir mebusa verilmiştir. Parti Devlet bütünleşmesine son vermeye yönelik bu çaba 1939 Kurultayı ile netlik kazanmıştır. Valiler artık CHP il başkanlığı görevini yürütmeyeceklerdir. Fakat, uygulamada, esasen değişen pek bir şey yoktur. Parti genel sekreteri yine hükümet üyesidir ve valiler de CHP'nin bir memuruymuş gibi çalışmalarını sürdürmektedirler.³⁹⁴ Her ne kadar şekli de olsa, bu karar bir hayli önemlidir. Çünkü, daha önce belirttiğimiz gibi, valilerin parti il başkanı olarak atanmaları, parti-devlet bütünleşmesinin önemli bir göstergesini teşkil etmekteydi. Bu uygulamanın kalkması ile, parti-devlet bütünleşmesinin önemli bir kalesi, şeklen de olsa, düşmüş gibi görünmektedir.

Diğer yandan, bu dönemde tek parti eğilimleri olanca hızıyla sürmüştür. Tek partili sistemlerin değişmez kontrol mekanizmalarından biri olan eğitim bu döneme damgasını vurmuştur. Kırsal kesimde eğitimi ve parti

³⁹¹ Cemil KOÇAK: a.g.m., 167-168.

³⁹² Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 358.

³⁹³ Mahmut GOLOĞLU: Milli Şef Dönemi 1939-1945 (Ankara, 1974), 18.

³⁹⁴ Osman AKANDERE: a.g.e., 82-85.

propagandasını artırıcı bir tedbir olarak düşünölen Köy Enstitöleri uygulamasına bu dönemde başlanmıştır. Kırsal kesimden seçilerek yetiştirilecek öğretmenler köy koşullarına daha iyi uyum sağlayacak ve bu öğretmenler sayesinde kırsal kesimin eğitim düzeyi hızla yükseltilecektir. Köy enstitöleri uygulamasının altında yatan en önemli sebep, Çavdar'a göre, toplum kesimlerinden biri olan köyde yaşanacak devrim atmosferinin önüne geçmek, köyün değişmeden kalmasını sağlamaktır. Yani, köylü köyde tutulacak ve ekonomik ve sosyal yoksunlukların getireceği hoşnutsuzluğun sonuçlarından kaçınılmış olunacaktır.³⁹⁵ Fakat, uygulamaya geçirildiğinde, Köy Enstitöleri deneyi köylünün üzerinde çok ağır yüklere sebep olmuştur. Hedef olarak belirlenen köylü, atılımın yükünü çekmeleri nedeniyle, uygulamaya temelde karşı düşmüşlerdi. Ve nihayetinde bu uygulama (hem parti çevrelerinden hem de köylüden) yeterli desteği kazanamadığından dolayı hızla son buldu.³⁹⁶

Dönemin, hiç şüphesiz, en acı deneyimi ekonomi ekseninde yaşandı. Savaş yıllarında Türkiye ekonomisi iyice daraldı ve ekonomik sorunlar başa çıkılmaz bir hal almaya başladı. Bu sorunları aşmak için 1940 yılının ilk günlerinde Milli Korunma Kanunu kabul edildi. Hükümete olağanüstü yetkiler veren³⁹⁷, özel sermayeyi sekteye uğratan ve devletin ekonomiye müdahale olanaklarını genişleten bu kanunun uygulaması pek de başarılı sonuçlar doğurmadı.³⁹⁸ Karaborsa ülkede hala hakimdi ve fiyatlar akıl almaz bir biçimde yükseliyordu. Bunun yanı sıra, savaş yıllarında büyük kazanç elde edenler de mevcuttu. Özellikle İstanbul'da büyük tacirler ve simsarlar büyük servetler yapıyordu. Vergi kaçakçılığı ve etkili bir vergi tarh ve tahsil sisteminin olmayışı sebebiyle, bu servetler hükümet kontrolü dışında kalıyordu.³⁹⁹ Savaş yıllarında büyük kazanç elde edenlerin gelir dağılımında

³⁹⁵ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 373-377.

³⁹⁶ Cemil KOÇAK: a.g.m.,168-169.

³⁹⁷ Kanun neticesinde hükümete verilen yetkiler için bkz., Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 382-383.

³⁹⁸ Cemil KOÇAK: a.g.m.,170.

³⁹⁹ Bernard LEWIS: a.g.e., 296.

adaletsizliğe sebebiyet verdiği gerekçesi ile, adaleti tesis etmek amacıyla onlardan daha fazla vergi alınması için yöntem arayışlarına girişildi. Sonunda, kentlerde yaşayan savaş zenginlerinden varlık vergisi ve kırsal kesimde yaşayan savaş zenginlerinden toprak mahsulleri vergisi alınmasını öngören Varlık Vergisi Kanunu 1943'te kabul edildi.

Varlık Vergisi Kanunu, savaşın başından itibaren geçen zamanda elde edilen servet ve kazançlara hükümet tarafından el konulmasına olanak veren, (pozitif hukuk anlayışı açısından olmasa da) hukuk dışı olarak nitelenebilecek bir düzenleme idi. Bu vergi bir defaya mahsus olarak alınacak, kurulacak olan takdir komisyonları vergi mükellefini ve vergi matrahını tespit edecekti. Bununla birlikte, komisyonun takdir edeceği vergi miktarına mükellefin itiraz hakkı bulunmamakta idi. Tam anlamıyla hukuk dışı olarak nitelenebilecek bu uygulama belirli çıkar gruplarının tekeline yürütüldü ve belli kesimler ezilirken diğer bazı kesimler bu uygulamadan telafisi mümkün olmayan yaralar aldı. Bu düzenleme ile, düzenlemenin ruhuna uygun olarak, vergi matrahının ve yükümlülerin belirlenmesinde siyasal nüfuz ve kişisel ilişkiler önemli rol oynadı.⁴⁰⁰ Bununla birlikte, bu uygulamadan en ağır bir biçimde zarar görenler ise gayrimüslim azınlık oldu. Müslümanlar kayrılırken, azınlıklar üzerine daha fazla yükümlülük yıkıldı ve neticede adaletsiz bir biçimde azınlık sermayesi Türk sermayesine dönüştürüldü.⁴⁰¹ Sonuçta, tek parti yönetimlerine özgü bir istibdat uygulaması olan bu kanun, Türkiye'nin hem uluslararası alanda hem de gayrimüslim yurttaşları arasındaki imajını olumsuz yönde etkiledi.

Milli Şef dönemindeki tek parti uygulamaları bunlarla sınırlı kalmadı; basına yönelik sansür çalışmaları, üniversitelerdeki akademik kadro tasfiyeleri, eğitim alanında izlenen politikalar bu döneme karakteristiğini verdi. Belki de, Atatürk döneminde dahi yaşanmayan sertlikteki tek partili yıllar Milli

⁴⁰⁰ Cemil KOÇAK: a.g.m.,171.

⁴⁰¹ Bernard LEWIS: a.g.e., 296-298; Cemil KOÇAK: a.g.m.,170-171; Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 384-389.

Şef döneminde yaşandı. Savaş sonrasında çok partili yaşama geçilmesi kararı ile bu dönem son buldu. Tek parti uygulamaları ise kısa bir dönem için daha devam etti.

D) Türkiye'nin Tek Parti Sisteminin Niteliği

Birinci Bölüm'de, tek partili sistemlerden söz edilmiş ve tek partili sistemler aralarında ikiye ayrılmıştı. Bunlar totaliter sistemler ve otoriter sistemlerdi. Burada, bu ayrımlardan hareketle, Türkiye'de uygulanan tek partili sistemin bu tasnifte nerede yer aldığına değinmeye çalışacağız.

Referansımız, ister ampirik veriler olsun (meselâ; Friedrich'in veya Wagner'in yukarıda -Birinci Bölüm'de- zikredilen ön koşulları), ister daha felsefî mülâhazalar olsun (Sartori'den hareketle şekillendirdiğimiz totaliter zihniyet veya Aron'un görüşleri⁴⁰²), ister rejime özgü olarak nitelendirdiğimiz bazı spesifik şartlar olsun (şiddetli terör, ideolojinin karakteri vb.)⁴⁰³, Türk tek parti sistemini totaliter olarak nitelendirmemiz mümkün değildir. Bu, CHP'nin totaliter eğilimler içermediği anlamına gelmemelidir; sadece şu belirtilmek istenmektedir: Türkiye'deki uygulama, birçok yönü ile SSCB ve Hitler Almanyası'ndan farklılık içermektedir ve oralardaki uygulamalar kadar kapsayıcılık iddiasında değildir. CHP de zaman zaman totaliter uygulamalarda bulunmuştur; fakat, bu uygulamalar o dönemde Türkiye'ye, Almanya'da veya Sovyet Rusya'da olduğu gibi çok köklü bir biçimde

⁴⁰² Raymond ARON: Demokrasi ve Totalitarizm isimli çalışmasında, Montesquieu'nun rejimlere karakterini veren ilkelerinden hareket ederek bir tek partili rejimin ilkesini sorgular: "Bir tekelci parti rejiminin ilkesi nedir sorusuna Montesquieu'nun bir çözeceğinin vereceği cevap ne olabilir diye araştırırken, tam anlamıyla emin olmamakla birlikte, iki duygu sezinledim. Birincisi *inanç* ikincisi *korku*." (Raymond ARON: Demokrasi ve Totalitarizm çev. Vahdi Hatay (İstanbul, 1976.) 73) Ve devam eder Aron: "Tekelci parti rejimlerinin sağlamlığı, inananların inanç ve coşkunluklarıyla birlikte, inanmayanların güçsüzlükleri hakkında sahip oldukları ve olmaları gereken bilinci de ister." (Raymond ARON: Demokrasi a.g.e., 74)

⁴⁰³ Bu tartışmaların tamamı için bkz. Birinci Bölüm.

karakterini vermemiştir. Türk tek partisinin yöneldiği totaliter bazı uygulamalara değinen Lewis şöyle devam eder:

“Bütün bu eylemler, o zaman Avrupa’da tek parti devletinde –İtalya’da Faşist Partisi, Rusya’da Komünist Partisi, Almanya’da Nazi Partisi- partinin rolü hakkında ortaya çıkan kalıba, belki muhtevadan çok şekil bakımından oldukça uygundur.”⁴⁰⁴

Lewis’in de belirttiği üzere, Türk tek partisi Batılı akranlarına şeklî bazı yönlerden benzetmekle birlikte içerik açısından onlardan ayrılmaktadır. Türk tek partisini onlardan ayıran en önemli yön demokrasiye geçilirken sergilenen ılımlı tutumdur.

Siyasal partiler ve parti sistemleri üzerine yaptığı çalışmalarla sosyal bilimler alanında hatırı sayılır bir yere sahip Duverger, Türk tek partisinin totaliter olarak nitelendirilemeyeceğini önemle vurgular. Her tek partinin totaliter olmadığını belirten Duverger şunları dile getirir: “... bazı tek partiler, gerek felsefeleri gerek yapıları bakımından gerçek anlamda totaliter değildir. Bunun en iyi örneğini, 1923’ten 1946’ya kadar Türkiye’de de tek parti olarak faaliyet göstermiş bulunan Cumhuriyet Halk (P)artisi sağlamaktadır. Bu partinin başta gelen özelliği, demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji, hiçbir zaman, Faşist ya da Komünist kardeşleri gibi, bir Tarikat ya da Kilise niteliği taşımamış; üyelerine bir iman ya da bir mistik empoze etmemiştir; Kemalist devrim, özü bakımından pragmatiktir.”⁴⁰⁵

Bu alıntıda Duverger’nin ideoloji eksenine yaptığı vurgu dikkat çekicidir. Duverger’nin sözünü ettiği ideoloji sosyalizm ve faşizm gibi katı bir

⁴⁰⁴ Bernard LEWIS: a.g.e., 379.

⁴⁰⁵ Maurice DUVERGER: Siyasi Partiler, 359.

ideolojidir. Yoksa, Türk tek partisi de bir ideolojiye sahiptir; fakat, bu ideoloji, yine Duverger'nin belirttiği gibi, pragmatik bir ideolojidir. Kemalizm olarak nitelendirdiğimiz bu ideolojinin bir yönüyle eklektik diğer yönüyle de sistemsiz olduğu söylenebilir. Eklektiktir; çünkü, birçok farklı ideolojiden esinlenilerek oluşturulmuştur. Sistemsizdir; çünkü, belli bir ideale yönelmeden zamanın şartlarına göre nitelik değiştirebilir. Bu iki unsurun belirleyicisi de, ideolojinin içinde barındırdığı pragmatik karakterdir. Buradan hareketle de şöyle bir durumla karşı karşıya kalınır: Türk tek partisi, kendi şartlarını belirleyen bir rejimden çok veya rejime rengini veren bir ideolojiden çok, toplumsal etkenler ve dış etkenlerin belirleyiciliğinde hüküm sürmüştür. Çok partili rejime geçilmesi kararında belirleyici etkenlerin ağırlığına bakıldığında, ırkçı paradigmanın yükseliş ve düşüş trendi incelendiğinde, devletçi politikaların seyri takip edildiğinde bu durum daha açık bir biçimde görülebilir.

Buna göre, Türkiye'de sistemi belirleyen katı ve sistemli bir ideolojiden⁴⁰⁶ bahsedilemeyeceğini vurgulayabiliriz. Linz, Moore'un ayrımına⁴⁰⁷ tâbi tuttuğu Türkiye'yi, araçsal ideolojiye sahip ve kısmî bir değişimi öngören vesayetçi tek parti modeline uygun görür.⁴⁰⁸ Moore'dan hareketle, CHP'nin sahip olduğu ideolojinin sistemin ulaşmak istediği bir

⁴⁰⁶ Daha sonra bir ideoloji görünümünü alan Kemalizm ve Batılılaşmanın birer pratik olduğunu ve sistem içinde meşruluk arayışı sonucu ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Yukarıdaki tartışmada da değinildiği gibi, ideolojiden kastedilen, fikrî bakımdan işlenmiş ve örgütlenilmiş sistematik düşünce şekilleridir. Linz, böyle sistemlerde bir ideoloji bulunmadığına değinir. Fakat biz, ideoloji kavramının anlamını daraltmamak maksadıyla Linz'in ideoloji derken kastettiğini sosyalizm ve faşizm gibi katı ve sistemli ideolojiler olarak ele alıyoruz. Bu yüzden, bir anlam karmaşasına mahal vermemek için, katı ve sistemli ideoloji tabirini burada daha uygun buluyoruz.

⁴⁰⁷ Moore'un ayrımı için bkz. 1. Bölüm.

⁴⁰⁸ Juan J. LINZ: a.g.e., 144. Bunun yanı sıra Linz şunları dile getirir: "Kurucu grup veya lider, düzeni savunma, ülkeyi birleştirme, milleti modernleştirme, yozlaşmış bir rejimi devirme veya dış etkenleri reddetme gibi konular üzerindeki bazı müphem fikirler bir yana, iktidarın ele geçirilmesinden önce ideolojik bağlantılara sahip olmadığından veya pek az olduğundan, kendilerini, ideolojik meşrulaştırmalardan, aydınlara çekici gelecek fikirlerden yoksun ve milletlerarası ideolojik çatışmaların ana çizgisinin uzağında bulurlar. Bu boşluk içinde yöneticiler, kendi **arcana imperi**'lerine eklenmek üzere, kabul edilebilir semboller ve fikirler ararlar. Büyük ihtimalle bu fikirler, o anda egemen olan "tarihin akışı"na uygun fikirlerdir. Atatürk'ün, ilerici, lâik, demokratik fikir ve sembolleri seçmiş olması; ..., rastlantı değildir."(Juan J. LINZ: a.g.e., 146)

amaç olmaktan çok, sistemin sürdürülmesini sağlayan bir araç olduğunu belirtebiliriz. Bunun yanı sıra, tek partinin kısmî değişimi öngörmesi de onu totaliter nitelenmesinden uzaklaştırmaktadır. Çünkü, totaliter bir sistem kökten değişmecidir ve toplumun her kesimine tam nüfuz ederek otoriter politikalarını totale yayma gayretindedir.

Türkiye’de her dönemde CHP içinde veya dışında, yapay veya sahici muhalefetin var olması ve çok partili rejime geçilmesinde bu muhalefetin etkili bir rol oynaması Türkiye’deki uygulamanın totaliter olarak adlandırılmayacağını delilidir. Burada özellikle vurgulamak istediğimiz, muhalefetin varlığından çok, etkinliği ve varlığının meşruluğudur. Türkiye’de tek parti uygulamasının her döneminde etkin muhalefet var olmuş, her ne kadar bazı muhalefet araçlarına baskı yapılmışsa da (süreli yayınlara sansür, partilerin kapatılması, insanların sürgün edilmesi, akademisyenlerin üniversitelerden uzaklaştırılması) süreç içerisinde muhalefet, totaliter sistemlerle kıyaslandığında, hiçbir dönemde sessiz kalmamış ve yer altına inmeyerek kendilerini açıktan ifade edebilme imkanına kavuşmuştur.

Bunların yanı sıra, tek partili rejimin geçici karakteri de önemli bir noktadır. Moore da yukarıda “vesayetçi tek parti” derken bunu kastetmektedir. Diktatörlüğün geçici karakterine ışık tutan Karpat’a göre, reformlar ve eğitim sistemi diktatörlüğü kuvvetlendirmek amacıyla değil, müstebit idarenin keyfi uygulamalarının tesirinden toplumu arındırmak için kullanılmıştı. Bu faktör Türkiye’yi diğer batılı tek parti sistemlerinden ayıran önemli bir unsurdu. Çünkü Batı’da bu kurumlar (eğitim ve reformlar), diktatörlüğü kuvvetlendirmek için kullanılmaktaydı. Kişinin hak ve özgürlüklerine getirilmiş sınırlar da geçiciydi ve hükümet Devlet Şûrası’nı kurarak bu geçiciliği kabul etmiş oluyordu. Devlet Şûrası kişiye malının veya şahsının uğradığı zararlardan dolayı devleti dava etmek için bir yol sağlıyordu. Otoriter uygulamalara ise, reformları gerçekleştirebilmek için

başka bir yol bulunmadığından başvuruldu. Bu sınırlamaları zorunlu kılan şartlar değişince kişinin hak ve hürriyetleri kendisine iade edilecekti.⁴⁰⁹ Buna tek parti iktidarı karar verecekti. Peki bu şartlar ne zaman olgunlaşacaktı? Bunun cevabı tamamen tek parti iktidarının inisiyatifine bırakılmıştı. Eğer dış baskılar sistemi zorlamasaydı, belki de uzunca bir süre daha bu inisiyatif tamamen tek parti iktidarında mevcut olacaktı.

Yine Duverger, Türkiye'nin tek partili rejiminde temel siyasal özgürlüklerin çok sınırlı nitelikte olduğunu belirtmenin ve rejimin demokratik mahiyette olmadığına değinmenin⁴¹⁰ yanı sıra, onu neredeyse, en ılımlı otoriter rejim⁴¹¹ olarak görmekte ve her fırsatta onunla ilgili olumlayıcı ifadelerle yer vermektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında, Türkiye'deki tek parti uygulamasının, toptan kapsayıcı olmadığı, amaç halini almış katı bir ideolojinin bu tutumu belirlemediği ve kısmî bir baskıyı bünyesinde barındırdığı, anayasanın özgürlükçü ruhuna rağmen hak ve özgürlüklerin yasal güvenceye alınmadığı ve sınırlandırıldığı gerçeklerinden hareketle, sistemi otoriter olarak nitelendirebiliriz. Tek parti döneminin tamamında askerî bürokrasinin ve daha az olmak kaydıyla sivil bürokrasinin sistemi yönettiğini ve otoriter sisteme karakterini verdiğini belirtebiliriz. Bu görüşü dile getiren Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler* isimli çalışmasının "Otoriter Rejimler" başlığı altında yaptığı

⁴⁰⁹ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 124-125.

⁴¹⁰ Maurice DUVERGER: Siyasi Partiler, 362.

⁴¹¹ Duverger, Türk tek partisinde önemli gördüğü bir özelliği şu şekilde dile getirir: "Eğer Türk halkı, tıpkı bir kimsenin karada bir tabure üzerine yüzükoyun yatıp yüzme hareketlerini öğrenmesi gibi, bu seçim jimnastiğini yirmi yıl süreyle soyut şekilde yapmamış olsaydı, 1950'de ansızın demokrasiye girerken belki de daha büyük güçlüklerle karşılaşacaktı." (Maurice DUVERGER: Siyasi Partiler, 475.) Duverger'nin yine şekli açıdan konuya yaklaşıp, işlevsel gerçekleri göz ardı ettiği açık; bir toplumun "seçim jimnastiği" yapması ile gerçek seçim yapması arasındaki fark oldukça büyüktür. Bu durum, toplumun siyasal bilincini olumsuz etkileyen bir yön olarak dahi sonuç verebilir. Nitekim Türkiye'de siyaset alanına dair birçok şeyin şekli olması ile bu "seçim jimnastiği" arasında doğrudan veya dolaylı birçok bağlantı kurulabilir.

bir ayırırda⁴¹² Türkiye'yi askerî-bürokratik otoriter rejimler sınıfında değerlendirir.⁴¹³ Hemen belirtmekte fayda var ki, Linz'e göre, askerî-bürokratik otoriter rejimler, otoriter rejimlerin en tipik modelini oluşturmaktadır.⁴¹⁴

Tek partili rejim süresince, siyasal yapıda birçok değişiklik olmuş, sistem kimi zaman otoriter yapısını korumuş, kimi zaman totaliter eğilimleri bünyesinde barındırmış ve kimi zaman da demokratikleşme yolunda kendini zorlamıştır. Hiç şüphesiz, bu değişik tavır alışları ve sistemdeki hareketliliği belirleyen sebep idarenin başındakilerin tutumu ve toplumsal yapıdaki yönelimdir. Dış etkenler de birçok kere bunda belirleyici olmuştur. Fakat, sistemin en köklü değişimleri yaşadığı sürece 1946 yılında çok partili rejime geçilmesi ile birlikte girilmiştir. Şeklen de olsa bir çok partili rejim kurulmuş fakat, hak ve özgürlükler konusunda herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. 1946 yılından sonraki gelişmelerle birlikte bu konularda da birçok aşama kat edilmiş ve sistem tek partili modern bir diktatörlük hüviyetinden hızla sıyrılmıştır. Karpat'ın da bu hızlı değişim hakkında belirttiği gibi, yirmi beş yılda koyulan yasaklar birkaç ayda çözüme kavuşturulabilmiştir.⁴¹⁵

⁴¹² Bu ayırım hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Juan J. LINZ: a.g.e., 148-252.

⁴¹³ Juan J. LINZ: a.g.e., 145.

⁴¹⁴ Juan J. LINZ: a.g.e., 152.

⁴¹⁵ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 141.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1946'DAN 1950'YE GEÇİŞTE CHP'NİN İDEOLOJİK POZİSYONUNDA DEĞİŞİKLİKLER

1) ÇOK PARTİLİ SİSTEM:

Bu başlık altında, çok partili sisteme geçiş kararı ve Demokrat Parti'nin kuruluşu üzerinde durulacaktır.

A) Çok Partili Sisteme Geçiş:

II. Dünya Savaşı'nın sonu ile birlikte demokrasinin zaferi de ilân edilmiş oluyordu. Faşist yönetimlerin yayılcı eğilimlerinin bastırılması ile sonuçlanan II. Dünya Savaşı'nın sonu Türkiye için de bir dönemin sonunun başlangıcına işaret ediyordu; tek partili dönemin sonuna. Türkiye'de tek partili dönemin sona erip çok partili döneme geçilmesinde tek sebep II. Dünya Savaşı değildir; farklı birçok etken müşterek olarak rol oynamıştır. Bu dönemin II. Dünya Savaşı'nın sonuna gelmesi de bir tesadüfün eseri değildir. Bu iki eksen, Türkiye'de tek partili sistemden çok partili sisteme geçilme kararı üzerindeki tartışmaların zeminini oluşturmaktadır. Meselâ, Şükrü Karatepe'ye göre, Türkiye'nin çok partili sisteme geçiş kararı, dış baskıların zorlaması ile alınmış bir karardır. Bunun en önemli göstergesi ise, çok partili sisteme yalnızca biçimsel açıdan geçilmesidir; çünkü, hukuk mevzuatında

çok partili sisteme uygun değişiklik yapılmamıştır.⁴¹⁶ Yine Karatepe'ye göre, İnönü o kadar göstermelik bir demokrasi modeli tasvir etmektedir ki, yeni oluşan muhalefetin, Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimindeki gibi olmasını arzulamaktadır.⁴¹⁷ Erdoğan da benzer görüşler ileri sürmektedir.

Bu argüman (çok partili sisteme geçiş kararının sadece -veya ağırlıklı olarak- dış unsurların baskısı neticesinde şekillenmiş olduğuna değinen argüman) oldukça kuvvetli görünmektedir; fakat, bazı faktörleri dışladığı muhakkaktır. Bunlardan en önemlisi Türkiye'nin o dönemki sosyolojik, politik ve ekonomik durumudur.⁴¹⁸ Burada dahi ihtiyatlı olmamız gerekmektedir. Çünkü, o sosyolojik, ekonomik ve politik atmosfer nasıl oldu da böyle bir ivmeyi daha önceden tetiklemedi. O halde, dış etkenlerin ayırıcı bir özelliği mevcuttur ve bu göz ardı edilemez.

Bu argümanın daha ılımlısını Çavdar dile getirir. Ona göre, çok partili yaşama geçilmesi kararında hem iç faktörler hem de dış faktörler etkili olmuştur. Fakat, asıl belirleyici unsur, dış dinamiklerin zorlamasıdır. Dış dinamiklerin kaçınılmaz kıldığı çok parti ivmesi, iç dinamiklerin de etkisiyle şekillenmiştir. Türkiye, Birleşmiş Milletler Anayasası'na imza attıktan sonra, demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmak zorunda kalmıştır.⁴¹⁹ Birleşmiş Milletler Anayasası'na imza atılmış olmasını demokrasi taahhüdü olarak nitelendiren Karpat'a göre ise, dış etkenler de muhakkak ki önemlidir; fakat, bunları Türkiye'nin çok partili rejime geçişinin biricik âmili olarak görmek yanlış olur. Karpat, bu tip bir görüşün, hem Türkiye'nin sosyal ve kültürel kuvvetlerinin inkârı niteliğinde olduğunu hem de çok partili sisteme geçişin oportünist maksatlarla yapıldığı anlamını taşıdığını belirtir. Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulü hiç şüphesiz tek-parti sistemine karşı koymaya

⁴¹⁶ Şükrü KARATEPE: a.g.e., 8.

⁴¹⁷ Şükrü KARATEPE: a.g.e., 112-113.

⁴¹⁸ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 128.

⁴¹⁹ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 401-402.

elverişli bir ortam hazırlamış, muhalefetin eline birtakım güçler tevdi ederek kendilerini açığa vurma imkânı elde etmelerine vesile olmuştur. Fakat bu durum dahi, dış etkenleri biricik âmil kılmaz.⁴²⁰

Dış etkenlere daha da az yer veren Tanör'e göre, çok partili rejime geçiş kararında dış dinamiklerin olumlu rolü elverişli bir ortam hazırlamış olmaktan ibarettir. Türkiye çok partili demokrasiye geçişini Almanya, İtalya ve Japonya'dan farklı olarak Batı eksenine borçlu olmayacaktır. Bu argümanını güçlendirmek için Tanör, Batı'nın, Türkiye'nin siyasal rejiminin biçiminden çok, güçlü ve istikrarlı oluşuyla ilgilenmekte olduğunu belirtir. Tanör, ABD Başkanı Truman'ın bir konuşmasını bu iddiaya delil olarak gösterir. Truman şöyle demiştir: "Har(p) tehlikesinin henüz zail olmadığı böyle bir sırada, Türkiye'nin har(p) politikasına göre iç idaresini yürütmesi gerekirken, çok partili hayata atılmak tecrübesine girişmesini, zamansız bir icraat şeklinde vasıflandırıyoruz"⁴²¹ Daha sonra dış dinamikler ve iç dinamikler arasında bir sentez kuran Tanör şu şekilde bir sonuca ulaşır: "İçerde tek partili rejim artık dar gelmekteydi, ama bunu değiştirecek bir muhalefet yoktu; dış dünyada ise, Türkiye'de çok partili rejim için elverişli bir ortam doğmuştu, ama bunun ötesinde bir baskı söz konusu değildi."⁴²² O halde çok partili sisteme geçişte ağırlıklı rolü olan başka bir etken olmalıydı. Tanör'e göre, bu etken İnönü'den başkası değildir.⁴²³ Tanör'ün dış dinamikleri dışlayıcı yaklaşımı, aklımıza hemen bir soru getiriyor: Eğer II. Dünya Savaşı'ndan zaferle ayrılan demokrasi değil de otoriter-totaliter rejimler olsa idi durum ne olacaktı? Muhakkak ki, Tek Partili dönemin en ağır yıllarını Türkiye'ye yaşatmış olan İnönü yönetimindeki CHP, çok partili sisteme geçilmesinde bu kadar istekli davranmayacaktı. Türkiye'nin çok partili sisteme II. Dünya Savaşı sonrasında geçmesi kesinlikle bir tesadüf olmadığı gibi, basit bir faktör olarak da

⁴²⁰ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 128.

⁴²¹ Giritlioğlu'ndan aktaran, Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980) (İstanbul 1995), 279.

⁴²² Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 279.

⁴²³ Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 279-280.

değerlendirilemez. Eğer Türkiye II. Dünya Savaşı ile birlikte tamamen yüzünü Batı'ya dönmüş olmasa idi, yine bir Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimi, yine bir Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi yaşanması işten bile değildi. O halde, yapılması gereken tahlil her iki faktörü de içeren ve her ikisine de mesafeli duran bir kimliği haiz olmalıdır. Burada Cemil Koçak'ın⁴²⁴ ve Tefvik Çavdar'ın yaklaşımını benimsiyor ve Türkiye'nin o dönemde yükselen güç olan Batı'dan bağımsız bir politika geliştiremeyeceğini ve iç politikadaki değişikliklerin de bu vesile ile hızlanmış olabileceğini belirtiyoruz.

Tek partili rejime geçişte rol oynayan etkenlerin iç ve dış olarak ikiye ayrıldığını belirttik. Literatürde, çok partili sisteme geçiş kararında iç ve dış faktörlerin nispi ağırlığı konusunda bir konsensüs sağlanmamıştır. Fakat, bir konsensüs, bu etkenlerin sıralanmasında sağlanmıştır. Neredeyse bütün araştırmacılar benzer görüşler ileri sürmektedirler. O halde iç ve dış etkenleri genel olarak sıralayalım. İç faktörler şu şekilde özetlenebilir: Bir koalisyonlar partisi niteliğindeki CHP, bu yapısını savaş yıllarında kaybetti.⁴²⁵ Çünkü o dönemde, yukarıda değinildiği gibi, belli sınıflar yıldırılmıştı. İşçiler, 1936 İşçi Yasası ile bazı haklar elde etseler de, halen sendika kurma, toplu pazarlık ve sözleşme yapma, greve gitme gibi haklardan mahrumdular. Bununla birlikte, Milli Korunma Yasası ile de zaten sınırlı olan güvencelerini yitirdiler ve yoğun bir biçimde sömürüldüler. Ekonomik açıdan da zor durumda olan bu kesim bir hayli memnuniyetsizdi. Benzer sorunlar küçük toprak sahipleri için de geçerliydi. Bunlarla birlikte, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin getirdiği ağır yükler de bu kesimi yıldırان etkenlerdendi. Büyük ve orta tarım işletmesi sahipleri ile sanayici ve tüccarlar da, değişik bir açıdan da olsa, hoşnutsuzluk içerisinde

⁴²⁴ Koçak'ın Çavdar ile benzer görüşleri için bkz., Cemil KOÇAK: a.g.m.,174.

⁴²⁵ Bu konuda Tanör de benzer bir değerlendirme yapmaktadır: "Devletçilik politikası özel kesimde önemli sermaye birikimlerine yol açarken, savaş yıllarının olumsuzlukları (enflasyon, darlıklar, karaborsa, yolsuzluklar, v.b.), zaten sınıfsız olmayan toplumda sınıflararası farkları daha da açmıştı: Sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış bir kitle varsayımına dayalı "*halkçılık*" anlayışı ile, bunun ekonomi politikası olarak "*devletçilik*" artık birleştirici ve bütünleyici olmaktan çıkmıştı. Bu yüzden de toplumun değişik sınıf ve tabakaları farklı tedirginlikler ve değişim aranırları içindeydiler." (Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 277.)

olan kesim içindeki yerlerini alıyorlardı. Onların kaygısı ise, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi veya Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'ndan duydukları tedirginlikti. Bu uygulamalar da onların CHP'den uzaklaşmasına vesile oluyordu.⁴²⁶ Tanör, bu toplum katmanlarına, yerinde bir bakış açısıyla, aydınlar ve memurlar ile Kemalist reformlardan ve lâiklik uygulamalarından tedirgin olan gelenekçi ve dinci çevreleri de ekler.⁴²⁷ Bu tablo neticesinde, 1945 yılına gelindiğinde toplum katmanlarının neredeyse tamamı CHP'ye karşı bir tutum takınmış halde idiler.⁴²⁸ Dış faktörler ise, daha çok II. Dünya Savaşı'nın neticesi ekseninde belirginleşmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, savaş sonrasında Türkiye'nin menfaatleri tamamen Batı'nın yanında olmayı zorunlu kılıyordu. Savaşı kaybeden Almanya ve İtalya'daki tek-parti idarelerinin ortadan kalkması ve Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e girmiş olması⁴²⁹ tek parti rejimini sarsan faktörlerdi.⁴³⁰ Bunun yanı sıra, Sovyet tehdidi de Türkiye'yi Batı'ya yaklaştıran başka bir etken olarak değerlendirilmelidir.⁴³¹ Tek partili sistemden çok partili sistem kararının verilmesindeki etkenleri toplamak gerekirse, Osman Akandere'nin ayrıntılı çalışmasından hareketle, şu konu başlıkları belirtilebilir: a) İç Faktörler: i) ekonomik politikalar ve hayat şartlarının zorlaşması, ii) uygulanan vergi politikaları ve bu politikaların toplumsal kesimler üzerindeki olumsuz etkileri, iii) anayasaya aykırı uygulamalar; b) Dış Faktörler: i) II. Dünya Savaşı'nda takip edilen dış politika ve doğurduğu olumsuz neticeler, ii) II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi ve Türkiye'nin bu tehdit sonucu Batı'ya yönelmesi, iii) II. Dünya Savaşı'nı demokrasi cephesinin kazanması.⁴³²

⁴²⁶ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 402-403.

⁴²⁷ Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 278.

⁴²⁸ Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 278; Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 403.

⁴²⁹ Karpas, yukarıda da belirtildiği gibi, Birleşmiş Milletler Anayasası'nı imzalamanın bir demokrasi taahhüdü olduğunu belirtmektedir. (Kemal H. KARPAT: a.g.e., 126) Bu, yolun artık geri dönülemez olduğunu habercisi niteliğindedir. Türkiye'nin demokrasiden başka bir alternatifi görünmemektedir.

⁴³⁰ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 125-126.

⁴³¹ Karatepe, o dönemde Sovyetler'in Türkiye'ye verdiği notanın, çok partili hayata geçilme kararında San Francisco Konferansı ile birlikte çok önemli bir etken olduğunu belirtir. (Şükrü KARATEPE: a.g.e., 111-112.)

⁴³² Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Osman AKANDERE: a.g.e., 145-347.

Literatürde sıkça vurgulanan, CHP kesimi ve resmi ideoloji yanlılarının hararetle savunduğu bir diğer etken, İnönü'nün kendisidir. Oysa, Akandre'nin de belirttiği gibi, İnönü'nün ne demokrasi yanlısı olduğunu ve ne de Demokrat Parti gibi bir muhalefeti arzuladığını söylemek mümkündür. Asıl belirleyici faktör iç ve dış etkenlerdir. İnönü'nün demokrasi lehindeki konuşmaları hep bu iki faktörün belirleyiciliğinde şekillenmiştir. Bu bağlamda, demokrasi lehindeki ilk konuşmasının San Francisco Konferansı'na denk gelmesi bir tesadüf değildir.⁴³³ Goloğlu'na göre ise, İnönü mevcut düzenin temelinde bir eksiklik görmemekteydi. Çünkü iktidar partisi üzerine düşen görevi ifa ediyordu. Siyasal düzendeki eksiklik, hükümetin karşısında onu kontrol altında tutabilecek, onun hantallaşmasını önleyebilecek, yanlışlarında karşısına çıkabilecek bir muhalefet partisinin eksikliği idi.⁴³⁴ Bunlar da göstermektedir ki, İnönü idarenin işleyişi açısından ve fikirsel açıdan bir çok partili rejim taraftarı değildir. İsteddiği, kontrol altında tutabileceği bir muhalefet ile hem şeklen demokrasiyi sağlamak ve hem de CHP'nin kendisini geliştirmesini sağlamaktı. Müstakil Grup olayında da bu böyleydi. Yoksa zaten bir muhalefet partisi doğmuştu; Millet Partisi. Fakat, bu oluşum görmezden gelindi. Millet Partisi'nin sümen altı edilişinin en önemli sebebi, İnönü'nün gerçek anlamda bir demokrasi karşısındaki olumsuz tutumu idi. Onaylı bir muhalefet partisi oluşturuluyordu ve demokrasi oyununa böyle başlamak daha akıllıca ve tercihe şayandı.

Bunlara ilaveten, İnönü'nün çok partili rejime geçişteki en önemli ve yadırganamayacak rolü, gelişmeler karşısında inatçı bir tutum sergilemeyerek ülkeyi kaosa götürmemiş ve çok partili rejime rıza göstermiş olmasıdır. Bu boyun eğiş neticesinde, ülkede esen muhalefet rüzgarlarının

⁴³³ Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi ve tartışmalar için bkz. Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 280-285; Cemil KOÇAK: a.g.m.,174-181.

⁴³⁴ Mahmut GOLOĞLU: Milli Şef Dönemi 1939-1945, 18.

önündeki en önemli engel de bertaraf edilmiş bulunmaktadır. Artık muhalefet sesini duyurmaya başlayacak ve büyük bir destek ile Türkiye’de sahne alacaktır. Çok partili rejimin gerçek anlamda oturması ise, ortaya çıkan olaylar neticesinde Demokrat Parti’nin dizginlerinden sıyrılması ve Recep Peker hükümetinin izlediği katı tutumun muhalefeti haklı ve mazlum göstermesidir.

B) Demokrat Parti’nin Kuruluşu:

Dış etkenlerin hazırladığı ortamda, iç politikanın yeşerttiği muhalefet umutları yavaş yavaş serpilmeye başlamıştı. San Francisco’da toplanan konferansa giden Türk delegesinin Türkiye’nin modern demokrasi yolunda ilerliyor olduğu yolundaki demeçten⁴³⁵ birkaç gün sonra (19 Mayıs 1945’te) İnönü’nün yaptığı konuşmada demokrasiyi müjdelemesi Türkiye için muhalefet umutlarını artırmıştı. Muhalefet umutlarını artırmakla kalmamış, aynı zamanda muhalefeti cesaretlendirmişti. Bunun yanı sıra, Birleşmiş Milletler Anayasası’nın imzalanmış olması da muhalefet hanesine bir başka olumlu yansıma idi. Zaten içten içe CHP’ye cephe alan toplum katmanları da bir muhalefete ihtiyaç olduğunu hissettiriyordu ve bu durum muhalefeti daha da cesaretlendiren başka bir boyutu oluşturuyordu.⁴³⁶ İç ve dış dinamiklerden cesaretlenen muhalefet artık kendini göstermek için zemin aramaya başlamıştı.

⁴³⁵ Delege, demecinde, 1924 Anayasası’ndan da söz etmiş ve onun birçok modern demokrasilerin anayasalarına denk olduğuna ve hatta bazılarının da daha ileride olduğuna değinmiştir. (Kemal H. KARPAT: a.g.e., 127.) Bu durum bir ironi değildir; daha önce de belirtildiği gibi, 1924 anayasası özünde özgürlükçü bir anayasadır. Lâkin, anayasanın uygulanması safhasında bazı esneklikler ortaya çıkmış ve CHP bunlardan yararlanarak sistemi istediği forma sokmuş ve dolayısıyla anayasa da özünden uzaklaşmıştır. Diğer taraftan ise, bu durum bir ironidir; CHP ileri gelenleri bu anayasanın muhteviyatını iyi bilmekte fakat, uygulamada ondan bağımsız hareket etmektedirler. İroni de tam olarak buradadır; uygulanmayacak anayasa dönemin şartları gereği (cumhuriyet kurulduktan sonra ve tek parti henüz tam anlamıyla yerleşmeden evvel) hazırlanmış ve meclisten geçirilmiştir. Devam eden yıllarda da (tek partili yıllar) kullanılmış ama nedense değiştirilmemiştir.

⁴³⁶ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 126-127.

Parti içinden muhalefetin yükseldiği ilk olay, 1944 bütçe görüşmelerinde⁴³⁷ patlak vermiştir. Bütçe görüşmelerinde hükümete sert eleştiriler yönelten muhalif kanat (Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan), hükümeti –özellikle ekonomi politikası yönünden- ağır eleştiri bombardımanına tutmuşlar ve bütçe için red oyu kullanmışlardır. İkinci çıkış ise, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na yapılan muhalefette görülmüştür. Bu konuda muhalefet, hükümeti faşist bir kanun yapıyor olmakla dahi suçlamıştır. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün temelini oluşturduğu bu grup CHP Meclis Grubu'na, "Dörtlülük Takrir" olarak anılan bir önerge vermişlerdir. "Bu önergede dört milletvekili "Milli hakimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi'nde, hakiki bir mürakabenin sağlanmasına, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve Anayasanın halkçı ruhunu takyid eden bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını" istiyorlardı. Gruptaki sert tartışmalardan sonra önerge verenlerin dışındaki milletvekillerince reddedildi."⁴³⁸

Önergenin reddinden sonra Adnan Menderes ve Fuat Köprülü *Vatan Gazetes'i*nde hükümeti ağır dille eleştiren yazılar kaleme aldılar. Bir konuşmasında BM Anayasası ile 1924 Anayasası'nın birbirine uygun olduğuna, bu oyunu bozanın CHP'nin uygulamaları olduğuna⁴³⁹ değinebilen Adnan Menderes o dönemde ön plana çıkmıştır. Bu tavırları neticesinde Menderes ve Köprülü partiden ihraç edildiler. Koraltan ise arkadaşlarını

⁴³⁷ Bütçe görüşmelerinde Celal Bayar ve Hikmet Bayur'un konuşmaları için bkz. Metin TOKER: Tek Partiden Çok Partiye (İstanbul, 1970), 35-40.

⁴³⁸ Cem EROĞUL: Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi (Ankara, 1990), 11; Tevfik ÇAVDAR: a.g.e., 409-410. Karpaz, Dörtlülük Takrir'in reddine anlam vermenin biraz güç olduğunu belirtir. Ona göre, bu kararlar CHP'nin 1945 baharında verdiği bütün özgürlük vaatleri inkar edilmiş oluyordu. Bu reddin iki geçerli sebebi olabilirdi: Halk Partisi siyasî özgürlükleri birden bire vermeyi aşırı bir hareket olarak değerlendirmiş olabilirdi. Aşağıda da değindiğimiz diğer sebep ise, gerçek bir muhalefet kurulabilmesi için takrir kasten reddedilmiş olabilir. Kemal H. KARPAT: a.g.e., 130

⁴³⁹ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 127.

savunan bir yazısından sonra aynı akıbete uğradı. Bu dörtlüden geriye bir tek Celal Bayar kalmıştı; o da önce milletvekilliğinden ve daha sonra da partiden istifa etti. Golloğlu'na göre, bu olaylar muhalefet tarafından tasarlanmıştı; çünkü muhalefet, Halk Partisi'nden çıkmanın değil, çıkarılmanın daha kârlı olacağını düşünüyordu. Dörtlü Takrir de bu tasarılarının bir adımıydı ve partiden çıkarılacaklarını bile bile bu önergeyi partiye sundular.⁴⁴⁰ Böylece, Demokrat Parti'yi kuracak kadro CHP'den kopmuş oldu.

Celal Bayar liderliğindeki grubun parti kuracağı fikri ilk olarak kendi ağzından 1 Aralık 1945'teki demecinde ortaya çıktı. Bu açıklamanın ardından cumhurbaşkanı İnönü Celal Bayar'ı köşke davet etti. İki liderin yemeğinde şu kararlar alındı: a) Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin yalnız kalmaması için demokrasiye geçilmesi kaçınılmazdır. Önceki deneyimlerin ışığında dikkat edilmesi gereken ilk nokta Atatürk ilkelerinden taviz verilmemesidir; daha doğrusu "TpCF ve SCF'de olduğu gibi" irticaya kaçılmamalıdır. b) Dış politika açısından polemiklere girilmemelidir. c) CHP iktidarı, yeni kurulacak partiye engeller çıkartmamalıdır.⁴⁴¹ Bu alınan kararlar da göstermektedir ki, İnönü yeni çok partili yaşam deneyimine de kontrollü bir muhalefet ile girme isteğindedir.⁴⁴² Bu görüşmeler neticesinde hem İnönü ve hem de Celal Bayar

⁴⁴⁰ Mahmut GOLOĞLU: Milli Şef Dönemi 1939-1945, 18. Toker de buna benzer bir görüş ortaya atmıştır. Ona göre, Celal Bayar parti kurmak için açık bir biçimde teşvik ediliyordu ve Dörtlü Takrir bunun için bir vesile olmuştur. (Metin TOKER: a.g.e., 67.) Lewis, Dörtlü Takrir sahibi muhalefeti âsiler olarak değerlendirir. Ona göre, görüşleri parti içinde değerlendirilmeyen bu dörtlü, köklü bir yenilik yapmak için halka dönmeyi çıkar yol olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla, Lewis, muhalefetin önünü açmak için Dörtlü Takrir'in kasıtlı olarak reddedildiğini kabul etmemektedir. Bernard LEWIS: a.g.e., 304.

⁴⁴¹ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 410. Şükrü Karatepe'nin bu konudaki yorumu bir hayli ilgi çekicidir. Ona göre, Demokrat Parti'ye, tabir yerinde ise, gayri resmî güvenceler verilmiştir ve Demokrat Parti, iktidarın kendisine verdiği gayriresmî güvencelere dayanan bir "ruhsatlı parti" olarak Türk siyasî hayatına girmiştir." (Şükrü KARATEPE: a.g.e., 116.) Karatepe'nin bu tespiti bir hayli isabetlidir. Çünkü, Demokarat Parti'nin hiçbir yasal dayanağı yoktur; yasal dayanak anayasaya göre mevcut ise de, bu durumun uygulamaya yansıyıp yansımayacağı tamamen iktidarın inisiyatifine kalmıştır.

⁴⁴² Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 410; Şükrü KARATEPE: a.g.e., 112. Burada belirtmekte yarar var ki, Çavdar, "kontrollü muhalefet" lafını kullanırken bir sınırlandırma yapmakta ve tabirin, SCF gibi güdümlü bir muhalefeti çağrıştırmaması gerektiğini belirtmektedir; Karatepe ise, İnönü'nün istediği muhalefet türünün SCF denemesinde Atatürk'ün istediği muhalefet

istediklerini almış olacaklar ki, Demokrat Parti görüşmenin hemen akabinde 7 Ocak 1946'da kurulmuştur. Artık Türkiye, yaklaşık on beş yıla damgasını vuracak yeni bir partiye kavuşmuştur.

1946 yılında çok partili rejime geçilmesi ile birlikte Türkiye'de tek partili rejim fiilen son bulmamıştır. 1946 seçimlerinden sonraki bir yıl boyunca CHP muhalefeti bastırma veya liberalleşme yolunda ilerleme seçenekleri arasında tereddüt yaşamıştır.⁴⁴³ Tek parti rejim birçok defa ayak diremiştir. Rejimin kendini imha etmesi için daha dört yıllık uzunca bir dönem vardır ve bu dönemde tek parti uygulamaları kısmen azalarak devam edecektir.

2) SİYASAL REJİMDE DEĞİŞİKLİKLER

Bu başlık altında çok partili rejime geçilmesi ile birlikte rejimde ortaya çıkan gelişmeler, CHP'nin ve muhalefetin buradaki rolü değerlendirilecek ve Altı Ok'taki dönüşüm incelenecektir.

A) Siyasal Rejimde Yumuşama ve Gelişmeler

Tek parti döneminde muhalefete kısmen izin verildiğine ve hak ve özgürlüklerin belli bir derecede de olsa var olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu, muhakkak ki, idarece sınırlandırılmış bir özgürlük ve sınırlı bir muhalefetti. Muhalefetin "sınırı" aştığı durumlarda çeşitli bahaneler gündeme

anlayışı ile aynı olduğunu belirtmektedir. Her iki yazarın da, fiilî durumdan değil, İnönü'nün o anda nasıl bir muhalefet arzu ettiğinden söz ettiklerini bir kere daha hatırlatalım.

⁴⁴³ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 309.

getiriliyor ve muhalefet odakları hemen sindiriliyordu. Bu amaçla kullanılan etkili silah İstiklal Mahkemeleri idi. İstiklal Mahkemeleri devletin bir idare organı gibi işlev yürütüyor ve dolayısıyla CHP'ye bağlı bir kurum gibi işliyordu. İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla muhalefetin susturulmasının en bilindik örnekleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve İzmir Suikastı sonrası basına uygulanan baskı ve yasaklama politikasıdır.⁴⁴⁴

Çok partili rejime geçilmesi ile birlikte, iktidarı 1950'ye kadar elinde bulunduran ve bu dönemde tek partili sistem ile çok partili sistem uygulamaları arasında gidip gelen CHP'nin hak ve özgürlükler alanında da bir ılımlılaşma görülmüştür.

Çok partili sisteme geçilme kararından hemen önceki dönemde, ortam şartlarından cesaretlenen muhalefet sesini daha gür bir biçimde duyurmaya başladı. Bu dönemde basın bir hayli çeşitli ve renkliydi. Hatta bu çeşitlilik ve renklilik II. Meşrutiyet Dönemi ile kıyaslanabilecek durumdaydı; sayıca ise o dönemden de fazlaydı.⁴⁴⁵ Parti içinden de muhalefet bu dönemlerde yükselmeye başlamıştı. Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan'dan oluşan muhalefet CHP içinde sözleriyle sivrilmeye başlamıştı ve en önemli vurguları 1924 Anayasası'nın ruhuna aykırı hareket edildiği ve anayasada söylenenlerin uygulamaya geçirilmediği konusunda odaklanmıştı. İşte bu doğrultuda muhalefet 7 Haziran 1945'te Dörtlülük Takrir olarak anılacak bir önerge verdi. Buna göre, 1924 anayasası özgürlükçü bir anayasa idi ve bu anayasanın uygulamaya alınamayışının sebebi gericilikti. Savaş yılları da bu süreci uzatmıştı. Fakat, artık hem savaş bitmişti ve hem de toplumsal sınıflar buna hazırlardı.⁴⁴⁶ Yani artık muhalefet, hak ve hürriyetlerin iadesini talep ediyordu. Dolayısıyla, muhalefete göre, vesayet rejimi olarak nitelendirdiğimiz

⁴⁴⁴ Bu konular için bkz. 2. Bölüm.

⁴⁴⁵ Hakkı UYAR: Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, (İstanbul, 1998), 207.

⁴⁴⁶ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 129-130.

sistem meşruluk kaynağını kaybetmişti; çünkü, vesayet etmeye gerek kalmamıştı.

Dörtlü Takrir'in reddi üzerine muhalefeti oluşturan milletvekillerinden Köprülü ve Menderes *Vatan Gazetes'i*nde hükümeti, başbakanı ve anti-demokratik kanunları eleştiren yazılar yazmaya başladılar. Bunun üzerine iki milletvekili partiden uzaklaştırıldı ve arkalarından Koraltan da istifasını verdi. Bu olaylardan sonra Bayar, Basın Kanunu'nun haberleşme hürriyetini sınırlayan 17. ve 50. maddelerinin değiştirilmesi hakkında hazırladığı tasarı parti meclis grubunda reddedilince istifasını verdi.⁴⁴⁷ Bu dörtlü, çok partili rejimin oturmasında en belirleyici etkiyi sağlayacak olan muhalefetin kurucularıydı. Onların yaptıkları sert muhalefet neticesinde hak ve özgürlükler alanındaki gelişmeler de yavaş yavaş vücut bulmaya başladı.

Çok partili sisteme geçiş kararının verilmesine rağmen, tek partili sistemde uygulanan hukukî rejimde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerini tekelinde toplayan ve olduğu gibi meclise ve dolayısıyla Halk Partisi'ne tüm bu güçleri tevdi eden, bu sayede tekelci rejimin kurulmasının önünü açan ve bu rejimin uzunca bir süre yaşamasına imkân veren 1924 Anayasası değiştirilmemiştir; tek partili sistemin en önemli baskı enstrümanlarından olan İstiklal Mahkemeleri varlığını korumaktadır ve İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nda da herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir; iktidara kişisel alana müdahale keyfiyeti veren Türk Ceza Kanunu'nda ve Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu'nda bir değişikliğe gidilmemiştir. Anayasanın değiştirilmemesi makuldür; çünkü, özü itibarıyla demokratik bir anayasadır; asıl problem CHP tarafından çıkarılmış anayasanın demokratik karakterine aykırı kanunlarda toplanmaktadır. Bu anayasanın çok partili yıllar boyunca (1960'a kadar) kullanılması da bunun bir

⁴⁴⁷ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 130-131.

göstergesidir.⁴⁴⁸ Bunların yanı sıra, savaşın başından beri süregelen sıkıyönetim de henüz kaldırılmış değildi.⁴⁴⁹ Bu ironik uygulamalar muhalefetin sesinin yükselmesinin aslî sebebini oluştuyordu.

1945 yılında basında hak ve özgürlüklerle ilgili görüşler yer almaya başladı. Basın, muhalefetin görüşlerini sütunlarına taşıyordu. Basının muhalefeti *Tan* ve *Vatan* gazetelerinde belirginleşmişti; demokrasi savaşımının varacağı sonuçtan emin olmayan diğer yayınlar ise sessizce bu ikiliyi izliyordu. Muhalif basın da, parti içinden çıkan dörtlü muhalefet gibi, Anayasa'da lafzı bulunan hürriyetlerin bir an evvel uygulanması konusunda hükümete eleştiriler yöneltiyordu. Bunlar arasında basın hürriyeti, Cemiyetler Kanunu⁴⁵⁰ ile Ceza Kanunu'nun değiştirilmesi, Polis Kanunu'nun 18. maddesinin değiştirilmesi, üniversitelere özerklik tanınması, tek dereceli seçim ve cumhurbaşkanının parti başkanlığından ayrılması yer almaktaydı.⁴⁵¹

Bu gidişat, tek parti hegemonyasına alışmış bazı partililerin hışmına uğramakta gecikmedi. Çünkü onlar basının kendilerine bu kadar sert muhalefet etmelerine pek de alışık değillerdi; medya organlarını bir parti uzvu gibi kullanıyorlardı.⁴⁵² Partililerin kışkırttığı (Hüseyin Cahit Yalçın'ın, *Tanın Gazetesinde* yayınlanan yazısı "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlıklı yazısı ile galeyana gelen üniversiteli)⁴⁵³ bir grup genç, iktidara eleştiriler yönelten sol görüşlü *Tan Gazetesinin* matbaasını bastı. Bu olaya rağmen, halka yayılan ve güçlü bir kamuoyu edinen muhalefet meyvelerini vermeye başladı. Türkiye bu sayede yeni bir sürece girebildi.

⁴⁴⁸ Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 286.

⁴⁴⁹ Cem EROĞUL: a.g.e., 14.

⁴⁵⁰ Tanör'e göre bu kanun tam bir "izin sistemi" içeriyordu. (Tanör, Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 280.)

⁴⁵¹ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 131-132.

⁴⁵² CHP'nin tek parti döneminde medya organlarını nasıl kullandığına bir örnek için bkz. Metin TOKER: a.g.e., 24-26.

⁴⁵³ Hakkı UYAR: a.g.e., 207-208.

Çok partili rejime geçilmesi ile birlikte hürriyet nidaları her yerden yükseliyor ve bu muhalefetin önü alınamıyordu. 1946-1950 arası dönemde basın hayatı bir hayli renklenmişti. Çok partili sisteme geçilme kararında da etkili olan dış faktörlerden de güç alan basın CHP'ye karşı inanılmaz bir muhalefet sergiliyordu.⁴⁵⁴ Hatta Demokrat Parti de CHP'ye benzediği ve hatta ondan anlayış bakımından hiçbir fark içermediği gerekçesiyle eleştiri alıyordu.⁴⁵⁵ Ama hiç şüphesiz eleştirilerin büyük bir bölümü CHP üzerinde yoğunlaşıyordu. Artık iktidar için tek çare kalmıştı: Kamuoyuna uymak. Bu doğrultuda gelişmeler hak ve hürriyetler lehineydi. Bu gelişmeler ışığında halktan yoğun destek gören Demokrat Parti'nin hazırladığı liberal içerikli program karşısında CHP de birtakım tedbirlere başvurdu. İnönü CHP kurultayını olağanüstü toplantıya çağırdı.⁴⁵⁶ İnönü 1946 Kurultayı'nda özetle şunların yapılması gerektiğini belirtiyordu:

“(a) sınıf esasına göre dernek ve siyasî parti kurma yasağının kaldırılması; (b) eski iki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli seçim usulünün kabulü; (c) parti başkanını (İnönü'yü) “değişmez” olmaktan çıkarıp seçimle tayin edilmesi, “Şef” deyiminin “parti başkanı”na çevrilebilmesi için parti tüzüğünde gerekli değişikliklerin yapılması; (d) Millet Meclisinde, Müstakil Grup'un kaldırılması ve bütün bunların sonucu olarak da yeni seçimlere gidilmesi.”⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Basında bu dönemde ortaya çıkan muhalefet organları için bkz. Hakkı UYAR: a.g.e., 207-223. Basında hak ve özgürlüklerin yer alması ve güçlü bir muhalefetin manşetlerde sütunlarda yer edinmesi her dönemde rahatça olmamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1946-1950 döneminde CHP tek partili anlayışla çok partili anlayış arasında gidip gelmektedir. Bu geri adımlardan biri de, birçok defa karşılaştığı üzere, basın alanında atılmış ve 1946 seçimlerindeki usulsüzlükleri haber yapan iki İstanbul gazetesi *Yeni Sabah* ve *Gerçek* Örfî İdare makamlarınca kapatılmıştır. Kemal H. KARPAT: a.g.e., 144-145.

⁴⁵⁵ Bu dönemde Demokrat Parti'nin CHP'den ayrı ve ondan farklı bir organ olduğunu anlatmak ihtiyacı duyan Samet Ağaoğlu 1947'de *İki Parti Arasındaki Farklar*'ı yayınladı. Ağaoğlu bu eserinde CHP ve DP'yi tüzük, program ve örgüt düzeyinde kıyaslamakta ve Demokrat Parti'nin daha liberal bir parti olduğunu, felsefî açıdan dahi DP ve CHP arasında çok büyük farklılıklar bulunduğunu her fırsatta vurgulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Samet AĞAOĞLU: *İki Parti Arasındaki Farklar* (Ankara, 1947).

⁴⁵⁶ Cem EROĞUL: a.g.e., 14.

⁴⁵⁷ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 137.

Demokrat Parti'nin liberal programını amaçsız hale getirmek için harekete geçen CHP, 10-11 Mayıs 1946 tarihinde gerçekleştirilen kurultayın ikinci gününde kabul edilen tüzük ile, tek dereceli seçimi, sınıf esası üzerine parti kurulabilmesini ve değişmez parti başkanlığının seçime bağlı başkanlık haline getirilmesi esaslarını kabul etmiş; 1939 tarihinde kurulmuş olan Müstakil Grup'u artık kendisine gerek kalmadığı gerekçesiyle kaldırmıştır.⁴⁵⁸ Daha sonra basın hürriyetini kısıtlayan Basın Kanunu'nun 5. maddesi değiştirildi. Gazete kapatmak yetkisi hükümetten alınıp mahkemelere verildi. Mahkemeler artık basın suçları hakkında karar vermeden önce suç olayını inceleyecekler ve usulüne uygun delillerin ibrazını isteyeceklerdi. Basın suçlarının bir kısmı için af ilân edildi. Basın Birliği kaldırıldı ve böylece gazeteciler kendi kuracakları meslek birliklerine girmekte serbest kaldılar.⁴⁵⁹ Demokrat Parti'nin liberalleşme hamlesi karşısında yeni çıkış yolları arayan CHP, demokratların bu silahını ellerinden almak için elinden geleni yapıyordu. Bu doğrultuda ilk hamle Toprak Kanunu'nda değişikliğe gidilmesi oldu ve bunun sonrasında da toprak mahsulleri vergisi kaldırıldı. İşçileri yararı düşünülerek İşçi Sigortaları Kanunu yürürlüğe koyuldu ve yine çalışanların yararına, Çalışma Bakanlığı Kuruluş Kanunu kabul edildi.⁴⁶⁰

Hukukî yenilikler bunlarla sınırlı kalmadı. Üniversitelere kendi idare ve iç işlerinde özerklik verildi. Cemiyetler Kanunu değiştirildi. Buna göre, sınıf esasına dayalı dernek kurulabilecek ve dernekler hükümet tarafından değil mahkemeler tarafından gerekli tetkikler neticesinde usulüne uygun olarak kapatılacaktı.⁴⁶¹ İnönü, 1946 Kurultayı'nda, sınıf esasına dayalı cemiyet kurulmasını yasaklayan hükmün parti programında kalacağını, ancak kanun

⁴⁵⁸ Hikmet BİLÂ: a.g.e., 115.

⁴⁵⁹ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 139-140.

⁴⁶⁰ Cem EROĞUL: a.g.e., 14.

⁴⁶¹ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 140.

yoluyla bu girişimlere engel olunmayacağını belirtmiştir.⁴⁶² Bu, muhalefetin ne kadar verimli olduğunu gösteren önemli bir veridir. Cemiyetler Kanunu'nun değiştirilmesi hem hukukî açıdan hem de CHP'nin siyasal pozisyonundaki değişikliği göstermesi açısından atılmış önemli bir adımdır. Aşağıda da değinileceği üzere, bu kanunun değiştirilmesi, sınıfsız toplum temeline dayalı bir halkçılık tanımlamasından yola çıkan Kemalist elitlerin, toplumsal sınıf mefhumunu kabul ettiğini (kendi programlarında olmasa bile), bu gerçeğe boyun eğdiğini gösteren önemli bir delil oluşturmaktadır.

Tek partili yıllar boyunca tamamıyla bürokratik bir yapıya bürünen CHP halktan bir hayli uzaklaşmıştı. Halkın ihtiyaçlarını bilmiyor, kendi idealleri doğrultusunda reformlar yapıyor ve bunu halka dayatıyordu. Halka inmesine ihtiyaç da yoktu; parti, adaylarını belirler ve seçim oyunu sonunda önceden belirlenmiş adaylar seçilirlerdi. Oysa Çok partili rejime geçilmesi ile birlikte durum bunun tam tersi olacaktı. Artık bir rekabet ortamı vardı ve tabir caizse, buradaki müşteri halktı. Dolayısıyla, CHP de kendini beğendirmek zorundaydı; hem de yıllarca yanına bile yaklaşmadığı halka.

İlk sınav 21 Temmuz 1946 günü gerçekleşecekti. Demokrat Parti bu seçimlere hazırды; çünkü, halk için demokratların muhalefet olması yeterli bir sebepti. CHP'lilere ise ne yapıp edecekleri soruluyordu. Tek partili yıllar boyunca seçim bölgelerini pek nadir dolaşan veya hiç dolaşmayan CHP'li adaylar, rekabet şartlarında, halka koşuyor, dertlerini dinliyor, onlara vaatlerde bulunuyor ve oylarını istiyorlardı.⁴⁶³ Bu bile CHP'deki yapısal dönüşümü göstermek için yeterli idi.

⁴⁶² Hikmet BİLÂ: a.g.e., 114.

⁴⁶³ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 142-143.

21 Temmuz 1946'da tek dereceli sistemle seçimler gerçekleştirildi. Açık oy, gizli sayım ilkesi ile gerçekleştirilen seçimlerin sonucunda sandalye dağılımı şu şekildeydi: CHP 396, DP 62, Bağımsızlar 7. seçimi CHP kazanmış görünmektedir; fakat, on yıllardır iktidarda rakipsiz olan bir parti için bu sonuçlar başka bir yorumu bünyesinde barındırmaktadır. Bunu en iyi özetleyen sözler 28 Temmuz 1946 tarihli Vatan Gazetesi'nde yer almaktadır: "İşin doğrusu şudur ki, bu seçimi DP kazanmamıştır, sadece Halk Partisi kaybetmiştir..."⁴⁶⁴ Sonuçlar rakamsal bazda değerlendirildiğinde, 1946 seçimlerini CHP kazandı; fakat, DP'nin az da olsa sandalye kazanması ve halka inildiğinde durumun farklı olduğunun hissedilmesi CHP'yi farklı arayışlara yöneltti. O güne kadar programı genel geçer düşüncelerden ve farklı ideolojilerin bir sentezinden oluşan CHP artık halkın isteğinin bu olmadığını farkına vardı. Halkın istediği eylemdi. Bu sebeple CHP de programını ivedilikle halkoyunu, rakip partileri hesaba katarak değiştirmeliydi. "Yeni kabul edilmiş bulunan çok partili sistem böyle bir ayarlamayı C.H.P. için zorunlu kılıyordu. Parti ancak görüşlerini ve faaliyetlerini orta vatandaşın, yani seçmenin, fikir ve isteklerine uydurarak ayakta kalabilirdi. Devrimci, akılcı ve ülkücü felsefesini değiştirip evrimci, amprik ve faydacı bir felsefe haline getirmeliydi."⁴⁶⁵

Bu sonuçlar ile birlikte ilk değişim hükümette oldu. 1942'den beri süren Saraçoğlu Hükümeti yerini, otorite yanlısı tutumu ve sert mizacı ile bilinen Recep Peker Hükümeti'ne bırakıyordu. Fakat, parti geleneğinin aksine, Saraçoğlu CHP genel başkanvekili olarak kalmış; parti, Peker'e teslim edilmiştir.⁴⁶⁶ Recep Peker Hükümeti'nin getirilişinin ardında yatan en önemli etken muhalefetin saldırgan propagandası ve halkın huzursuzluğu karşısında Saraçoğlu Hükümeti'nin yetersiz görülmesi idi. Recep Peker gibi "kudretli bir

⁴⁶⁴ Aktaran, Hikmet BİLÂ: a.g.e., 117.

⁴⁶⁵ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 178-179.

⁴⁶⁶ Hikmet BİLÂ: a.g.e., 117-118.

insan"ın⁴⁶⁷ iktidara getirilmesi bu durum karşısındaki en iyi çözüm yolu olarak görülüyordu.

a) Recep Peker Hükümeti Dönemi:

Yeni hükümetin programında Doğu'dan sürülmüş olanların yerlerine dönmelerine müsaade edileceği vaat ediliyor, valilerin yetkilerinin anayasada tanınan hürriyetler ışığında yeniden düzenleneceği ve kişi hürriyetlerini daha iyi teminat altına alabilmek için istinat mahkemeleri kurulacağı (bu vaat hiçbir zaman yerine getirilmemiştir) bildiriliyordu. Demokrasi en yüce amaçtı ve hürriyet er geç tesis edilecekti. Bunları söyleyen Recep Peker Hükümeti'nin tarif ettiği otorite anlayışı ise, programı ile bir çelişki teşkil ediyordu. Çünkü tarif edilen hükümet otoritesi hürriyetin kendisini tehdit eder nitelikteydi. Peker'e göre, TBMM'nin otoritesinin muhafazası ve gerek vatandaşların ve gerekse siyasî partilerin şeref ve haysiyetlerinin korunması hükümetin esas gayesiydi. Birinci vazife, halk yararı gözetilerek demokratik idareyi dikkatle, uyanık, müteyakkız bir ihtimamla savunmak ve geliştirmekti. Söz konusu otorite, fertlerin tahakkümü değil, hükümetçe yürütülen kanunların otoritesiydi. Tek parti dönemindeki devlet otoritesini ve kayıtsız şartsız itaat anlayışını demokratik bir biçimde ifade eden Recep Peker muhalefeti de eleştirmekteydi. Ona göre muhalefetin bütün yaptığı halka sefalet içinde ve hürriyetten yoksun olduğunu telkin ederek onları itaatsizliğe ve isyana kışkırtmaktı.⁴⁶⁸ Recep Peker'in bu düşünceleri CHP'de demokrasi yolunda atılan olumlu adımlara ara verileceğinin sinyallerini içermekteydi.

Bu arada muhalefet partisi kuruluşunun yıldönümünde ilk kurultayını gerçekleştirdi. Baştan sona hürriyetçi bir atmosferin egemen olduğu toplantı Türk demokrasi tarihi için o kadar mühim ve o kadar farklı bir şeydi ki, Mümtaz Faik Fenik *Vatan Gazetes*'indeki bir makalesinde kurultayı Erzurum

⁴⁶⁷ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 150.

⁴⁶⁸ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 151-153.

Kongresi ile Sivas Kongresi'ne benzetiyordu.⁴⁶⁹ Kongrede, demokrasinin gelişmesi için gerekli görülen tedbirler tartışılmış ve kongrenin sonunda, Hürriyet Misakı⁴⁷⁰ olarak anılacak bildiri kabul edilmiştir. Hürriyet Misakı dört madde üzerinde yoğunlaşmıştır: Kanunlarda bulunan anayasaya aykırı ve antidemokratik hükümlerin tasfiyesi; demokratik ve tam güvenceli yeni bir seçim kanunun hazırlanması; parti başkanlığı ile devlet başkanlığının aynı kişide bulunmaması; idarenin tarafsızlığının sağlanması. Bu adımlar hükümetçe kabul edilmediği ve uygulanmadığı takdirde, Demokrat Parti meclisi terk edeceğini ve mücadelesine halkın içinde devam edeceğini belirtti.⁴⁷¹

Bu ılımlı atmosfere daha fazla dayanamayan Recep Peker Hükümeti sert tutumunu gösterdi: Milletlerarası gerginlik ileri sürülerek örfî idare altı ay daha uzatıldı; yeni kabul edilen bir kanunla yabancı kadınlarla evli Türk erkeklerinden yedek subay ve devlet memuru olabilme hakları alındı; Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, yeni düzenlenen Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak kurulan sendikaların hemen hepsi ve sınıf mücadelesiyle ilgili fikirleri savundukları gerekçesiyle altı gazete ve dergi süresiz olarak kapatıldı ve örfî idarece tutuklamalar gerçekleştirildi.⁴⁷² Demokrat Parti Kurultayı sonrasında, Mareşal Fevzi Çakmak ve Demokrat Parti ileri gelenlerinin solcu basınla yakın ilişki kurdukları ortaya atıldı. Amaç, kurultayın estirdiği havayı dağıtmak ve DP'nin meclisten çekilme tehdidini hükümsüz kılmaktı.⁴⁷³ Bu, hiç şüphesiz, TpCF'nin kapatılmasını haklı kılmak için ortaya atılan "dini siyasete alet etmek" bahanesinin bir benzeri niteliğindeydi. Muhalefeti eleştiri bombardımanına tutan Peker, onları halkı kışkırtmakla suçladı; basına ve DP'ye İstiklal

⁴⁶⁹ Cem EROĞUL: a.g.e., 22.

⁴⁷⁰ Zürcher, Hürriyet Misakı teriminin 1920'deki Misak-ı Milli'nin kasıtlı bir taklidi olduğunu belirtir. (Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 310). O dönemde Recep Peker de hükümete bu konuda benzer eleştiriler yöneltmiştir.

⁴⁷¹ Cem EROĞUL: a.g.e., 22-24.

⁴⁷² Kemal H. KARPAT: a.g.e., 155.

⁴⁷³ Cem EROĞUL: a.g.e., 25.

Mahkemelerinin halen kanunen mevcut olduğunu hatırlatarak göz dağı verdi.⁴⁷⁴ CHP eski günlerine geri dönmüş görünüyordu. Fakat, bu teşebbüsler boşa çıkacaktı; çünkü, “Artık Türkiye’de kuvvetli ve kararlı bir parlamento içi muhalefet, canlı ve etkin bir bağımsız ve muhalif basın vardı.”⁴⁷⁵

İki parti arasındaki gerginlik hat safhaya ulaşmıştı. Artık parti liderleri açıktan birbirlerine sert saldırılarda bulunuyorlardı. Muhalefet Peker’i başına buyruk hareket etmekle suçlarken, Peker de arkasında İnönü ve CHP desteğini hissetmenin huzuru içinde Bayar’a ve muhalefete saldırıyordu. İsmet İnönü olaya müdahale etti ve 12 Temmuz Beyannamesi’ni yayınladı. Beyanname, iki parti arasındaki sürtüşmede Demokrat Parti’yi haklı çıkarır nitelikteydi. Bu beyanname ile İnönü, Recep Peker’e bir ihtar ve yanında olmadığı izlenimini vermiş oluyordu. Bu beyanname ile Recep Peker Hükümeti’nin sonu gelmiş oluyordu. Çünkü İnönü’nün desteğini de kaybetmişti.⁴⁷⁶

Tüm bu olayların yanı sıra, Peker’in sertlik yanlısı siyaseti CHP’de iki farklı grubun varlığını ortaya çıkardı. Birinci grup, Peker’in başı çektiği otorite yanlısı gruptu. İkinci grup ise, Nihat Erim’in başı çektiği ve çoğunluğunu genç milletvekillerinin oluşturduğu 35 kişilik bir gruptu. Basın tarafından Peker’in grubu müfritler (aşırılar) olarak nitelendirilirken, muhalefet grubu ise mutediller (ılımlılar) olarak adlandırılıyordu.⁴⁷⁷ 12 Temmuz Beyannamesi ile otoritesi sarsılan ve sert tutumu rahatsızlık veren Peker’e güdülen parti içi muhalefet, Peker’i güvenoyuna kadar sürüklemişti. Güven oylamasını 303 oyla kazanan Peker’e, Nihat Erim’in başı çektiği 35 kişilik mutediller grubu güvensizlik oyu vermiştir. Aslında Peker Hükümeti güvenoyunu almıştır;

⁴⁷⁴ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 161-162.

⁴⁷⁵ Bernard LEWIS: a.g.e., 306.

⁴⁷⁶ Hikmet BİLÂ: a.g.e., 121-123.

⁴⁷⁷ Mehmet KABASAKAL: a.g.e., 173-174.

fakat, önemli olan güvenoyu almak değil, onu oybirliği ile almaktır.⁴⁷⁸ 35'ler Olayı olarak anılan bu olay sonrasında Recep Peker hastalığını gerekçe göstererek istifasını vermiş ve hükümet feshedilmiştir. Onun yerine Hasan Saka Hükümeti kurulmuştur.⁴⁷⁹ Böylece, çok partili rejime geçilmesi ile birlikte karşılaşılan en zor virajlardan biri daha yoğun muhalefet ile aşılmıştır.

b) Hasan Saka Hükümeti Dönemi

Hasan Saka Hükümeti'nin kuruluşu ile birlikte iktidar-muhalefet yakınlaşması hızlanmıştır. Bu yakınlaşmayı en iyi simgeleyen iki gelişme İnönü'nün gezileri ve devletçilik hakkındaki tartışmalardır.⁴⁸⁰ İnönü'nün gezileri durumu kurtarma gezileri olarak nitelendirilebilir. Çünkü daha önce gerilen ortamda İnönü'nün de itibarı zedelenmiştir.

CHP muhalefetin yoğun baskısı sonucunda kendini çağa uydurmak zorunluluğunu hissetmiştir. Zamanında tüm sosyal grupları memnun etmek için hazırlanmış, bütün sosyal cereyanları içinde barındıran ve eklektik bir anayasa görünümündeki parti programı artık yetersizdir. Çünkü artık Halk Partisi'nin karşısında Demokrat Parti bulunmaktadır ve DP pratikteki siyaset anlayışı, teşkilatlanma yapısı ve savunduğu menfaatler bakımından CHP ile kıyaslandığında bir siyasî parti hüviyetine daha sahip görünmektedir. Demokratlar, demokrasiyi gerçekleştirmek iddiası ile ileri sürdükleri sınırları belli ve kesin hedefleri sahiptiler. Bu, onların güç ve canlılığını artırıyordu. CHP amaçlarını yeniden tanımlamak, programını daha spesifik meseleler üzerine kurmak ve bunları yaparken halkoyunu ve partiler arasındaki rekabeti

⁴⁷⁸ Bernard LEWİS: a.g.e., 307.

⁴⁷⁹ Hikmet BİLÂ: a.g.e., 123-124.

⁴⁸⁰ Hikmet BİLÂ: a.g.e., 125.

de hesaba katmak durumundaydı. Yeni sistem bunu zorunlu kılıyordu.⁴⁸¹ İşte bu şartlar silsilesi CHP'yi 1947 Kurultayı'na yöneltti.

CHP'yi köklü değişimlerin yolunu açacak olan bu kongreye sürükleyen faktörlerin biri de hiç şüphesiz toplum yapısındaki değişiklikti. Karpat o dönemde toplumun durumunu şu cümlelerle özetler: "...Memleketin her tarafında siyasî dernekler kuruluyor, vatandaşlar kendi fikir ve menfaatlerine göre bunlara serbestçe girebiliyorlardı. Hükûmeti tenkit etmek artık memlekete hiyanet, vatanını sevmemek veya kötü maksatlar gütmek değildi. Önceleri "paçavra", "ceride" gibi yerici adlarla anılan muhalif basının varlığı da nihayet kabul olunmuştu."⁴⁸² Bu toplumsal durum karşısında CHP'nin demokrasiye daha ılımlı bakmaktan ve parti bünyesinde köklü değişiklikler yapmaktan başka çaresi yok gibi görünüyordu. Bunun yanı sıra, İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi'ndeki vaatleri de bu durumu kaçınılmaz kılan bir başka etkendi. Ama hiç şüphesiz en önemli etken Demokrat Parti ile girişilen rekabet ve maruz kalınan sert muhalefet.

17 Kasım 1947 'de toplanan ve 4 Kasım 1947'ye kadar süren kurultay müfritler ile mutedillerin sert tartışmalarına sahne olmuştur. Kurultay ile birlikte, parti başkanlığı ve devlet başkanlığı birbirinden ayrılmıştır. Valilerin il başkanlığı yapmaları geleneğine son verilmiştir. İl, ilçe, bucak ve köylerde yönetim kurulları ve başkanlarının seçimle göreve gelmelerine karar verilmiştir. Milletvekili adaylarının her ilde il yönetim kurulu üyeleri, ilçelerin yönetim kurulu üyeleri, partili belediye başkanları ve genel meclis üyelerince gizli oyla seçilmesi, ancak, her ilden o il için gösterilecek aday sayısının yüzde otuzunu geçmeyecek miktarının merkezde parti divanınca gizli oyla belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Altı ilkeden ödünler verilmiş; özel sektörün kârlı bulmadığı alanlara devletin girmesine ve devletin kâr amacı

⁴⁸¹ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 178-179.

⁴⁸² Kemal H. KARPAT: a.g.e., 182.

gütmemesine karar verilmiştir. Cumhuriyetçilik ve devrimcilik ilkeleri yumuşamış; ilk defa dine yönelik politikada serbestliği teşvik edici adımlar atılması isteği bu kongrede dile getirilmiştir.⁴⁸³ Bu kongre ile CHP demokratik rekabete ayak uydurmaya başlamış ve gerçek anlamda bir siyasî partiye daha da çok benzer hale gelmiştir; DP'nin parti programına çok daha yaklaşmıştır.⁴⁸⁴

Hasan Saka Hükümeti döneminde CHP'nin en önemli politikası, Demokrat Parti muhalefetine eline koz vermemek üstüne kurulmuştur. Bunun için Demokrat Parti'nin eleştirilerinin yoğunlaştığı noktalarda tedbirler alınmış ve hukukî değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, polise mahkeme kararı olmaksızın tutuklama yetkisi verdiği için yoğun eleştirilere maruz kalan Polis Selahiyetleri Kanunu'nun 18. maddesi kaldırılmıştır. Antidemokratik kanunların başlıcaları kaldırılmış veya değiştirilmiş, 22 Aralık 1947'de sıkıyönetim kaldırılmıştır. Seçim Kanunu 1948 ara seçimlerine yetiştirilmek üzere değiştirilmiş ve 1950 genel seçimleri için de bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.⁴⁸⁵ Fakat, DP'nin tam istediği şekilde bir seçim kanunu ortaya çıkarılmamıştır. Kısaca, bu dönemde DP'nin Hürriyet Misakı'nda belirtilen esaslar yerine getirilmeye çalışılmıştır.

Bu dönem oldukça ılımlı bir atmosferde geçmiştir. Hatta iktidar-muhalefet ilişkileri “can sıkacak kadar” iyi idi. O kadar iyi idi ki, DP muhalefet yapacak konu bulmakta zorlanıyor ve olayı yeni husumet sebepleri yaratmaya kadar götürüyordu. Hasan Saka Hükümeti'ne en büyük eleştiri âdil seçim sistemini getirememesi noktasında odaklanıyordu. seçim sisteminde 1948'de bir değişiklik yapılmıştı; fakat, bu değişiklik güven sağlayıcı

⁴⁸³ Hikmet BİLÂ: a.g.e., 126-128.

⁴⁸⁴ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 311.

⁴⁸⁵ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 193-195.

olmamıştı. Bu bağlamda hükümet liberalleşmede başarısız görülmektedir.⁴⁸⁶ Hasan Saka Hükümeti bocalama içerisindeydi ve şartlar kendi lehine gelişen muhalefet karşısında tutunamıyordu.⁴⁸⁷ Ocak 1949'da Hasan Saka ikinci istifasını verdi ve istifası kabul edildi. Bundan sonra daha ılımlı bir demokrasi gündemi Türkiye'yi beklemekteydi; çünkü, Hasan Saka Hükümeti'nden daha da ılımlı bir çizgiye sahip Şemsettin Günaltay hükümet kurma görevini üzerine almıştı.

c) Şemsettin Günaltay Hükümeti Dönemi

Şemsettin Günaltay'ın hükümeti kurma yetkisini alması CHP'li aşırıları çileden çıkartmıştır. Çünkü Günaltay İslâm sempaticiliğiyle tanınan bir simadır ve Kemalizme sırt çevirebilir. Bu atama kararı büyük bir yankı uyandırmış ve neticesinde milliyetçi şair Behçet Kemal Çağlar meclisteki görevinden ve CHP'den ayrılmıştır.⁴⁸⁸ Bu serzenişler aslında hiç de boşuna değildir. Çünkü Günaltay ile birlikte yeni bir döneme girilecek ve Günaltay hükümeti aşırıların Kemalizm anlayışları ile hiç de bağdaşmayan uygulamaların altına imza atacaktır.

Günaltay'ın programı oldukça liberaldi ve CHP'nin 1947 Kurultayı'ndaki kararları büyük ölçüde yansıtıyordu. Günaltay, ifade ve basın hürriyetine ve güvenli, tarafsız bir seçim sistemine taraftardı; laikliğe saygı göstermekle beraber ibadet hürriyetini temel hürriyetlerden biri sayıyor ve ilkokullarda din dersi okutmayı vaat ediyordu; ekonomi alanında özel teşebbüsün geliştirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Programını uygulamaya girişen hükümetin ilk odağı seçim kanunu oldu. İlgili tüm kesimlerin fikirleri

⁴⁸⁶ Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 283, 287.

⁴⁸⁷ Hikmet BİLÂ: a.g.e., 131-132.

⁴⁸⁸ Feroz AHMAD: Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980, Çev. Ahmet Fethi (İstanbul, 1994), 45.

alınarak yeni bir seçim kanunu hazırlığına girildi.⁴⁸⁹ İstiklal Mahkemeleri kaldırıldı.⁴⁹⁰ Günaltay Kabinesi ılımlı bir atmosferde çalışıyor ve köklü değişikliklere imza atıyordu. Günaltay Hükümeti öylesine ılımlıydı ki, demokratlar geçmiş konuları seçim malzemesi yapmak zorunda kalıyorlar veya ekonomi politikalarına muhalefet etmekle yetiniyorlardı.⁴⁹¹ Bu ılımlı atmosferden en büyük zararı Demokrat Parti görmekteydi; çünkü, muhalefet edebilmek için elindeki malzemeler bir bir elinden alınıyordu. Bu dönemde DP büyük yaralar aldı ve parti bölünme sinyalleri vermeye başladı.⁴⁹²

Büyük sarsıntılar geçirmiş, meclis grubunun yarısını kaybetmiş ve ilk kongrenin seçtiği genel idare kurulunun, üçte birinden fazlasını ihraç etmek zorunda kalmış Demokrat Parti, II. Büyük Kongre'sini 20 Haziran 1949'da topladı. Kongrede Bayar lehine yapılan tezahüratlar muhalefetin pek bir şansı olmadığını gösterse de, yöneticiler eleştirilere maruz kaldılar. Bu eleştiriler 12 Temmuz Beyannamesi ve DP'nin iktidarla arasında olan ilişkilerle ilgiliydi. Bayar'ın bu eleştirilere cevabı, "12 Temmuz Beyannamesi verildiği sırada partinin iki yolu vardı; biri, isyan ve ihtilal; ikincisi, sabır ve istikrardı; biz bunlardan ilkinizi seçtik"⁴⁹³, şeklindeydi. Kongrenin başlıca tartışma konusu yine seçim sistemi idi. bu tartışmalar doğrultusunda Husumet Andı yayınlandı.

Günaltay Hükümeti yayınladığı bildiri ile Husumet Andı'nın memurları tehdit ettiğini, vatandaşları korku ve baskı altında tutmayı hedef edindiğini belirtse de, Husumet Andı'nın belirlediği prensip çerçevesinde adımlar atmaya başlamıştır. 1941 Aralık ayında CHP Grubu seçimlerin yargı güvencesine bağlanmasını kabul etmiştir. 7 Şubat 1950'de yeni seçim

⁴⁸⁹ 16 Şubat 1950'ye gelindiğinde seçim yasası DP'nin istediği gibi olacaktı. Feroz AHMAD: Demokrasi Sürecinde Türkiye, 45.

⁴⁹⁰ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 197-199.

⁴⁹¹ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 203.

⁴⁹² Feroz AHMAD: Demokrasi Sürecinde Türkiye, 43-44.

⁴⁹³ Cem EROĞUL: a.g.e., 40.

sistemi kanun tasarısı mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Kanunun 1. maddesi temel ilkeleri sunmaktadır: “Milletvekili seçimleri tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre genel, eşit, gizli oyla yapılır. Oy, serbest ve şahsidir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır.”⁴⁹⁴ Tasarı, 16 Şubat 1950’de DP’li ve CHP’lilerin lehte verdikleri oylarla kabul edilmiştir.⁴⁹⁵ Bu son hamle ile de Şemsettin Günaltay döneminde, demokrasimizin en önemli sorunlarından, muhalefetin en büyük eleştiri odaklarından biri çözüme kavuşturulmuştur.

B) Altı Ok’ta Dönüşüm:

CHP’nin ideolojik temelini yansıtan Kemalizm felsefesi Altı Ok’ta ifadesini bulmaktadır. Altı Ok, 1931 Kurultayı’nda devletçilik ve inkılâpçılığın bir önceki kurultayda (1927) belirlenen⁴⁹⁶ ilkelere ilâvesi ile tamamlanmıştır. Bu iki ilkenin ilâve edilmesi ile CHP’nin ideolojik temeli oluşturulmuştur.⁴⁹⁷ 1937 yılında Altı Ok’un anayasaya girişi ile sağlanan parti-devlet bütünleşmesi Kemalizmin tüm topluma mal edilme çabalarına da başlanması anlamına gelmekte ve CHP’nin totaliter yönünü vurgulamaktadır. Bu ilkelerin anayasaya girişi ile artık hiçbir partinin bu hükümlerin dışına çıkamayacakları da belirtilmiş oluyordu. Bu durumu en etkili bir biçimde gösteren olay, Demokrat Parti’nin muhalefet ettiği ve her yönüyle tenkit ettiği CHP’nin Altı Ok’unu, başka yönlerden de olsa, programında açıklama gereği duymasıdır.⁴⁹⁸ Bu doğrultuda, sistemi dönüştürme aracı olarak karşımıza çıkan bu ilkelerin, rejimin dönüşmesine bağlı olarak değiştiğini; CHP’nin kendi iç karakteristiklerinin belirleyiciliğinden çok siyasal rejimin yapısına bağlı

⁴⁹⁴ Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 287.

⁴⁹⁵ Cem EROĞUL: a.g.e., 43-44.

⁴⁹⁶ Bu ilkeler CHP İkinci Kurultay Bildirisi’nde şu ifadelerle yer almıştır: “Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyetçi; Halkçı; Laik ve Milliyetçidir. Ve milletin iktisadi menfaatlerini sağlamayı birinci derecede önemli addeder. Bu esaslar, Fırkamız için bütün siyasetinde ve bütün kanunların yapılması ve tatbik edilmesinde hakimdir.” *CHP İkinci Kurultay Bildirisi*, http://www.belgenet.com/parti/chpkurultay_ek1.html.

⁴⁹⁷ Celal BOZKURT: Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi Dünü, Bugünü, İdeolojisi: Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme (Yayl. Y., 1968), 28; Nur Betül ÇELİK: “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel, (İstanbul, 2001), 76.

⁴⁹⁸ Celal BOZKURT: a.g.e., 32.

olarak değiştiğini belirtebiliriz. Anayasanın değiştirilmeden veya Anayasanın değiştirilmesine gerek kalmadan çok partili rejime geçilebilmesini Altı Ok'taki dönüşüme bağlayabiliriz.

Burada, Kazancıgil'in de önemle belirttiği bir konuyu atlamamak gerek: Kemalizmde doktrin-eylem ilişkisi. Kazancıgil'e göre:

“...”Kemalist kadrolar pragmatik eğilimli, eyleme dönük devlet seçkinlerinden oluşuyorlardı. Kemalistlerin olaylara yaklaşımı ideolojik önyargılardan ziyade, gerçekçilik ve netice alıcı eylemcilik niteliğinde idi. Doktriner ilkelerin tanımlanması ve sistematik şekle sokulması sonradan yapılmıştır... Kemalizmi bir doktrin olarak ifade etmek gayreti Kurtuluş Savaşı'ndan ve Cumhuriyet'in ilanından epeyce sonra, 1927 ile 1931 arasında yapılmış ve 1937'de “Altı Ok” denilen ilkeler Anayasa'ya eklenmiştir. Kemalizm en önemli siyasal, hukuksal, sosyal ve kültürel reformlarını 1924-1928 arasında, yani kendi doktrinini sistematik şekilde geliştirip kurulaştırmadan önce yapmıştır.

Kemalizm, mevcut koşullara ve stratejik g dengelerine göre, bazen birbirleriyle çelişen ideolojilere ve siyasal tercihlere yönelir gibi görünmüştür. Ancak, bu eğilimleri bir amaç olarak değil, bağımsız ve modern Türkiye'yi yaratmak için kullanılan araçlar olarak yorumlamak gerekir...”⁴⁹⁹

Bu ilişkide eylem lehine yapılan vurgu, Kemalist kadroların tek partiye geçme kararına set çekmemelerini veya çekmemelerini başka bir yönden değerlendirmemizi sağlar. Eylem, çok partiye geçme yönünde olmayı doğru bulmuştur, onlar da gerekli dönüşümleri eylemin (şartların) zorlaması ile yapmışlardır. Bu dönüşüm, siyasal rejimdeki değişiklik gereğince yapılacak sosyal-hukukî reformları kapsadığı gibi, Altı Ok'taki pragmatist değişimi de

⁴⁹⁹ Ali KAZANCIGİL: “Anti-empyralist Bağımsızlık İdeolojisi ve nc Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm”, Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnel, (İstanbul, 2001), 253.

kapsamaktadır. Eylemin doktrine önceliği doktrini daha rahat değişebilir bir hale büründürmektedir.

Araştırmamızın odağını teşkil eden dönem 1946-1950 arasında geçen dönemdir. Bu döneme değin CHP'nin Altı Ok'undaki evrimi görebilmek için Altı Ok'un tek parti dönemindeki çağrışımlarına da eğilmekte fayda vardır. Bu sebeple, ilkelerin ilk tezahür ettiği 1927 yılı ile CHP'nin iktidardan düştüğü 1950 yılı değişimi takip edeceğimiz aralığı oluşturmaktadır. Bu dönemi (1927-1950 arası dönem) Yeğen, Kemalizmin birinci dönemi olarak değerlendirmektedir. Yeğen'e göre, Kemalizmin kabaca ortaya çıkma dönemi Atatürk'ün Nutuk'u okuması (1927) ile başlatılıp, Altı Ok'un anayasaya girişi (1937) ile bitirilebilir. Yani Kemalizm 1937 yılında toplumu kapsayıcılık iddiası ile birlikte doğumunu tamamlamıştır diyebiliriz. Yeğen birinci dönemin sonu olarak DP'nin 1950 yılında CHP karşısında kazandığı zaferi gösterir.⁵⁰⁰ Yani Yeğen'den hareketle söyleyecek olursak, bu bölümde Kemalizmin birinci dönemi incelenecektir.

Altı ilke ve dolayısıyla Kemalizm söz konusu edildiğinde, literatürde halkçılık üzerinde sağlanmış bir konsensüs dikkatimizi çekmektedir. Buna göre: Halkçılık cumhuriyet devriminin veya diğer adıyla Kemalist devrimin en önemli yapı taşı ve ilkesidir. Kemalist devrimi pozitivizmden ilhamla hareket eden ve Osmanlı'daki reform çabaları ile devamlılık arz eden bir dönüştürme projesi olarak gören Köker, halkçılık ilkesinin cumhuriyetin ve Kemalist reformların temelindeki en anlamlı ilke olduğunu belirtir.⁵⁰¹ Timur'a göre de halkçılık cumhuriyet devriminin temelini teşkil eder. Çünkü halkçılık kavramı

⁵⁰⁰ Mesut YEĞEN: "Kemalizm ve Hegemonya", Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel, (İstanbul, 2001), 56-63.

⁵⁰¹ Levent KÖKER: a.g.e., 72.

kullanılarak laik bir hakimiyet teorisi kurulmuş ve iktidarın kaynağı halka tevdi edilmiştir.⁵⁰²

Benzer bir yönelime sahip olan Çelik ise, halkçılık ilkesinden hareket edilerek bütün ilkelerin değerlendirilebileceğini belirtir. Çünkü ona göre, halkçılık Kemalist söylemin işleyiş mantığının daha iyi anlaşılmasını sağlayan tek ilke ve bütün Kemalist ilkeleri bir arada tutan ve onları yeniden anlamlandıran bir kurucu öğedir.⁵⁰³ Bizce de halkçılık temel ilkedir; fakat, biz ilkeleri ayrı ayrı değerlendirmekte fayda görmekteyiz. Bununla birlikte, ilkelerin, birbirlerinden ayrılması oldukça güç bir bütünlük teşkil ettiğini de belirtmekte yarar vardır. Bu yüzden birkaç ilke halkçılıktan hareketle değerlendirilecek, ama, ayrı başlıklar altında incelenecektir.

a) Halkçılık:

Halkçılık ilkesindeki değişimi görebilmek için ilk önce bu ilkenin tek parti dönemindeki yorumuna eğilmek gerekmektedir. İnceleme alanımız, yukarıda da değindiğimiz üzere, 1927-1950 aralığı olduğuna göre, halkçılığın iki dönemine bakılacaktır.⁵⁰⁴ Birinci dönem, tek partili yıllarda halkçılık anlayışının izahına yönelirken, ikinci dönemde, 1946-1950 yılları arasında halkçılığın değişimi incelenecektir.

Tekeli ve Şaylan halkçılığın üç boyutu üzerinde durmaktadırlar. Halkçılığın birinci boyutu, siyasal boyuttur. Bu, halkın siyasal hayata ve yönetime katılmasını içerir. İkinci boyutu, kültürel boyuttur. Bu, halkın değer

⁵⁰² Taner TİMUR: a.g.e., 109.

⁵⁰³ Nur Betül ÇELİK: a.g.m., 76-77.

⁵⁰⁴ Halkçılığın bir üçüncü dönemi, daha doğrusu ilk dönemi, Kemalizm oluşmadan önceki dönem, yani, Kurtuluş Savaşı yılları ve cumhuriyetin ilk yılları olarak görülebilir. Bu dönemde halkçılığın nasıl yorumlandığı için bkz. Levent KÖKER: a.g.e., 73-77.

ve özlemleri veya Türk halkına özgü niteliklerin nasıl korunacağını içerir. Üçüncü boyut ise, toplumsal düzen veya sosyal sistemin yapısal özellikleri ile ilgili ('toplumsal sınıflar sorunu' karşısındaki tutuma ilişkin) boyuttur.⁵⁰⁵ Halkçılığın siyasal boyutuna cumhuriyetçilik⁵⁰⁶, kültürel boyutuna ise milliyetçilik tekabül etmektedir. Bu iki boyut aşağıda alt başlık halinde değerlendirilecektir. Şimdi toplumsal sınıflar bağlamında halkçılık anlayışı değerlendirilecektir.

Halkçılık, özü itibariyle, toplumun hiçbir kesiminin bir diğerine üstün görülmemesi ve kalkınmanın bu doğrultuda top yekûn gerçekleştirilmesi anlayışını yansıtmaktadır. Bu doğrultuda, kalkınma herhangi bir sınıfın girişimine bağlanmamakta⁵⁰⁷ ve dayanışmacı sınıfsız toplum tanımlamasına gidilmektedir. Fakat gün geçtikçe, birlik ve beraberliği sağlamak için zorunlu görülen halkçılık anlayışı; yani sınıfsız toplum anlayışı ters tepmeye başlamıştır. Tek parti döneminde uygulanan politikalar sonrası sınıf farkları ortaya çıkmaya başlamış ve bundan sonraki yaklaşım, aslında var olan sınıf farklarının yok sayılması noktasına kadar gelmiştir. 1930'ların Türkiye'sinde, halkçı söylem aydınlar ve yüksek devlet görevlileri tarafından daha sık telaffuz edilir olmuştur.⁵⁰⁸ Yetkin, bu aşamaya gelinmesinde Recep Peker'in önemli etkisi olduğuna değinir.⁵⁰⁹ Peker'in 1934-1935 döneminde sınıfsız toplum hakkındaki görüşleri şu sözlerinden anlaşılabilir:

⁵⁰⁵ Aktaran, Levent KÖKER: a.g.e., 72.

⁵⁰⁶ Arar, bu konu hakkında şunu belirtmektedir: "ATATÜRK, Halk İradesi ve Halkçılık deyimlerini, her şeyden önce, Cumhuriyet kelimesi yerinde kullanıyordu." İsmail ARAR: Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi (İstanbul, 1963), 11.

⁵⁰⁷ Hatta, sınıf egemenliği ile kalkınmasını gerçekleştiren toplumların aksaklıkları vurgulanmaktadır. Dönemin önemli simalarından ve CHP'nin ileri gelen ideologlarından biri olan Recep Peker'in sınıf kavramı hakkındaki görüşleri için bkz. Recep PEKER: İnkılab Dersleri Notları (Ankara, 1936), 28-57.

⁵⁰⁸ M. Asım KARAÖMEROĞLU: "Tek Parti Döneminde Halkçılık", Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel, (İstanbul, 2001), 282-283.

⁵⁰⁹ Çetin YETKİN: Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945) (İstanbul, 1983), 99-100.

“Türkiye Cumhuriyeti halkçı bir varlıktır. Türkiye Cumhuriyeti’nin güttüğü ana politika çizgilerinden halkçılığı ilk söylememin sebebi, sınıf ihtilali karşısında bizim vaziyetimizin ne olduğunu göstermek içindir... Biz halkçıyız, halkçı demek, ulus içinde hiçbir imtiyaz ve üstünlük tanımayan ve her ferdini öteki kadar hak ve şeref sahibi sayan, ekonomik alanda birini ötekine, işçiye patrona, patronu işçiye mahkum edecek, müstehliki müstahsılın eline düşürecek vaziyetlere müsaade etmeyen bir varlık demektir. Bu varlık, bütün bu unsurları müsavi hakda ve şerefte bir halk yığını tanır, aralarında bir takım farklar varsa bunu hayatın icabı, iş bölümünün bir zarureti sayar...”⁵¹⁰

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Fransız Üçüncü Cumhuriyeti’nin solidarizminin önemli etkilerini taşıyan⁵¹¹ CHP’nin sınıfsız toplum temelli halkçılık anlayışı, tek parti döneminden beri çelişkili bir muhtevaya sahip görünmektedir. Peker’in toplumsal sınıfları yok saydığı açıktır; lâkin, bu argümanı izah ederken dahi toplumsal sınıfları ve aralarındaki farkları belirtmek zorunda kalışı ve bunu “doğal eşitsizlik”⁵¹² teorisine benzer bir biçimde açıklamaya/meşru göstermeye çalışması bir çelişki olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, halkçılıkla ilgili CHP elitlerine ait bu ve benzeri yorumlar, *Cumhuriyetçilik* başlığı altında incelenecek olan, bürokratları halkı siyasetten uzak tutma manevraları olarak da değerlendirilebilir.

Bunların yanı sıra halkçılık fikri, tek partili cumhuriyeti de doğuran bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, toplumun farklı ihtiyaç ve beklentileri olmadığına göre, farklı partilere de ihtiyacı yoktur. Peker bu konu hakkında şu sözleri sarf eder:

“İşte bu manzara karşısında ve bu vaziyet içinde bir takım zümre ve sınıfların kendi menfaatlerine uygun olarak öne sürmek isteyecekleri bir takım telakkilerden doğarak ulusun politika yaşayışında engeller ve muvaffakiyetsizlikler

⁵¹⁰ Recep PEKER: *İnkılab Dersleri Notları*, 54.

⁵¹¹ M. Asım KARAÖMEROĞLU: “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, 281-282.

⁵¹² Eşitsizlik teorileri hakkında bilgi için bkz. Bryan TURNER, *Eşitlik*, çev. Bahadır Sina Şener (Ankara, 1997).

çıkaracak, dağınık, karışık partiler hayatının meydan alması ve devam etmesi; devletin bu kadar ihtisas, kıymet, güven, kafa, el ve gönül birliği istiyen çetin ve büyük işlerini zorlaştırmaktan, karıştırmaktan, tükeletmekten başka şeye yaramaz. Her şey uluslaşmış iken parti de uluslaşmalıdır....⁵¹³

Çok partili sisteme geçiş kararı birçok yönden halkçılık anlayışına vurulmuş ilk darbedir. Çünkü halkçılıktan doğan ulusal parti anlayışı sekteye uğramış olmaktadır. 1946'da düzeltilen Cemiyetler Kanunu'na göre, artık, sınıf esasına dayalı cemiyet açılabilir. Bu da sınıfsız toplum anlayışından köklü bir adım atışın ifadesidir.

CHP 1947 Kurultayı'nda halkçılık ilkesinde bir değişikliğe gitmiş ve her yönüyle yeni olan şu paragraf programa eklenmiştir:

"Halkımızı meydana getiren çeşitli sosyal gruplar, millet bütünlüğünü yaratır. Partimiz bunların karşılıklı faydalarını memleket yüksek menfaatleri esasına göre âhenleştirmeğe çalışır; bununla beraber Partimiz, halk çoğunluğunu teşkil eden köylümüzün ve çiftçimizin yaşama seviyesini yükseltecek tedbirleri almayı zarurî bir şart sayar."⁵¹⁴

Burada dikkat çekici unsur, CHP'nin bir sosyal grup tanımını partinin amacının içinde açık bir biçimde belirtmesidir. Buna göre farklı grupların çıkarlarını ahenkli kılmak CHP'nin amacıdır. Asıl önemli olan nokta ise, CHP'nin köylüyü ve çiftçiyi hedef alan sözleridir. Buna göre CHP, halkın çoğunluğunu oluşturan bu kesime göre politika üretecek izlenimi vermektedir. Yani önceden sınıfsızlık esasına göre hareket eden CHP, kendine bir sosyal sınıf seçmiş görüntüsü vermektedir. Oysa Karpat'a göre durum görüldüğü

⁵¹³ Recep PEKER: İnkılab Dersleri Notları, 69.

⁵¹⁴ *CHP Parti Programı*, 1947. Metin için bkz. Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasî Partiler 1, 584-596.

gibi değildir. Bu husus, “Kurultay tarafından, belirli bir düşünce akımını veya siyasi bir teoriyi ifade ettiği için değil, halkın desteğini sağlamaya yarayacak bir vasıta olduğu için kabul edilmiştir.”⁵¹⁵ Sebebi bu dahi olsa, CHP’nin böyle bir tutum sergilemesi büyük bir öneme sahiptir.

Sosyal sınıflara yaklaşımı bakımından, CHP’nin müphem anlayışı ve genel uygulamaları olumlu yönde değişikliğe uğramıştır. Fakat, aynı şey işçi sınıfı düzeyinde incelendiğinde tutarsızlıklar yine karşımıza çıkmaktadır. İşçi sınıfına yönelik ilk uygulama, zamanın şartlarına göre birçok pozitif yön içeren 1936 tarihli İş Kanunu’dur.⁵¹⁶ Karpas bu kanunu savaş öncesinin İtalya’sında uygulanan kanuna göre hazırlandığını ve totaliter bir muhtevaya sahip olduğunu belirtir. Bu doğrultuda, 1945 yılına kadar Türk işçisi herhangi bir devlet yardımı programından faydalanmamıştır. 1945’te kurulan Çalışma Bakanlığı sayesinde işçinin sosyal durumu ile ilgili meseleler daha esaslı bir şekilde ele alınabilmıştır.⁵¹⁷ Bununla birlikte, 1946’da sınıf esasına dayalı dernek açabilmeye olanak tanıyan kanun kapsamında kurulan sendikaların birçoğu, altı ay sonra, “solcular”ın nüfuzu altına girdikleri gerekçesiyle kapatılmıştır. Yeni kanun 1947’de kabul edilmiş fakat, işçilere grev hakkı tanınmamıştır. DP muhalefetteyken CHP’nin bu tavrını eleştirmiş ve işçilere güvendiğini belirtmiştir; Lâkin, bu hak 1963 yılında tanınmıştır.⁵¹⁸ Bu da göstermektedir ki, her iki partinin de sosyalizme karşı takındıkları olumsuz tavır, işçi sınıfına güvenememeleri sonucunu doğurmuştur. CHP’nin 1947 Programı’nda yaptığı değişikliğin sonucunda köylü ve çiftçiyi zikredip⁵¹⁹, işçiden bahsetmemesi, ilk bakışta, bu güvensizlikle yorumlanabilir. Ama köylü

⁵¹⁵ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 265.

⁵¹⁶ Muharrem TUNAY: Atatürk’ün Halkçılık İlkesi ve Çalışma Hayatı (Ankara, 1986), 516.

⁵¹⁷ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 100-101.

⁵¹⁸ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 266-269.

⁵¹⁹ Bu temayülde CHP’yi etkileyen önemli bir etken, tek partili yıllar boyunca üzerine politikalar ürettiği ama hiçbirini pratiğe dökemediği ve sürekli köyünde hapis, saf-temiz köylüye olan güveni olarak da değerlendirilebilir. Tek partili yıllarda köycülük hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. Asım KARAÖMEROĞLU, “Türkiye’de Köycülük”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnel, (İstanbul, 2001).

ve çiftçi nüfusunun kalabalıklığı⁵²⁰ göz önünde bulundurulursa, CHP'nin pragmatist tutumu yine ortaya çıkar.

b) Cumhuriyetçilik:

Cumhuriyetçilik Kemalist halkçılığın siyasal boyutudur ve ulusal egemenlik düşüncesi ile ifadesini bulmuştur. Bu düşünce aynı zamanda, Osmanlı yönetim tarzından bir kopuşun ifadesi olması açısından da önemlidir; bu ilke ile, iktidarın meşruluk kaynağı Tanrı'dan alınıp, halka verilmiş bulunmaktadır. Ancak tek parti iktidarının kurulması ile birlikte bünye değişikliğine uğrayan ilkede ulusal egemenlik sabit kalmıştır. Fakat, bu kavramın etki alanı başka bir kavramla daraltılmıştır: hükümet etmek. Yani, halkı halk için, halka rağmen yönetmek. Bu ifadenin yönlendiriciliğinde meclisle özdeşleşen Kemalist elitler, cumhuriyet ideallerini halk adına gerçekleştirme görevini üstlendiler⁵²¹; idealler kimi zaman halkın iradesiyle çelişse de. Köker bu tavır değişikliğinin sebebini Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimlerinden alınan derslere bağlamaktadır.⁵²² Bu tavır değişikliğinde, Kemalist elitlerin reformları hızla gerçekleştirme istekleri ve halkın tam bir tekamüle erişmediği yönündeki elitist düşünceleri daha etkili olmuştur kanaatindeyiz.

Bu yapısı itibariye tek parti dönemi cumhuriyetçilik anlayışı, halkın siyasete etkin katılımı yönünden birçok olumsuzluğu bünyesinde barındırmaktadır. Köker, bu doğrultuda, tek parti döneminde halkçılık ve cumhuriyetçilik arasındaki ilişkinin aldığı biçimin iki unsuruna değinir. Birinci

⁵²⁰ 1930'lara gelinene kadar Türkiye'de işçi nüfusu çok büyük bir yer işgal etmiyordu. 1927 yılında yapılan sanayi sayımına göre Sanayi Teşvik Kanunu kapsamına giren işçi sayısı 27.000 kadardı. Türkiye'de gerçek anlamda bir işçi kesiminin ortaya çıkması 1930'larda gerçekleşmiştir. 1940'lı yıllarda köylü tarım kesiminin de işsizlik dolayısıyla sanayiye kayması işçi nüfusunu artırmış ve bu nüfu 1950 ve 1960'lı yıllarda daha da hızlı bir biçimde katlanmıştır. (Muharrem TÜNAY: a.g.e., 511-514.) yine de bu nüfus köylü ve çiftçi nüfusuyla kıyaslanabilecek düzeyde değildi. 1945'te nüfusun %83'ü köylerde ikamet ediyordu. 1948'de işçi sınıfı en az 1.500.000 kişiyi buluyordu (Kemal H. KARPAT: a.g.e., 90-91, 100.)

⁵²¹ Nur Betül ÇELİK: a.g.m., 77.

⁵²² Levent KÖKER: a.g.e., 77.

olarak, cumhuriyet, ulusal egemenlik fikrinin en iyi gerçekleştirileceği sistem olarak görülmektedir. İkinci olarak ise, rejimi her türlü tehlikeye karşı koruma düşüncesi, halkın tercihlerinin belirleyici olduğu bir çok partili yaşama izin verilmemesinin gerekçesi olarak görülmektedir.⁵²³ Yani, bir yandan halkın egemenliği savunulmakta ve diğer yandan halkın egemenliğinden korkulmaktadır. Çelik'in deyişiyle, "Bu dönemde halk, hem birtakım saf değerlerin taşıyıcısı olarak yüceltildi ve hem de her türlü rejim karşıtı komplocu faaliyetlerin kaynağı olarak yadsındı."⁵²⁴ Dolayısıyla, halkçılık kavramı ile onun siyasal boyutu olarak değerlendirilen cumhuriyetçilik kavramları arasında bir çelişki ortaya çıktı. Halk egemenliğine dayanarak kurulmuş cumhuriyet, halka egemen olmaya başladı.

Bu durum da halk ile elitler arasındaki bir kopuşu beraberinde getirdi. O zamanları anlatan halkçı söylemle, halka rağmen halk için diyerek hareket eden elitler halkın beklentilerine cevap veremiyorlar, beklentileri iyi bilemiyorlardı; çünkü halka inmiyorlardı. Bozkurt bu konu hakkında şöyle der:

"İsmindeki "Halk" terimine rağmen daima halktan uzak kalmış olan parti yöneticileri ise çoğu defa halkı küçümsemişler, yönetimlerini "tepeden aşağıya doğru" formüle etmişlerdir. Hattâ bu davranış "Şefin iradesinde" kristalleşmek anlamında olmuş, Atatürk istisna edilirse parti liderleri uzun yıllar, çok partili rejime girilinceye kadar halkla teması düşünmemişler ve seyahatlerinde de totaliter rejim liderleri gibi davranmaktan kendilerini kurtaramamışlardır. Bu sistem içinde bir parti otokrasisi kurulmuş ve ancak 1948 den sonra Başbakan Günaltay ve kabine arkadaşları bu tutumu değiştirerek halka inmeğe gayret göstermişlerdir."⁵²⁵

⁵²³ Levent KÖKER: a.g.e., 77.

⁵²⁴ Nur Betül ÇELİK: a.g.m., 78.

⁵²⁵ Celal BOZKURT: a.g.e., 70.

Aslına bakılırsa, halka inme, Bozkurt'un belirttiğinden daha evvel ortaya çıkmıştır. Karpat'ın da belirttiği gibi, 1946 belediye seçimlerinden önce İnönü memleketi gezmiştir ve bunu Karpat, çok partili sistemin doğurduğu ilk sonuçlardan biri olarak değerlendirir.⁵²⁶ Bununla birlikte Karpat 1947 yılı sonuna gelindiğinde iktidar-halk arasındaki ilişkiye enteresan bir noktadan yaklaşır:

“1946'dan önce Cumhurbaşkanı yarı-ilâh gibiydi; vatandaşlar, partililer ve basın tarafından putlaştırılmıştı. Cumhurbaşkanı tenkit şiddetle cezalandırılırdı. 1947 yılı sonunda ise Cumhurbaşkanı İnönü vaziyetten memnun olm(a)yan her yayın veya kişinin tenkit edebildiği, hattâ atıp tuttuğu alelâde bir vatandaş haline geldi. Cumhurbaşkanı halka gidiyor, konuşuyor, çeşitli meseleler hakkında halkın fikrini ve muvafakatini alıyordu.”⁵²⁷

Bu olaylar, CHP'nin, iktidarın halka dayandığını fark ettiğini yani, halk egemenliğine inanmaya başladığını göstermesi açısından kıymetlidir. İdeolojideki değişikliğin pratiğe yansımaları olarak değerlendirilecek bu olaylar da göstermektedir ki, çok partili yaşama geçilmesi ile birlikte, “halka rağmen halk için” anlayışında köklü değişiklikler olmuştur. Bu anlayış değişikliği CHP'nin 1947 Programı'na şu şekilde aktarılmıştır:

“Millet, yalnız kendisinin sahip olduğu egemenliği tam bir serbestlik içinde tek dereceli olarak seçeceği milletvekillerinden terekküp eden Türkiye Büyük Millet Meclisi vasıtasıyla kullanır.

Demokrasi esasına dayanan bu rejimi her türlü tehlikeye karşı korumak esas vazifemizdir.”⁵²⁸

⁵²⁶ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 139.

⁵²⁷ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 183.

⁵²⁸ CHP Programı, 1947.

Görüldüğü üzere, partinin tek parti yıllarında yayınladığı metinlerden farklı bir metin karşımıza çıkmaktadır. Burada söylem düzeyinde karşılaşılan en önemli yenilik, egemenliğin sahibi olan milletin seçme hakkını “tam bir serbestlik” ile kullanacağına yapılan vurgudur. Diğer yandan, demokrasi tabirinin açık bir dille belirtilmesi ve Bila’nın da belirttiği üzere, ““Cumhuriyetçilik” ilkesi(nin), “tek dereceli seçimin belirlendiği demokrasi”” anlayışına dayandırıl⁵²⁹ması dikkatimizi çeken bir başka noktadır.

c) Laiklik:

Köker, birçok araştırmacının, laikliğin Kemalizme temel özelliklerini veren ve yeni Türkiye’nin toplumsal ve siyasal temellerini belirleyen en önemli ilke olduğu konusunda hemfikir olduğuna değinir. Bu konunun ehemmiyeti, Batı’nın sahip olduğu din anlayışından oldukça farklı bir görüntü veren İslâm’la, Batı’dan ithal edilmiş ve Batı’ya göre uyarlanmış laiklik anlayışının Türkiye’ye devşirilmesi üzerinde odaklanmaktadır. Burada en dikkat çekici noktalardan biri, Osmanlı’dan beri süregelen bir tartışmadır. İslâm’ın gelişmeye engel olduğu yönündeki bu sav cumhuriyetin kuruluş yıllarına da aktarılmıştır. Kuruluş temelini pozitivizme dayandıran Kemalizm için bu problemi çözmenin iki yolu vardı. Birincisi, Batı’da Luther’in gerçekleştirdiği Protestan reformu İslâm’a da uygulanabilir, din toplum için revize edilebilirdi. İkinci yol ise daha katıydı; Sovyet Devrimi’nde olduğu gibi, dine karşı çıkış açık bir biçimde sergilenebilirdi. Tunçay, ikinci yolun (bir istisna dışında; Sultan Ahmet Camii’nin resim galerisi yapılması önerisi) Türkiye’de denenmediğini belirtir. Türkiye’de daha çok birinci yol denenmiştir ve bu da halktan gelen yoğun tepkiler neticesinde başarısız kalmıştır.⁵³⁰ Türkiye’de din karşısında alınan resmî tutum laiklik⁵³¹ kavramı ile ifade edilmektedir.

⁵²⁹ Hikmet BİLÂ: a.g.e., 127.

⁵³⁰ Mete TUNÇAY, “İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnel, (İstanbul, 2001), 94-95.

⁵³¹ Laikliğin literatürde tartışılan farklı anlamları için bkz. Mustafa ERDOĞAN: Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji, s. 292-309.

Bu tartışmaların yanında, laiklik cumhuriyet rejiminin ve Kemalist elitlerin eylemlerinin meşruluk zeminini oluşturmaktadır.⁵³² Siyasal açıdan böylesi bir öneme sahip olan ilke, yukarıda değindiğimiz, halkçılık ve cumhuriyetçilik kavramları ile doğrudan ilişkilidir. Kemalistlerin halk egemenliği düsturunda bunu açıkça görmekteyiz⁵³³; egemenliği tanrıdan alıp halka vermek tamamıyla seküler bir eylemdir. Laikliği, sekülerleşmenin neticesinde ortaya çıkan bir olgu olarak değerlendirdiğimizde, Türkiye’de laikliğin bu hamle ile başlatılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Laikliğin siyasal boyutuna değinen Köker’e göre, diğer bir boyut kültürelidir. Laiklik, en az siyasal yönü kadar güçlü bir kültürel içeriğe de sahiptir.⁵³⁴ Bu kültürel ve siyasal gücü kırmak isteyen Kemalist elitler, bu güce karşı yoğun reform politikaları benimsemişlerdir. Zürcher, Türkiye’de Kemalist reformların laiklik hamlesinin üç faaliyet alanı olduğuna değinir:

“İlki, devleti, eğitimi ve hukuku laikleştirmek, yani ulemaya, kurumlaşmış İslâm’ın geleneksel kalelerine saldırmak. İkincisi, dinsel simgelerin üstüne gitmek ve bunların yerine Avrupa uygarlığının simgelerini koymaktı. Üçüncüsü, toplumsal yaşamı laikleştirmek ve gerektiğinde popüler İslamın üstüne gitmekti.”⁵³⁵

Bu üç hamle de tek parti yıllarında (daha doğrusu, parti-devlet bütünleşmesinde daha önce, daha yoğun bir biçimde olmakla birlikte)

⁵³² Levent KÖKER: a.g.e., 85.

⁵³³ Bunun bir diğer ayağı da ulus kurma projesine gitmektedir. Ortak bir ulus yaratmak için din motifi yerine ulus bilinci yerleştirilmek istendi ve bu yüzden İslâmiyet’ten önceki Türk tarihi yüceltilmek istendi. Böylece, Türk toplumunun İslâmî konumunun yerine Batılı bir konum oturtulmak istendi. (Binnaz TOPRAK: “Türkiye’de Dinin Denetim işlevi”, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000), 311.) Bu konulara *Milliyetçilik* başlığı altında değinilecektir.

⁵³⁴ Levent KÖKER: a.g.e., 85.

⁵³⁵ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, 271-272.

uygulama alanı bulmuştur. Hatta, öyle bir noktaya gelinmiştir ki, Kemalist laiklik uygulamaları dini devletten ayrı tutmak anlayışından sıyrılmış; bizatihi, dini devlet denetimine alma çabalarına bürünmüştür. Bunun en açık örneği, hilafetten sonra ortaya çıkan boşluğu, devlete bağlı bir kurum ile, Diyanet İşleri Başkanlığı ile çözme ihtiyacıdır.

Laikliğin karşımıza çıkardığı önemli bir aşama da ulusal kimliğin inşasına olan katkısıdır. Laiklik milli kimliği ortaya çıkarmada kullanılan bir enstrüman görevini ifa ederken, sekülerleşmiş bir millî kimlik de laikliğe bir arkaplan⁵³⁶ sunmuştur. Bu bağlamda, yinelemekte fayda var, cumhuriyetin temeli de laiklik ile atılmış olmaktadır; eski rejimin aksine, halkın egemen kılınması. Bu, tam anlamıyla seküler bir söylemdir.

Bunlarla birlikte ortaya çıkan laikliğin kültürel içerikli uygulamaları da dikkat çekicidir. Şapka inkılabı ve şapka takmayanlara yapılanlar; Batı takvim ve saatine geçiş; Batı ağırlık ve uzunluk ölçülerinin kullanılması; tekke ve zaviyelerin kapatılması; eğitimin birleştirilmesi ve belki de bu alandaki en köklü reformlardan biri olarak, Lâtin Alfabesi'ne geçiş Kemalist laikliğin hamleleridir. Bu reformların tamamının tek parti iktidarı pekişmeden önce yapıldığını belirtmekte fayda var.

Kemalist laiklik anlayışı bireyin toplumsallaşma sürecine müdahaleler içermesi bakımından ayrı bir özelliğe sahiptir. Bu doğrultuda Kemalist laiklik, hurafelere karşı savaş açmış ve pozitif ilim ile şekillenecek bir toplum tasavvur etmiştir. Atatürk de birçok konuşmasında hurafelere karşı hep bir “gerçek İslâm” anlayışından söz etmiştir. Fakat, laiklik politikaları dinin devletten ayrılması ile sınırlı kalmamıştır. Tunçay, Kemalizmin laiklik

⁵³⁶ Nuray MERT: “Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel, (İstanbul, 2001), 204-206.

politikalarının Atatürk'ün arzu ettiği gibi şekillenmediğine ve tahakküm, tecebbür ve istibdada düştüğüne değinir. 1930'lu yılların ortalarında Atatürk'ün söylediği bir söz ile bunu delillendirir: “Bugünkü manzara aşağı yukarı bir *dictature* manzarasıdır (...) [ve] Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese, bir istibdat müessesesidir.”⁵³⁷ Bu sözleri ile Atatürk hem arzusunun yerine gelmediğini belirtmiş ve hem de laikliğin baskıcı uygulamalarına vurgu yapmıştır.

Laiklik anlayışını ve onun sonucunda “istenmeden” de olsa ortaya çıkan bu baskıcı uygulamaları Karpaz güzel bir biçimde özetler:

“Türkiye’de lâiklik amaçlarının, milliyetçiliğin daha geniş gayelerinin bir kısmı olarak, çok yönlü bir karakteri vardı: din karşısında tarafsız, modern bir millî devlet kurmağa yardım etmek; toplumu, (İ)slâm’ın baskısından kurtarmak ve yeni hür bir fert tipi yaratmak. Bu aklî, ilmî, gelenekçi olmayan ve klerikalizme* karşı cephe alan bir lâiklikti.

Lâikliğı gerçekleştirmek için hükümet tarafından takip edilen politika, ibadet hürriyetini haleldar etmediğı, topluma yeni bir inancı zorla kabul ettirmeğe çalışmadığı halde, bir zaman sonra, “resmî bir dinsizlik doğması” diye adlandırılan aşırı antiklerikal, pozitivist bir karakter kazandı.

Lâiklik, bunu kabule zaten hazır olan aydınları daha çok etkiledi. Buna karşılık köyler ve küçük şehirler, bir bütün olarak, esaslı İslâm âdet ve an’anelerini muhafazaya devam ettiler. Lâikliğin kültürel amaçları buralarda sathî olarak gerçekleştirildi. Memleketin, nis(p)eten olduğu gibi bırakılan toplumsal yapısı gelenekleri, lâikliğin akılcı ve ilmî vasıflarına zıt bir düşünce örneğı yaratmakta devam etti. Hükümetin, klerikalizme, gitgide cephe alması ve dinî faaliyetleri kontrolü, -ki bir bakıma bu da lâiklik prensibinin bir ihlâliydî-, muhafazakârlar, hattâ basit vatandaşlar arasında büyük hoşnutsuzluğa sebep oldu. Dinî reformların pek çoğuna, inanılarak değil de, kanun zoruyla riayet edildiğı bir sır değildir.”⁵³⁸

⁵³⁷ Aktaran, Mete TUNÇAY: Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 220.

* *Klerikalizm (clericalisme)*: Din adamları erki ve bu politikanın yandaşlığı (Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar-1, (İstanbul, 2000) 266.)

⁵³⁸ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 232-233.

Olay yine dönüp dolaşıp baskıya ve siyasal halkçılık anlayışındaki ironiye geliyor. Bu doğrultuda, Kemalist laiklik anlayışı ile halkçılık ilkesi arasındaki çelişkiye değinen Köker, bu çelişkinin “...özellikle Kemalizm’in oluşmasından sonra” belirginleştiğini belirtmiştir. “Halkın büyük bir çoğunluğunca benimsenmiş olan dinsel içerikli değerler sistemi, öncelikle siyasal iktidar bakımından, sonra da arzulanan toplumsal yeniliklerin gerçekleştirilmesi açısından Kemalistler’in en etkili ideolojik rakibi olmuştur.”⁵³⁹ Tek parti dönemindeki sindirme politikalarından nasibini alan muhafazakâr çevre bu duruma pek de etkili bir muhalefet yapamamıştır. Bu konuda ilk muhalefet, şartların değişmeye başladığı 1945’te gelmiş, dalga dalga yayılan muhalif hareketten laiklik de nasibini almıştır. Mert, laikliğe basından gelen ilk muhalefetin, 1945’te yayın hayatına yeniden başlayan *Şebilürreşad* ve buna benzer birkaç yayından üstü kapalı olarak yöneltildiğini belirtir. *Şebilürreşad*’ın yöneticisi Eşref Edip yazılarında “CHP’nin din siyasetinden “demokrasiye muhalif zihniyet”, laiklik anlayışından “din hürriyetini tahdit” olarak bahseder.⁵⁴⁰ Bu eleştirilerin o dönemde ortaya çıkmış olması bir tesadüf değildir. Takip eden yıllarda laiklik anlayışına ve din politikasına daha sert eleştiriler yönelecek olan CHP, yine muhalefetin belirleyiciliğinde, laiklik anlayışında ve din politikasında önemli değişiklikler sergileyecektir.

Nihayetinde, 1946 yılına gelindiğinde, siyasî hürriyetler lehine gelişen elverişli ortam şartları laiklik üzerine tartışmaların yoğunlaşmasını da beraberinde getirdi. Karpaz, bu tartışmaların üç grubun belirleyiciliğinde şekillendiğini belirtir: Muhafazakârlar, ılımlılar ve laikler. Muhafazakârlar, dini, insan tabiatında var olan bir ruhî ihtiyaç ve terbiye müessesesi sayarak, laikliğe toplumun ahlâki ve kültürel değerlerini zayıflattığı gerekçesiyle hücum ediyorlardı. İkinci grubu oluşturan ılımlılar konuya daha çok insan hakları

⁵³⁹ Levent KÖKER: a.g.e., 89.

⁵⁴⁰ Nuray MERT: a.g.m., 207.

yönünden yaklaşıyor fakat, zaman zaman muhafazakârların etkisinde kalıyorlardı. Son görüş sahibi laiklere göre ise, dine verilen her taviz bir geri adım ve cumhuriyet prensiplerinden fedakârlık olarak nitelendiriliyordu.⁵⁴¹ İslâmcı kişiliği ile tanınan Şemsettin Günaltay'ın 1947'de başbakanlığa getirilmesi ve bu atamaya, müfritler olarak nitelendirilen aşırı Kemalistlerden yönelen tepkiler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Tartışmalar sonrasında gündemi oluşturan demokrasi, hak ve hürriyetler dini de kapsamına aldı. Rekabet ortamında belirleyici etken olan oy, CHP'nin laiklik politikalarında bir yumuşamayı da beraberinde getirdi. 1947 Kurultayı'nda tartışılan konular bir geri dönüşün ifadesi⁵⁴² olarak karşımıza çıkmaktadır ve rekabet ortamında CHP'nin ideolojik pozisyonundaki değişikliği göstermesi açısından artık ayırt edicidir. Bilâ 1947 Kurultayı'ndan şu sözlerle bahseder:

“Geriye dönüş özelemleri bu kurultayda dile gelmiştir. İlkokullarda din dersinin konması bu kurultayda önerilmiştir. “Dinimize karşı kayıtsız”, “Dinsiz millet olmaz”, “Ülkede kumar, safahat almış yürümüşdür, sebep dinsizliktir”, “Ülkede irtica hortluyor, vatan tehlikededir sözleri tamamen uydurmadır” gibi sözler 1947 CHP'sinin kurultayında söylenmekte ve kimileri “tanınmış büyüklerin türbelerinin yeniden faaliyete geçirilmesini” istemektedirler.”⁵⁴³

Artık CHP'de laiklik konusunda önü alınamaz bir çözülme başlamıştır. 1947 Kurultayı'nın sonucunda kabul edilen program ve daha sonraki uygulamalar da bunu göstermektedir. 1947 Programı'nda laiklik artık daha ılımlı ve mesafeli tanımlanmaktadır; sadece, sekülerleşmeyi ifade etmemekte, din ve vicdan hürriyetine de değinilmektedir: “Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir

⁵⁴¹ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 234-237.

⁵⁴² Toprak, bu geri dönüşü, CHP “...1923'ten bu yana uyguladığı laiklik programını bir özeleştiriyeye tabi tutmuştur.” diye değerlendirir. (Binnaz TOPRAK: a.g.m., 315.)

⁵⁴³ Hikmet BİLÂ: a.g.e., 127.

vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve âyinlerden dolayı karışılmaz.”⁵⁴⁴

Alınan kararlar ve çizilen yeni yol toplumsal hayatta pratiğe dökülmeye başlandı. 1948 ve 1949 yıllarında din eğitimi ile ilgili yasa teklifleri TBMM’ye sunuldu. Bu kanunların gerekçesi köylerde dini yönetecek hoca kalmadığı ve halkın hurafelere daha fazla kapılır olduğuydu. 1948 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İmam Hatip kursları açılmıştır.. 1949’da din dersleri okul müfredatına seçmeli ders olarak ilave edilmiştir. Aynı yıl CHP Ankara’da bir ilahiyat fakültesi açmayı programına almıştır. Yine 1948’de hacca gitmek isteyenlere ilk kez döviz verilmiştir. 1925’ten beri kapalı olan türbeler halka tekrar açılmıştır.⁵⁴⁵

d) Milliyetçilik:

Kemalist milliyetçilik, hem laiklik ile hem de halkçılık ile doğrudan ilişkili ve uyumludur. Milliyetçilik ile halkçılık, sınıf çelişkileri yerine toplumun ahenkli bütünlüğünü temel almalrı⁵⁴⁶ bakımından bir uyumluluk arz ederler. “Kemalist milliyetçilik açısından “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” olarak halk, millî insicamın cisimleşmesini temsil eder. Bu türdeş olmayan kitle içinde dinî, etnik ya da sınıfsal göstergeler millî birlik ve dirlik ruhunu kemiren, “bölücü” ve “ayrılıkçı” nitelikler olarak değerlendirilmiş ve kamusal alandaki görünürlükleri mutlak yasak kapsamına alınmıştır.”⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ CHP programı, 1947.

⁵⁴⁵ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 238-240; Binnaz TOPRAK: a.g.m., 315.

⁵⁴⁶ Taner TİMUR: a.g.e., 153.

⁵⁴⁷ Ahmet YILDIZ: “Kemalist milliyetçilik”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnel (İstanbul, 2001), 215

Milliyetçiliğin laiklik ile uyumluluğu cumhuriyetin kuruluşuna kadar dayandırılabilir. Cumhuriyet kurulurken seküler bir tavır sergilenmiş, Tanrısal otorite halka tevdi edilmiştir. Otoritenin kaynağı halk kılınmış ve din dışlanmıştır; dinden boşalan eksikliği gidermede milliyetçilikten faydalanılmıştır. Milliyetçilik ulus yaratma projesi⁵⁴⁸ olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu doğrultuda, Kemalist elitler İslâmiyet öncesi Türk temasına yönelmiş ve dinden sıyırdığı bir Türk tipi yaratmaya girişmiştir; Yıldız'ın deyimiyle, önce geçmiş sekülerleştirilmiştir.⁵⁴⁹ Toprak'a göre bunun sebebi, Kemalist ideolojinin temelinde yatan modernleşme dinamiğinin karşısında din engelinin bulunmasıdır. Hatta Kemalistler İslâmiyet'i kendilerine karşı bir ideoloji olarak dahi yorumlamışlardır. Batı'ya yakışan ve Batı ile entegre olabilecek bir toplum yaratmak geçmişinden sıyrılmış bir toplum yaratmak, unutkan bir toplum yaratmakla mümkün olmuştur. Topluma geçmişi unutturmak da ulusal bilincin görevi addedilmiştir.⁵⁵⁰ Fakat ilk önce ulusal bilinci ortaya çıkarmak, daha doğrusu, kapsayıcı bir bilinç icat etmek zorunluluğu belirlemiştir. İşte bu yüzden İslamlık öncesi Türk tarihine vurgu yapılmış ve bununla ilgili tezler ileri sürülmüştür.

Ulus yaratma projesi kapsamında kullanılan en önemli iki argüman Güneş Dil Teorisi ve Türk tarih Tezi'dir. Kabaca belirtecek olursak, Güneş Dil Teorisi, bütün dillerin Orta Asya'da kullanılan Türkçe'den türediğini ileri sürüyordu. Türk Tarih Tezi ise, aslen Orta Asya'da yaşamış olan Türklerin kuraklık ve kıtlık sebebi ile oradan göç ettiklerini, bu sayede Sümerler ve Hititler gibi uygarlıkları yarattıklarını ileri sürüyordu. Bu iki tezin de temel amacı Türklük bilincini yüceltmektir. Türkler hem tüm dillerin ve hem de tüm

⁵⁴⁸ Yıldız, ulus yaratma projesini 1919-1938 yıllarını kapsayan üç döneme ayırarak inceler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet YILDIZ: a.g.m., 216-231.

⁵⁴⁹ Ahmet YILDIZ: a.g.m., 212.

⁵⁵⁰ Binnaz TOPRAK: a.g.m., 311.

uygarlıkların temelinde parmağı olan önemli bir uygarlıktı. Neticede, Osmanlı'dan önce, Osmanlı'ya gerek kalmadan övünülecek kaleler yaratılıyordu.⁵⁵¹ Bu kaleler sayesinde şekillendirilen ulus bilinci ile din ve Osmanlı figürlerine gerek kalmadan toplumu bir arada tutan yeni bir yapı taşına ulaşılmış olacaktı.

Bu teoriler 1930'lu yıllara damgasını vurdu. Teorilerin ortaya atıldığı dönemde Faşizm ve Nasyonal sosyalizmin hala güçlü oldukları göz önünde bulundurulursa, bu teorilerin nereden ilhamla şekillendirildikleri rahatlıkla anlaşılmaktadır.⁵⁵² Amacı ulus yaratma projesine hizmet etmek olan bu iki argüman, muhakkak ki çağdaşı ırkçı teorilerden bire bir etkilenmiştir. Aydın, Kemalist milliyetçiliğin o dönemde Alman ulusçuluk anlayışından etkilenilerek objektif ve aşırı milliyetçi eğilimlere sapılmasının altında yatan asıl sebebi şu cümlelerle özetler:

“... Cumhuriyet'in “ulus yaratma” projesi, kafası oldukça karışık bir projedir ve bu nedenle farklı paradigmlar yer yer birbirinin içine girmiştir. Ancak, başlangıçta da değinildiği gibi, uygarlığa ortak olmaklığı bakımından “tasarlanan ulusun geçmişi”, bu ortaklığa ilişkin olarak, Batı (Anglo-sakson ve Fransız) dünyasında akredite kanıtlardan yoksun olduğu için, Cumhuriyet ister istemez Alman tarzı bir kültür anlayışının etkisi altında kendisine antropolojik ve arkeolojik bir geçmiş (bir *urgeschichte*) inşa etmeye girişmiştir.”⁵⁵³

⁵⁵¹ Erik Jan ZÜRCHER: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 276-277.

⁵⁵² Diğer yandan Timur, milliyetçi gelişmeyi (yani, milliyetçi söylem ve uygulamaların yükselişini ve düşüşünü) ekonomiye bağlar. Buna en iyi örnek, ilk Türk Tarih Kongresi'nin toplandığı ve Türk Dil Encümeni (Kurumu)'nin kurulduğu yıl, Türkiye ekonomisinin en kötü yılı 1932'dir. Ekonomi ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi teorik düzeyde de ifadelendirir: “Sınıflı toplumlarda, egemen sınıflar ve onların temsilcisi durumundaki kadrolar sorunları somut düzeyde çözemeyince, ideolojik düzeyde çözerler. Başka bir deyişle, gerçekte var olmayan bir toplum düzenini, ideal planda varmış gibi gösterirler. Böyle durumlarda milliyetçilik çok sık başvurulan bir ideolojidir.” Taner TİMUR: a.g.e., 158-159

⁵⁵³ Suavi AYDIN: “Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: ırkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü”, Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnel (İstanbul, 2001), 354-355.

Aydın, İkinci Dünya savaşı'ndan hemen önce Kemalist milliyetçilik anlayışının “kültür milliyetçiliği” ile, “uygarlıkçı milliyetçilik” arasında salındığını ve giderek ikincisinin ağır bastığını belirtir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise durum iyice belirginleşmiştir; Türk Tarih Tezi ve ırkçı paradigmayı besleyen diğer spekülasyonların devlet tarafından aynı heyecanla ve şevkle desteklenmediği görülmektedir. Küçük çırpınışlar da kafi gelmemiş ve artık 1948 yılına gelindiğinde bu tezler tam anlamıyla terk edilmiştir.⁵⁵⁴ Bunda şüphesiz en büyük etken, dünya konjonktüründe demokrasi lehine ortaya çıkan değişimdir.

Bu değişiklik CHP'nin 1947 Kurultayı'na da yansıdı ve parti programında yer alan milliyetçilik tanımının değiştirilmesine karar verildi. Buna göre yeni tanım daha subjektif içerikli olacaktı:

“Partimiz Türk milletini dil, kültür, ülkü ve tarih birliği ile saadet ve felâket ortaklığına inanmak, ortak yurt sevgisi taşımak gibi tabî ve ruhî bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyasal bir bütün olarak kabul eder.”⁵⁵⁵

Artık objektif mahiyetinden tamamen sıyrılmış, ırk esasına dayalı ulus kurma fikrinden arınmış bir CHP ortaya çıkmıştır. Yeni milliyetçilik tanımı “dil, kültür, ülkü, tarih birliği”, “saadet ve felâket ortaklığı”, “yurt sevgisi taşımak” gibi daha subjektif esaslar temel alınarak yapılmıştır.

Uygulamalar da bundan nasibini almıştır. Yedek subay olmak için kendilerinde bazı şartlar aranan azınlıklara doğrudan yedek subay olabilme

⁵⁵⁴ Suavi AYDIN: a.g.m., 365.

⁵⁵⁵ *CHP Programı*, 1947.

imkânı tanınmış; olası isyanları önlemek için Batı bölgelerine sürülmüş olan Kürtlerin doğdukları yerlere dönmelerine izin verilmiş; mültecilere ve Rum mübadillere Türkiye'ye girme izni ve mason localarını yeniden açma izni verilmiştir; okullarda Osmanlı tarihi dersleri daha fazla ve daha tarafsız bir tutumla okutulmuştur. Irkçılığın reddi anlamına gelen iki uygulama ise oldukça dehşete düşürücüdür: 1945'ten sonra Türkiye'ye kaçmış olan Türk asıllı yüz doksan beş mülteci Sovyetler'e iade edilmiş ve Romanya'ya sığınmış Kırım Tatarları Türkiye'ye kabul edilmemiştir.⁵⁵⁶

e) Devletçilik:

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan 1930 yılına değin ekonomide kısmen liberal bir politika gütmüştür. Daha sonraları bu politikalar ekonomik gelişmede ve sanayide beklenen sonuçları vermemiş ve 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan da etkilenen Türkiye hızlı bir sanayileşme ve ekonomik kalkınma gerçekleştirmek amacıyla korumacılık ve devletçilik politikası uygulamaya başlamıştır.

Devletçilik ilkesi, tek parti iktidarı boyunca ve tek partiden çok partiye geçiş sürecinde en çok tartışılan ilkelere biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Boratav, "1932-1939 arasında Türk ekonomisinde artan devlet müdahalesinin tezahür biçimlerinin bütünü, en genel anlamda devletçilik terimiyle nitelendirilmiştir."⁵⁵⁷ diyerek, devletçiliğin kapsamını gözler önüne sermektedir.

Devletçilik ilkesi bir kavram olarak ilk defa 30 Ağustos 1930'da İnönü tarafından dile getirilmiştir. Bir yandan da, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden

⁵⁵⁶ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 221-229.

⁵⁵⁷ Korkut BORATAV: Türkiye'de Devletçilik (Ankara, 1982), 95.

bu yana sürdürülen liberal ekonomik politikadan da vazgeçildiği anlamına gelen konuşmasında İnönü şunları dile getirir: “Liberalizm nazariyatı, bütün memleketin güç anlayabileceği bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz...”⁵⁵⁸ İnönü’nün ardından Atatürk de 27 Ocak 1931’de benzer bir nutuk verir: “...Fırkamızın takip ettiği program, ... iktisadi noktai nazardan devletçidir...”⁵⁵⁹ Bu sözler hem bir yandan liberal iktisat politikasından atılan geri adımı göstermekte ve hem de liberal ekonomik politikalara elitistlerin güvenmediklerini göstermektedir.

Nihayet 1931 Kurultayı sonucunda devletçilik partinin Altı Ok’undaki yerini almıştır. 1931 Programı’nda devletçilik şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde –bilhassa iktisadî sahada- Devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.”⁵⁶⁰

CHP bu programda belirtilen sözlerle birlikte liberal politikadan vazgeçtiğini ve devletin sosyal alanda ve bilhassa ekonomik sahada daha etkili görevler üstleneceğini resmen beyan etmiş olmaktadır. Recep Peker bu yönelişin gerekçelerini daha açık bir biçimde ifadelendirir:

“Vazifesi, dahilde emniyet ve asayişî temin ve ecnebî devletlerle münasebetleri tanzim etmekten ve nihayet vatan müdafaasını hazırlamaktan ibaret olan basit devlet telakkisi çoktan tarihe karışmıştır. Gittikçe neveleri artan beşerî ihtiyaçlar, gittikçe çoğalan ve büyüyen sınaî müesseseler, toprak istihsalâtının

⁵⁵⁸ Murat Koraltürk, “CHP’nin Altıoku ve Devletçiliğin Anayasa’ya Girişi”, Tarih Toplum, 141 (Eylül 1995), 137.

⁵⁵⁹ Murat KORALTÜRK: a.g.m., 137.

⁵⁶⁰ *CHP Programı*, 1931.

çoğalmas, neylenmesi, umumileşmesi, nakil vasıtalarının büyümesi, süratlenmesi ve ticaret teşebbüslerinin kıt'aları, bahrimuhitleri aşan dünyaşümöl bir azamet alması ve bilhassa bütün dünyanın yeni ve muğlak iktisat vaziyeti iktisadî faaliyetlere girift ve birbirine bağılı bir mahiyet vermiştir.

Bu yeni vaziyette bir milletin başka milletlerle iktisadî münasebetlerini tanzim etmek büyük ve mühim bir mesel olduğı gibi vatan hudutları içindeki yaşayışın şartlarını, kazanmanın yollarını kurmak ta büyük bilgili ve dikkatli bir çalışmayı istilzam ediyor. Fertleri ve yahut şirketleri bu muğlak ve teferruatlı çalışmanın yegâne unsuru olarak görmek, bu işlerde devlete faaliyet hissesi ayırmamak ve hattâ icabında devletin tanzim ve müdahale hakkını tanımamak liberal mesleğin artık dünyanın her tarafında hatırası kitaplarda kalan prensiplerinden ibarettir.

Devletçilik vasfını yeni programında tebarüz ettirmiş olan Cümhuriyet Halk Fırkası dünyanın yeni telakkilerine tetabuk ettiğı kadar bilhassa memleketimizin hususî icaplarına da uyan bir zihniyeti kabul etmiş oluyor...⁵⁶¹

Bu sözleriyle Recep Peker devletçiliğe geçişte asıl belirleyici unsurunun dış kaynaklı olduğunu belirtmiş oluyor. En sonunda dile getirdiğı bir cümle ile de, bu tür bir politikanın Türkiye Cumhuriyeti ile de uyumlu olduğunu belirterek hem Atatürk ve hem de İnönü ile ağız birliğı yapmış oluyor. Bunun yanı sıra, devletçilik tutumu içerisinde özel sektörün önemine, belirsiz bir ifade kullanılsa da, değiniliyor.

1935 yılında en katı hali ile CHP Programı'nda yer alan, 1937'de anayasaya giren devletçilik, 1939 yılında resmî iktisat politikası olmaktan çıkarılmıştır. Boratav, 1940-1945 dönemindeki ekonomi yaklaşımının müdahaleci niteliğini şekillendiren unsurun savaş ekonomisinin belirleyiciliğinde ortaya çıktığını belirtir.⁵⁶² Oysa ki, nihayetinde söz konusu olan iktisat politikası devletçiliktir. Bu dönemde savaş zenginleri olarak adlandırılan bir sınıf ortaya çıkmış ve devletçilik, kelimenin tam anlamıyla, ters tepmiştir. Bu dönemden itibaren devletçiliğe yoğun bir muhalefet

⁵⁶¹ Recep PEKER: C.H.F. Programının İzahı (Ankara, 1931), 10.

⁵⁶² Korkut BORATAV: a.g.e., 95.

yönelmiş ve CHP'nin 1943 programında daha ılımlı bir devletçilik tanımı yapılmıştır.

Devletçiliğin tam anlamıyla hücumu uğraması 1946'dan sonraki döneme tekabül eder. 1946'da başlayan liberalizasyon hareketi hem devlet tanımını hem de devletçiliği etkilemiştir. Muhalefetin isteği, devletin iktisadî faaliyet alanındaki fonksiyonlarına sınırlama getirilmesi yönündeydi. Devletçilik politikalarına muhalefet daha çok iki sosyal sınıftan geliyordu: köylüler ve sınırlı gelirli; girişimde bulunmak için güvenli bir ortam arayan sermayedarlar. Bu kesimlerin muhalefeti 1946-1948 arasında ekonomideki durgunluk ile iyice revaca çıktı. 1948 İzmir İktisat Kongresi'nde bu sınıfların devletçilikle ilgili yeni görüşleri daha açık bir biçimde ifade edildi.⁵⁶³

Muhalefetin bu baskısı karşısında CHP, 1943'te ılımlılaştırdığı⁵⁶⁴ devletçilik ilkesini 1947'de özel sektör lehine daha da daralttı. Fakat yine de devletin elinde çok büyük bir alan kaldı:

“Devlet ... millî ekonomide kamu menfaatlerini ve hizmetlerini ve millî savunmayı sağlamak üzere doğrudan doğruya kendi tarafından yapılmasını gerekli gördüğü teşebbüsleri, kurduğu ve kuracağı teşekküllerle, üzerine almak görevindedir.

Bu işler, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve P.T.T. gibi teşebbüslerden ibarettir.”⁵⁶⁵

Devlet, ağır sanayi, madencilik, enerji, savunma endüstrisi gibi büyük kalemleri bünyesinde toplamıştır. Bu yüzden bugün dahi Türkiye'de, bir

⁵⁶³ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 250-253.

⁵⁶⁴ Korkut BORATAV: a.g.e., 238.

⁵⁶⁵ *CHP Programı*, 1947.

ülkenin ekonomisinde çok önemli yere sahip bu alanlarda büyük bir gelişme gözlenememiştir. Bu alanların dışında kalan alanların özel sektörcce kurulmasında herhangi bir mahsur görülmemiştir:

“Partimiz, 8’inci maddede belirtilenler dışında kalan her türlü ekonomi işlerinin özel teşebbüsler eliyle kurulmasını, Devletin bu teşebbüsleri teşvik etmesini, korumasını ve bunlara gerekli yardımlarda bulunmasını esas tutar.

Partimiz, özel teşebbüslerin tam bir güvenlik içinde çalışmasını sağlamak üzere yurтта hangi işlerin nerelerde, ne kadar zamanda ve hangi ölçülerde yapılmasının millî ihtiyaçlar bakımından zarurî ve uygun olduğunu Devletin belli plân ve programlarla ilân etmesini gerekli bulur”⁵⁶⁶

Buradan da anlaşılacağı üzere, özel sektör lehine gelişmeler zikredilse de halen özel sektöre tam bir güvenin bulunmadığı aşikârdır. Diğer yandan, planlı kalkınmacı anlayışın CHP tarafından savunulmakta olduğunu da burada görmekteyiz. Tüm bunlara rağmen CHP, 1930 ile 1939 arasında hüküm sürmüş 1940’tan sonra yumuşamaya başlamış devletçilik politikasına son darbeyi 1947 Kurultayı ile vurmuştur. Bu kurultay sonucunda CHP’li aşırıların devletçilik anlayışı, ılımlıların devletçilik anlayışlarına boyun eğmiş olmaktadır. Boratav, CHP’nin devletçilik anlayışının bu kurultay ile birlikte tarihe karıştığını belirtir: “Bu kurultay devletçiliğin, resmî anlamlı ve orijinal bir iktisat siyaseti olarak tarihe karışmasını da belgeler.”⁵⁶⁷

Bununla birlikte, 1950 seçimlerine gelindiğinde CHP’nin seçim propagandasındaki ekonomik vaatler de dikkat çekicidir. CHP, devletçiliğin daha da sınırlanacağını, özel teşebbüsün teşvik olunacağını, kredi kolaylıkları sağlanacağını, yabancı sermayeye müsait şartlar sunacağını⁵⁶⁸

⁵⁶⁶ *CHP Programı*, 1947.

⁵⁶⁷ Korkut BORATAV: a.g.e., 270.

⁵⁶⁸ Kemal H. KARPAT: a.g.e., 206.

vaat ederek, hem devletçiliğin artık tamamen terk edildiğini belirtiyor ve hem de bu terk edişte muhalefetin ve toplumsal sınıfların rolüne işaret etmiş oluyordu. Devletçiliğin aksi bir ekonomi politikası izleneceğine dair yapılan vaat ile oy talep ediliyordu.

f) İnkılâpçılık:

İnkılâpçılık ilkesi Kemalist dönüştürme projesinin eylem ayağını oluşturmakta ve bu ilke vasıtasıyla tüm diğer ilkeler hayata geçirilmektedir. Bu ilkenin temelinde yatan anlayış, halkçılığın siyasal boyutu olarak değerlendirdiğimiz cumhuriyetçilikten hareketle şekillendirilmiştir.⁵⁶⁹ Hatırlanacağı gibi, cumhuriyetçilik “halka rağmen halk için” düsturu ile hareket ediyordu. Dolayısıyla, halkı yetersiz görmekte, halka inmeye gerek duymamakta, ihtiyaçlarını bilemeyen halkın yerine hareket etmeyi daha makul görmekteydi. Böylece reformlar halk eliyle gerçekleştirilmekten çok, Kemalist elit tarafından yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmekteydi. İşte inkılâpçılığa karakterini veren ve Kemalist inkılâpçılığı açıklayan da buydu: Elitlerin gerçekleştirdiği reformların tümü.

Bunun en önemli sebebi, halkın siyasetin dışında bırakılmasıdır. Çelik bunu şöyle izah eder: Kemalist seçkinlerin cumhuriyeti bir ilerleme ve gelişme ölçütü olarak görmeleri, siyaseti seçkinlerin söz sahibi olabilecekleri bir alan olarak tanımlamaları, kamusal alanın toplumsal taleplere açık bir dönüşüm yaşamasını engelledi ve seçkinlerin siyasetteki Osmanlı’dan beri süregelen

⁵⁶⁹ Köker, burada inkılâpçılık ile cumhuriyetçilik (halkçılığın siyasal boyutu) arasında bir paradokstan söz eder. Buna göre: “... Halkın siyasal hayata katılması açısından temsilî kurumları yeterli kabul eden Kemalizm’de halk iradesi ile özdeş kabul edilen millî iradenin temsilî organının yapacağı kanunlar, inkılâpçılığın gerçekleştirilmesinin araçlarıdır. “Halk için halka rağmen” ve “yukarıdan aşağıya inkılâpçılık” formülleri ise, açıkça, millî iradeyi temsil eden kurumların tasarruflarını, belirli bir zaman ve mekân içinde iradeleriyle o kurumları oluşturan insanların (halkın) benimsemeyeceğini kabul etmektedir. Soyut millî irade ile somut halk istekleri arasındaki bu çelişkinin farkında olan Kemalistler, inkılâpçılık ilkesi içine, bu çelişkiyi gidermeyi amaçlayan bir halkı eğitme (veya halka inkılâpçı ruh aşılama) düşüncesini eklemektedirler.” (Levent KÖKER: a.g.e., 92) Bu isteğin başarıyla uygulanması, şüphesiz, rejimin halkı mobilize etme yeteneğine bağlıdır. Zaman içerisinde o güç kaybedilecek ve inkılâpçı ruhu kaybedecektir.

egemenliğini perçinledi. Böylece Kemalist seçkinler cumhuriyeti her türlü tehdide karşı korumak adına halkın karar alma süreçlerine katılımını engelleyen yöntemlerle siyasal arenada boy gösterdi.⁵⁷⁰ Halkın aktif olmadığı siyasette alan seçkinlere kaldı. Onlar da, cumhuriyet idealleri olarak nitelendirdikleri projelerini, bazen aşırıya kaçarak, uygulamaya koydular.

Cumhuriyetin kuruluşundan başlanarak en önemli adımlar laiklik adına atılmış ve laiklik Cumhuriyet Türkiye'sinin temel karakteri halini almış, resmî ideolojinin baş aktörü olmuştur. Çünkü Kemalist cumhuriyet, ulaşmak istediği idealler karşısında en büyük engel olarak İslâm'ı görmüş ve onun topluma kök salmış etkisini bertaraf etmeden ideallerine ulaşamayacağını düşünmüştür. Mert'e göre, pozitivist düşüncenin etkisinde hareket eden Kemalist devrim, toplumun selametini dinsel metafizik düşüncenin yerini, bilimsel akılcı düşüncenin almasında görmüştür. Batı belirli aşamalardan geçerek (dinde reform ve ihtilal hareketleri) bu seviyeye gelmişti. Oysa, Türkiye Batı'nın geçirdiği evrimden geçmemişti. Bu yüzden, dinî düşüncenin etkisi altındaki halk kitlelerini, ileri bir toplum oluşturmak için dönüştürmek seçkinlerin göreviydi ve Kemalistler için laiklik bu dönüşümün belki de en önemli koşulu idi.⁵⁷¹ Batı'nın yaşayıp da Doğu'nun yaşamadığı evrim hızlı bir süreçle seçkinlerin kontrolünde aşılacaktı. Bu bağlamda Köker, cumhuriyet ideallerine ilerlemenin evrimci değil devrimci nitelikte olduğunu belirtir.⁵⁷² Gerçekten de, topluma taban tabana zıt olan birçok yenilik hazır beklemekte ve fazla da zaman bulunmamaktadır; yenilikler hızla gerçekleştirilmelidir. Bu tür bir inanışla işbaşı yapan seçkinler bazen çok aşırıya varan uygulamalara da başvurarak yenilikleri büyük bir hızla yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirdiler.

⁵⁷⁰ Nur Betül ÇELİK: a.g.m., 78.

⁵⁷¹ Nuray MERT: a.g.m., 200-202.

⁵⁷² Levent KÖKER: a.g.e., 89.

Burada aktardığımız anlamlarına karşılık inkılâpçılık, bir ilke olarak resmen kabul edildiğinin beyanı olan 1931 Programı'nda karşımıza yenilikçe ve devrimci yapısından çok muhafazakâr bir ilke olarak çıkar:

“Fırka, milletimizin bir çok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar.”⁵⁷³

Bu görünüşü ile muhafazakâr bir içerik arz eden ilke, muhalefet karşısında bu anlayış ile rejimi koruma refleksine dönüşecektir. Fakat, devrimler tamamlanmadığından, daha doğru bir deyişle, uygulamada halen aksaklıklar çıktığından, yapılan değişikliklerin toplum katmanlarına kabul ettirilmesi bakımından her an bir inkılâp anıydı. Bazı inkılâplar yapılmıştı, fakat, bunlar henüz oturmamıştı. Bunların üzerine gidilmeye devam edilmeliydi. Kanaatimizce, inkılâplara sahip çıkmayı böyle değerlendirmek daha doğru olur.

İnkılaplara sahip çıkma veya çok partili rejim ile birlikte gelişen muhalefet karşısında inkılâpları koruma isteği bakımından CHP'nin inkılâpçılık ilkesindeki değişimi görmek daha kolaydır.

Hatırlanacağı üzere, çok partili yıllarda parti iki gruptu. Bunlardan müfritler olarak nitelendirilen hizip, tek partili yıllarda yapılmış tüm yenilikleri korumaya çalışmış ve muhalefet baskısı ile yapılan, CHP'nin demokrasiye ayak uydurma sancılara cevap veren her değişikliğe cumhuriyet rejimi elden gidiyor diyerek tepki göstermişti. Diğer bir grup olan ılımlılar ise muhalif baskılar karşısında inkılâpçılığın radikal yönünü eritmeye girişmişlerdir. Partinin gücünü kaybettiğinin farkına varan bu hizip amacına ulaşmış ve inkılâpçılık ilkesinin devrimci-radikal yanına vurgu azaltılmıştır. Bunun yerine, evrimci gelişme vurgulanmıştır. Reformların artık yukarıdan dayatılmayacağı,

⁵⁷³ CHP Programı, 1931.

sadece halkın kabul ettiği reformların yapılacağı izlenimi verilmiştir.⁵⁷⁴ Bu, demokratik rekabetin bir meyvesidir ve cumhuriyetçilik ilkesinde değindiğimiz, partinin halka inmesi olayı ile doğrudan alâkalıdır. Görüldüğü gibi, inkılâpçılık ilkesi cumhuriyetçilik ilkesi ile beraber çözülmüştür. Ne zaman halka inme ihtiyacı duyulmuş, o zaman inkılâpçılık yumuşamıştır.

⁵⁷⁴ Feroz AHMAD: Demokrasi sürecinde Türkiye, 42.

SONUÇ

1946 ile 1950 yılları arası Türkiye Tarihi'nin en hareketli dönemlerinden biridir. 1946 yılında çok partili sisteme geçilmesi ile birlikte hem siyasal rejimde ve hem de o tarihe kadar siyasal rejime yön verme açısından tekele sahip olan Cumhuriyet Halk Partisi'nde çok köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisi dış etkenlerin tetikleyiciliğinde verdiği çok partili sisteme geçiş kararı ile geri dönülmez bir süreci başlatmış oluyordu. Demokrasiye uyum sürecinde siyasal rejimde köklü reformlar yapılmak zorunda kalınmış, o ana kadar sistemin tek sahibi olan CHP kendine yarattığı rakibin (bu rakip Demokrat Parti gibi görünmektedir; fakat, asıl rakip halktır) isteklerine boyun eğerek rejimde yaptığı değişiklikleri bünyesine de ekleyerek çağa ayak uydurmaya çabalamıştır. Bu dönemde CHP'nin hak ve özgürlüklere yaklaşımında, toplumsal olayları değerlendirme biçiminde ve pratik politikalarında köklü değişiklikler olmuştur. Bu doğrultuda, CHP'nin ve Kemalist devrimin felsefi temelini oluşturan *Altı Ok* da değişime uğramıştır.

Bu dönemde en önemli yenilikler hak ve özgürlükler alanında ortaya çıkmıştır. Hem tek parti döneminde hem de çok partili dönemde kullanılan 1924 Anayasası demokratik içerikli bir anayasa olmasına rağmen bünyesinde barındırdığı kuvvetler birliği⁵⁷⁵ ilkesi ile iktidarın önünü açmış ve iktidara bir

⁵⁷⁵ Tanör, 1924 Anayasası'nın "kuvvetler birliğini benimsemiş, daha doğrusu belli ölçülerde sürdürmüş olmasına karşın, yasama ve yürütme işlerinde organik ve fonksiyonel ayrılıklara da bir dereceye kadar yer vermiş" olduğunu belirtir. Buradan hareketle Tanör, bir karma sistem oluşturulduğuna değinir. (Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 252-253.)

tek parti tekeli kurmasına olanak tanıyacak yasal düzenlemeleri yapabileceği bir zemin hazırlamıştır. Aslında 1924 Anayasası özü ve lafzı itibarıyla demokrasiye uygundur; fakat, CHP'nin iktidarda bulunduğu yirmi beş yıl boyunca çıkardığı yasalar anayasaya da aykırı olabilmiş ve dolayısıyla, hak ve özgürlüklere müdahaleler içermiş, kişi veya gruplara ait olan alanları devlet hanesine geçirmiştir. Böylece, CHP ve onun kontrolünde çalışan TBMM toplumsal alanı Kemalist elitler lehine ve toplum aleyhine daraltan bir aygıt görünümüne bürünmüştür. 1946-1950 döneminde birçok yasal problemle karşılaşmış, bu yasalar daha çok hak ve özgürlükler alanında engel teşkil etmiştir. Fakat, değişim döneminde asıl sorunun anayasada odaklanmadığı düşünülmüş, CHP'nin iktidarı boyunca çıkardığı antidemokratik yasalar değişimin odak noktasını oluşturmuştur. Bu sebeple, 1946-1950 döneminde Anayasada herhangi bir değişikliğe⁵⁷⁶ gidilmeden, hak ve özgürlükleri engelleyen yasalarda değişiklikler yapılmıştır.

En önemli adımlardan biri siyasî özgürlükler alanında atılmıştır. Siyasal parti bir siyasal dernek sayıldığı için parti açma faaliyeti 1938'de yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu'na tâbi tutulmuştur. Bu kanuna göre, parti açmak için (veya bir dernek açmak için) idarenin izni gerekmektedir. Yani parti açma, tamamen iktidarın inisiyatifine bırakılmıştır. Bu, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasında etkili olmuştur; çünkü, her iki partinin açılmasında da iktidarın inisiyatifi ve parmağı vardır. Dolayısıyla, yaptıkları muhalefet de, iktidarın inisiyatifiyle sınırlandırılmış, sınırlar aşıldığında partiler hakkında gerekli işlemler hızla başlatılmıştır.

⁵⁷⁶ Anayasa'nın sadece dili değiştirilmiştir. Bu da anayasanın lafzını etkileyen nitelikli bir değişiklik olarak değerlendirilmemelidir. B u yüzden bu değişikliği görmezden gelmekteyiz. Anayasa "mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiştir." Kemal GÖZLER: Türk Anayasaları (Bursa1999), 98.

Bunun yanı sıra, kanun gereğince, sınıfsız toplum anlayışından hareketle, sınıf esasına dayalı dernek açmak da yasaklanmıştır. Çünkü ülkenin tesianütçülük hakim politika olarak benimsenmiş ve sınıfsız topluma vurgu yapılmıştır. Cemiyetler Kanunu'nda 1946'da yapılan bir değişiklik ile izin sistemi kaldırılmış ve dernek açmada serbestlik sağlanmıştır. Sınıf esasına dayalı dernek açmak da serbest bırakılmış⁵⁷⁷, böylece sınıfsız toplum anlayışından geri adım atılmış, farklı sınıflardan mürekkep bir toplum anlayışı benimsenmiştir. Bunlarla birlikte, hükümetin dernek kapatma yetkisi elinden alınmış ve bu yetki mahkemelere tevdi edilmiştir. Bu sayede siyasî özgürlüklerle ilgili birçok sınırlama ortadan kaldırılmıştır.

Siyasal özgürlükler alanında bu dönemde atılan bir diğer olumlu adım Seçim Kanunu ile ilgilidir. 1946'da yapılan değişiklik ile tek dereceli seçim sistemi getirilmiştir. Bu gelişme, seçime olan güveni bir nebze de olsa artırmış, fakat, bu adım yeterli olmamıştır. Çünkü, demokrasinin aslî unsuru sayılan "gizli oy, açık sayım" ilkesinin aksine "açık oy, gizli sayım" prensibi hala hakimdir. İktidar partisinin oya, halkına gösterdiği saygıyı ve onlara attığı önemi gösteren bu ilke 1946 seçimlerinde CHP'yi galip kılmıştır; fakat, sırf bu tavrından dolayı CHP bir daha galip olamayacaktır.

Muhalefetin yoğun baskıları neticesinde Seçim Kanunu'nda 1948'de de çeşitli değişikliklere gidilmiş; fakat, bunlar muhalefet tarafından güven verici bulunmamış ve yeterli görülmemiştir; muhalefet hala kendini güvende hissetmemektedir. Muhalefet, haklı olarak, yargısal güvence istemektedir. Yani, anayasal hakkını kullanmak niyetindedir. Nihayet, 1950 yılında yeni Seçim Kanunu kabul edilerek demokratik seçim yolunda en önemli adım atılmıştır. Bu kanun gereğince seçimlerin tek dereceli olarak kapalı oy, açık sayım ilkelerine uygun biçimde gerçekleştirileceği ve seçimlerin yargısal

⁵⁷⁷ CHP ve DP'nin komünizme karşı ortak tavır alışlarından dolayı, bu serbestlik işçi sınıfı için geçerli olmamıştır.

güvencede olacağı karara bağlanmıştır. Bu, bir yandan CHP'nin verdiği en büyük ödün, diğer yandan, muhalefetin en büyük kazancı olmuştur. Akabinde gelen seçimler muhalefeti iktidara götürmüştü, yılların iktidarı CHP muhalefete düşmüştür.

Bu dönemde ifade hürriyeti alanında da yeni gelişmeler olmuştur. İfade hürriyetine en yoğun ihtiyaç duyulan basın alanında özgürlük adımları atılmıştır. Matbuat Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile hükümetin gazete ve dergi kapatma yetkisi elinden alınmıştır. Gerçi sıkıyönetim uygulamalarının devam ettiği dönemlerde gazete ve dergi kapatmalarla çok partili yıllarda da karşılaşmıştır. Ama, bu sancılı süreçler de süratle atlatılmıştır. Gazete ve dergi kapatma yetkisi mahkemelere verilmiş ve kapatmaların gerekli tetkikler gerçekleştirildikten sonra usulüne uygun olarak gerçekleştirilmesi hükmüne bağlanmıştır. Bunlara ilaveten, basında yer alması suç teşkil edecek konuların da sınırları daraltılmış, basın suçlarında azaltmaya gidilmiştir. Bu hem özgürlüklerin tesisi açısından hem de özgürlüğün tesisi ile cesaretlenen muhalefetin sesini yükseltip demokratikleşme sürecini hızlandırması açısından olumlu bir adımdır.

Bir diğer gelişme, devletin bir politik endoktrinasyon merkezi olarak tasarladığı üniversitelerde gerçekleştirilmiştir. Hatırlanacağı üzere, tek parti döneminde üniversitelerde de muhalif görüşlerin yeşermesine izin verilmemiş ve hatta üniversiteler tek parti rejiminin önemli bir kalesi halini almışlardı. Yine muhalefetin yoğun çabaları neticesinde, düşüncenin beşiği olarak nitelendirilecek üniversitelere özerklik tanınmıştır. Düşünsel özgürlük alanında olumlu adım olarak değerlendirilecek bu adım ile hem üniversitelere bilimsel özerklik tanınmış olmakta ve hem de akademisyenler devlet baskısından kurtulmalarını sağlayacak akademik özgürlüklere kavuşmuş olmaktadır.

Kuvvetler birliği ilkesi gereğince hareket eden tek parti döneminde yargı bağımsızlığından söz etmek mümkün değildi. Bunun en önemli örneği, İstiklal Mahkemeleri'nin idarenin ve dolayısıyla CHP'nin bir uzvu gibi faaliyet yürütmesiydi. Bu, insanın en önemli haklarından birinin, adil yargılanma hakkının, güvence altına alınmadığını gösterir. Çok parti döneminde bu alanda da önemli işler yapılmıştır. İstiklal Mahakimi Kanunu yürürlükten kaldırılmış ve İstiklal Mahkemeleri kapatılmıştır. Bu doğrultuda yapılan başka bir değişiklik tutuklanma ve göz altı süreleri ile ilgilidir. Tek parti döneminde, kişi haklarına tecavüzü açık tutan ve dolayısıyla polisi toplumun muhalif kesimlerini yıldırmada etkin bir silâh haline getiren Polis Selahiyetleri Kanunu da bu dönemde değiştirilmiş; polisin tutuklama yetkisine sınırlama getirilmiştir.

Burada sıraladığımız veya sıralayamadığımız demokrasi yolculuğunda karşılaşılan birçok olumlu gelişme 1946-1950 dönemine damgasını vurmuştur. Hele bu değişmelerin tek parti yönetiminin hemen ardından hızla geldiği düşünülürse, bu reformların nispi değeri birkaç misli daha artmaktadır. Bu gelişmeleri bizim araştırmamız için değerli kılan nokta ise; gelişmelerin tamamının bir dönemin tekeli parti CHP tarafından gerçekleştirilmesidir. Bunun hiç şüphesiz en büyük sebebi muhalefetin etkinliği ve rekabet sisteminin baskıcı-tekeli politikayı törpüleme becerisidir. Bu değişimlerin tamamı CHP'ye mal edilebileceği gibi; bu değişimlere paralel olarak CHP'nin de duruşunu değiştirdiğini söylemek yerinde görünmektedir.

Fakat burada en dikkat çekici analiz CHP'nin gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmek zorunda olduğu liberalizasyonu kendi dinamikleri ile mi, yoksa, dış dinamiklerin etkisi ile mi gerçekleştirdiğidir. Her ne kadar CHP bu liberalizasyonun baş mimarı gibi görünse de CHP'nin arkasında yatan ve onu böylesi hızlı bir değişime zorlayan güç ve dolayısıyla liberalizasyonun asıl mimarı muhalefettir. Burada muhalefet kavramı ile belirtmek istediğimiz,

yalnızca Demokrat Parti değil, muhalefet kavramının kapsamına giren her türlü güç ve kurumdur; basın, partiler, toplum baskısı, dernekler... bu kapsamda sıralanabilir.

Tüm bu gelişmeler çift taraflı bir etkilenmeyi gözler önüne sermektedir: muhalefet baskısı özgürlükleri artırmış ve artan özgürlükler de muhalefetin daha cesur olmasına ve daha fazla özgürlük için işe koyulmasına sebep olmuştur. Neticede hızlı bir değişim kaçınılmaz olmuş ve bu değişim dinamikleri halkın ihtiyaç ve beklentilerinde değişimi de beraberinde getirmiştir. Hem muhalefetin makul taleplerine daha fazla karşı koyulamamış ve hem de halk artık oy sahibi olduğu için onun istek ve beklentilerine kayıtsız kalınamamıştır. Bu doğrultuda CHP bir yandan rejimi değiştirmiş bir yandan da kendini yenilemek zorunda kalmıştır. Bu yenilikler en açık bir biçimde politik alanda görüleceği gibi, doğrudan doğruya CHP'nin ve Kemazlimin temel felsefesini oluşturan Altı Ok'ta da izlenmiştir.

Altı ilkedeki dönüşümü değerlendirdiğimiz bölümde, halkçılığın temel ilke olarak alındığına ve Kemalizmin kurucu ögesinin halkçılık olduğuna değinilmiştir. Diğer ilkeler ise, halkçılığın boyutları olarak karşımıza çıkmaktadır. Halkçılığın üç boyutundan söz edilmiştir. Bunlar, sosyal sınıflara bakış açısı boyutu (halkçılık başlığı altında değerlendirilmiştir), siyasal boyutu (cumhuriyetçilik başlığı altında değerlendirilmiştir) ve son olarak, kültürel boyutu (milliyetçilik başlığı altında değerlendirilmiştir). Laiklik ilkesi, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ilkeleri ile karşılıklı etkileşimde şekillenen, fakat, halkçılık ilkesi ile çelişen bir görünüm arz etmektedir. Devletçiliğe gelince, bu ilke de, farklı dönemlerde çok farklı görünüm sergilemekle birlikte, halkçılığın ekonomi politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. İnkılâpçılık ilkesi, diğer ilkelerin eyleme dönüştürülmesini sağlayan bir ilkedir ve yeri geldiğinde, radikal bir dönüşümü çağrıştırmaları bakımından devrimcilik, yeri geldiğinde ılımlı reformları çağrıştırmaları bakımından inkılâpçılık olarak dönemlere ve gruplara göre farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Halkçılık, ilk ortaya atıldığında, toplumun hiçbir kesiminin bir diğerine üstün olmadığı görüşünü savunmak için kullanılmıştır. Dolayısıyla, toplumun kalkınması herhangi bir sınıfa bağlı kalınmadan gerçekleştirilecektir. Bunun için toplum sathına yayılacak bir dayanışmacılık fikri benimsenmiştir. Bu doğrultuda, Türk toplumunda herhangi bir sınıf farklılığı bulunmadığı fikrinden hareket edilerek dayanışmacı anlayış güçlendirilmeye çalışılmıştır. Tek parti prensibinin altında da bu bakış açısı yatar: CHP tüm toplumu kapsayan bir partidir. Başka bir partiye ihtiyaç yoktur; çünkü, Türkiye’de çıkarı birbiri ile çelişen farklı sınıflar yoktur. Yaratılan/uygun görülen muhalefet oluşumları da, farklı sınıfların çıkarlarını sağlam bir ideolojik temelle savunmaktan çok, iktidarın politikalarındaki aksaklıkları tespit edip geri besleme vermek (iktidar ile ilgili memnuniyet ve memnuniyetsizlikleri tespit edebilmek, toplumsal atmosferdeki CHP imajını koklayabilmek) ve sistemin meşru zeminine fayda sağlamak için düşünülmüşlerdir. Muhalefet eden üç partide de liberal bir politika hakimdir; lâkin, bu politik yaklaşım demokrasiye ulaşmak içindir. Yoksa, herhangi bir sınıfın çıkarına yönelik sistemli bir politika takip edilmemiştir.

Fakat, gün geçtikçe, birlik ve beraberliği sağlamak için zorunlu görülen halkçılık anlayışı yetersiz gelmeye başlamıştır. Tek parti döneminde uygulanan sosyal ve ekonomik politikalar neticesinde sınıf farkları belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Kemalist elitlerin bu gerçek karşısındaki tutumları, var olan sınıf farklarının yok sayılması ile aşılma istenmiş ve bu anlayış toplumsal alanda daralmaya sebep olmuştur.

Çok partili sisteme geçiş kararı, şekîl açıdan dahi halkçılık anlayışına vurulmuş köklü ilk darbedir. Tek partinin yeterliliği fikri, dolayısıyla, sınıf farklarının bulunmadığı fikrinde atılan bir geri adımın ifadesidir. Kararın

ertesinde Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle, sınıf esasına dayalı dernek açılabilceğı hükme bağlanarak sınıfsız toplum fikri tamamen terk edilmiştir. Bu yaklaşım 1947 Kurultayı'na da yansımış ve yeni halkçılık tanımında “farklı sınıfların çıkarlarında ahengin sağlanması” partinin yeni halkçılık düsturu olmuştur. Bu sayede, sınıf farkları resmen tanınmış olmaktadır. Buradaki gelişmeler neticesinde, tüm sınıfların⁵⁷⁸ kendilerini özgürce ifade edebilecekleri bir demokratik platform yaratma yolundaki süreç başlamıştır.

Cumhuriyetçilik ilkesinin halkçılığın siyasal boyutu olduğu belirtilmişti. Cumhuriyetin ilk yıllarında “halk egemenliği” kavramı ile karşılanan ilke tek parti döneminde “hükümet etme” tabiri ile birlikte halkın aleyhine gelişmiştir. Tek parti yönetimi ile birlikte cumhuriyetçilik ilkesinin yeni tezahürü “halka rağmen, halk için” biçimindedir. Bu doğrultuda, halkın bir yansıması olarak görülen meclisle özdeşleşen Kemalist elitler halk adına gerçekleştirdikleri yenilikleri uygulamaya koymaya girişmişlerdir. Yapılan uygulamalar birçok kez halkın iradesi ile çelişmiş; fakat, cumhuriyet ideallerinden ödün vermek istemeyen elitler bu yenilikleri halka dayatmışlardır.

Bu noktada en çok başvurulanan ilke, Cumhuriyet Halk Partisi'nin devrimci ruhuna işaret eden devrimcilik ilkesi olmuştur. tek partili yıllarda daha çok yapılan devrimleri muhafaza etmek ve bu devrimlerde ısrarcı olmak anlamına gelen ilke, cumhuriyetçiliğın eyleme aktarılmasını sağlamıştır. Yapılan her yenilik halk yararına gösterilmiş ve halka devrimci bir ruh aşılarmaya çalışılmıştır. Oysa bu ilke halkın devrimlerden bunalması ve yoğun muhalefet atmosferinde halkın sesini çıkarabilmesi ile birlikte daha çok

⁵⁷⁸ Bu gelişmenin işçi sınıfı için tam anlamıyla geçerli olmadığına yukarıda değinilmiştir. Bunun sebebi olarak, hem muhalefetin hem de iktidarın komünizm karşısında aldıkları tutumu görmekte olduğumuzu belirtmiştik. Komünizmin katalizörü olarak değerlendirilen işçi sınıfından her iki parti de çekinmiş ve nüfusları da fazla bir yekûn teşkil etmediğı için onların lehine bir iyileşme çok sonralara sarkıtılmıştır.

evrimci bir yapıya bürünmüştür. CHP içindeki ılımlılar, demokratik şartların sağladığı imkânlardan istifade ederek CHP'deki bu bünye değişikliğini olanaklı kılmışlardır. 1946-1950 yılları arasında bu ilke devrimci-radikal boyutunu terk etmiş ve ılımlı-evrimci bir muhtevaya bürünmüştür.

Cumhuriyetçiliğin doğrudan etkilediği bir başka platform din alanıdır. Kemalist seçkinler muasır medeniyet seviyesine ulaşmada en büyük engel olarak dini görmüşler ve en köklü reformları din alanında gerçekleştirmişlerdir. Cumhuriyetin ilanı bile yapısı itibariyle laikliğe yol açacak seküler bir inkılâptır. Çünkü bu vesileyle, iktidarın meşruluk kaynağı Tanrı'dan alınıp halka verilmiştir. Kemalist seçkinler bununla da yetinmeyip, toplumun derinlerine işleyen İslâm'ı geriletmeye yönelik politikalarına ağırlık vermişler ve bu doğrultuda çeşitli reformlar gerçekleştirmişlerdir. Ve bu reformları "halka rağmen halk için" yapmışlardır. Din özgürlüğü alanında ortaya çıkan gelişmeler ve muhafazakâr-ılımlı muhalefetin aşırıları karşısında güç kazanması laiklik politikalarında bir yumuşamayı beraberinde getirmiştir. Bu, inkılâpçılığa en sert gücü veren laikliğin gerilemesi, hiç şüphesiz, devrimciliğin evrimciliğe dönüşmesi ile de doğrudan bağlantılıdır.

Halk artık yukarıdan dayatılanla yaşamaktan daralmakta ve ortamın kendine sunduğu fırsatları değerlendirmek istemektedir. Bu sebeple, muhalefete destek vermiş ve demokratik koşullar sayesinde her geçen gün "halk egemenliği" anlayışına daha da çok yaklaşmıştır. Halk dinî özgürlüklerini, siyasal özgürlüklerini, sivil özgürlüklerini kazanarak muhalefetini güçlendirmiştir. Bu, CHP'nin halka bakış açısını köklü bir biçimde değiştirmiş ve CHP rekabet koşullarında halka inmekten başka çare bulamamış, tek parti döneminde siyasetten uzaklaştırdığı ve hor gördüğü halkı kazanmaya çalışmak için elinden gelen şirinliği yapmıştır. Bununla birlikte, cumhuriyetçilik, demokratik esaslarla tanımlanmaya ve halk egemenliğinin ritüelini teşkil eden seçimlerde daha demokratik esaslar benimsenmeye başlanmıştır.

Cumhuriyetin ilânı ile iktidarın meşruluk kaynağı Tanrısal olandan alınmış ve halka verilmişti. Osmanlı'da önemli bir üst kimlik olan İslâm'ın toplumsal yapıya nüfuz etmiş kalıpları köktenci laik reformlar ile temizlenmeye çalışılıyordu. Peki, bu boşlukta Türkiye hangi kimlik çatısı altında birleşecekti? Bunun cevabını milliyetçilik ilkesi vermiştir. Osmanlı'yı ve İslâm'ı silmek için onun toplumsal alandaki kalelerini yıkmaya girişen Kemalist elitler yeni kaleler inşa etme ihtiyacı duydular. Bu kaleler öylesine sağlam ve gurur verici olmalıydı, kalelerin inşasında Osmanlı'dan ve İslâm'dan kalma-gelme hiçbir yapı malzemesi kullanılmamalıydı. Yani, o ana kadar hiç görülmemiş, duyulmamış bir yapı malzemesine ihtiyaç vardı. Bunun için Kemalist elitler çok eskilere gittiler ve İslâmiyet öncesi Türk'ü, onun uygarlık yaratıcı karakterini, tüm dillerin anası olan öz dilini ve Türk'ün yüksek seciyelerini yapı malzemesi olarak belirlediler. Böylece milliyetçilik toplumun yeni yapı taşı yaratma projesi olarak ortaya çıktı ve zaman zaman ırkçılığa varan uygulamalara temayül etti. Fakat, çok partili rejime geçilmesiyle birlikte, bu ırkçı paradigmadan pek bir eser kalmamış, demokrasinin ılımlılaştırıcı bünyesinde milliyetçilik daha öznel bağlamlarda tarif edilmeye çalışılmıştır. Yani, milliyetçilik de diğer ilkeler gibi şartlara uyum sağlama çabası neticesinde yumuşamış, konum değiştirmiştir.

Altı ilkenin sonuncusu olan devletçilik ise, Kemalist elitlerin iktisadî politikalarının bütünü olarak değerlendirilir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1930'lu yıllara kadar liberal bir ekonomi politikası izleyen elitler; Dünya Ekonomik Bunalımı ile birlikte tavır değiştirmişlerdir. Bunun üzerine 1930'da devletçi söylemlere başvurmaya başlamışlar ve 1931'de devletçiliği resmî ekonomi politikası olarak programlarına dahil etmişlerdir. 1930-1939 arası dönemde bilinçli olarak, 1945'e kadar da savaş koşullarının etkisi ile bu politika sürdürülmüştür. Çok partili rejime geçilmesi ile birlikte sınıflardan ve muhalefet kanadından ekonomi politikasına yöneltilen yoğun eleştiriler

neticesinde devletçilik de mahiyetini daraltmak ve özel sektöre geçiş hakkı tanımak zorunda kalmıştır.

Bu altı ilke aralarında çok kompleks ilişkiler barındırmaktadır ve bu ilişkiler CHP'nin sosyal politikalarını hem belirlemiş ve hem de onlardan etkilenmiştir. Altı Ok zamanın şartlarına göre tanımlanmış ve sistematik bir tutarlılığa hiçbir dönemde ulaşamamıştır. Bunun en büyük sebebi, Altı İlke'nin temelinde sistemli bir ideolojinin yatmayışdır. Böyle bir ideolojik altyapıdan yoksun olan İlkeler ve genel olarak CHP ideolojisi süreç içerisinde gelişmelere paralel olarak birbirlerini etkileyerek değişikliğe uğramıştır. Değişimin hiç şüphesiz birden çok sebebi bulunmaktadır; fakat, ilkesel düzeydeki değişiklikler, yukarıda da belirtildiği üzere, çok partili sistemin oturma sancıları döneminde muhalefetin CHP'ye meydan okumasına ve halkı arkasına almasına CHP'nin bir cevabı niteliğindedir. CHP bu cevabı vermekte gecikmiş, muhalefet çoktan halkla bütünleşmiştir. Sonuçta, 1950 seçimlerini DP kazanmış ve Türk demokrasisi sayfası açılmıştır.

1950 seçimlerinden hemen sonra CHP'nin Sekizinci Büyük Kurultay'ı toplanmıştır. Bu kurultay neticesinde yönetim kurulu büyük ölçüde değiştirilmiştir. Bu kurultaydan sonra parti içinde laiklik ve devletçilik en çok tartışılan iki konu olmuştur. CHP'nin iç aktörleri arasında “Biz ne kadar devletçiyiz, her şeyi devlet mi yapacak?”, “Ezanın Arapça okunmasının karşısına çıkılması yanlıştır!”⁵⁷⁹ gibi nidalar yükselmektedir. Bu durum, CHP'nin yaşadığı dönüşümü göstermesi açısından önemli bir veridir.

⁵⁷⁹ Tarhan Erdem, “CHP’de Parti İçi Mücadelede “Kemalizm” ve “Devrimler” Tartışmaları Üzerine”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel (İstanbul, 2001), 449.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Samet. İki Parti Arasındaki Farklar (Ankara, 1947).

AHMAD, Feroz. Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980, Çev. Ahmet Fethi (İstanbul, 1994).

AHMAD, Feroz. Modern Türkiye'nin Oluşumu, çev. Yavuz Alogan (İstanbul, 2002).

AKANDERE, Osman. Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (İstanbul, 1998).

ALİ, Kılıç. Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor (İstanbul, 1955).

ALPKAYA, Faruk. Cumhuriyetin Kuruluşu (1923-24), (İstanbul, 1998).

ARAR, İsmail. Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi (İstanbul, 1963).

ARON, Raymond. Demokrasi ve Totalitarizm çev. Vahdi Hatay (İstanbul, 1976).

Aşukin, N. S. ve diğerleri. Politika Sözlüğü, (İstanbul, 1979).

AYDIN, Suavi. "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel (İstanbul, 2001).

BEKTAŞ, Arsev. "CHP ve Örgüt Yapısının Nitelikleri", Tarih Toplum, 141 (Eylül 1995).

BERKES, Niyazi. Türkiye'de Çağdaşlaşma (İstanbul, 1978).

BİLÂ, Hikmet. CHP (1919-1999) (İstanbul, 1999).

BORATAV, Korkut. Türkiye'de Devletçilik (Ankara, 1982).

BOZKURT, Celal. Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi Dünü, Bugünü, İdeolojisi: Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme (Yayl. Y., 1968).

CHP İkinci Kurultay Bildirisi,
http://www.belgenet.com/parti/chpkurultay_ek1.html.

CHP Programı, 1931.

CHP Parti Programı, 1947.

ÇAM, Esat. Siyaset Bilimine Giriş, (İstanbul,2002).

ÇAVDAR, Tefik. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950 (Ankara, 1999).

ÇELİK, Nur Betül. "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel, (İstanbul, 2001).

DAALDER, Hans. "The Rise of Parties in Western Democracies", Political Parties and Democracy, Der. Larry Diamond & Richard Gunther, (Baltimore: The John Hopkins University Press, 2001).

DAVER, Bülent. Siyaset Bilimine Giriş, (Ankara, 1993).

DEMİR, Fevzi. Anayasa Hukukuna Giriş, Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku, (İzmir, 1998).

DEMİREL, Ahmet. Birinci Mecliste Muhalefet – İkinci Grup (İstanbul, 1994).

DURSUN,Tuncay.Tek Parti Dönemindeki CHP Büyük Kurultayları (Ankara, 2002).

DUVERGER, Maurice. Siyasal Rejimler, çev. Teoman Tunçdoğan, (İstanbul, 1986).

DUVERGER, Maurice. Siyasi Partiler, çev. Ergun Özbudun, (İstanbul, 1975).

ERDEM, Tahran. "CHP'de Parti İçi Mücadelede "Kemalizm" ve "Devrimler" Tartışmaları Üzerine", Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel (İstanbul, 2001).

ERDOĞAN, Mustafa. Anayasal Demokrasi, (Ankara, 1997).

ERDOĞAN, Mustafa. Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji, (Ankara, 2000).

ERDOĞAN, Mustafa. Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset (Ankara, 2001).

EROĞUL, Cem. Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi (Ankara, 1990).

GOLOĞLU, Mahmut. Milli Şef Dönemi 1939-1945 (Ankara, 1974).

GOLOĞLU, Mahmut. Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938 (Ankara, 1974).

GÖZLER, Kemal. Türk Anayasaları (Bursa1999).

GUNTHER, Richard & DIAMOND, Larry. “Types And Functions of Parties”, *Political Parties and Democracy* Der. Larry Diamond & Richard Gunther, (Baltimore: The John Hopkins University Press, 2001).

GÜNEŞ, İhsan. Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923) (İstanbul, 1997).

HANÇERLİOĞLU, Orhan. Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar-1 (İstanbul, 2000).

HUNTINGTON, Samuel P. “Social and Institutional Dynamics of One Party Systems”, *Authoritarian Politics in Modern Society*, der. Samuel P. Huntington-Clement H. Moore, (New York: 1970).

KABASAKAL, Mehmet. Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960 (İstanbul, 1991).

KAPANİ, Münci. Politika Bilimine Giriş, (Ankara, 1997).

KARA-İNCİOĞLU, Nihal. “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000).

KARAÖMEROĞLU, M. Asım. “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce* cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel, (İstanbul, 2001).

KARAÖMEROĞLU, M. Asım. “Türkiye’de Köycülük”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce* cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel, (İstanbul, 2001).

KARPAT, Kemal H. Türk Demokrasi Tarihi (İstanbul, 1967).

KAZANCIGİL, Ali. "Anti-emperyalist Bağımsızlık İdeolojisi ve Üçüncü Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce* cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel, (İstanbul, 2001).

KIŞLALI, Ahmet Taner. *Siyaset Bilimi*, (Ankara, 2002).

KOÇAK, Cemil. "Siyasal Tarih (1923-1950)" *Türkiye Tarihi* cilt: 4 Çağdaş Türkiye, der. Sina Akşin, (İstanbul: 1997).

KOLAKOWSKI, Leszek. "Totaliterizm ve Yalan", *Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar*, der. Atilla Yayla, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1999).

KOLOĞLU, Orhan. "Kemalizm'den Atatürkçülüğe, Ortanın Solu'ndan, Demlokratik Sol'a Cumhuriyet Halk Partisi" *Tarih Toplum*, 141 (Eylül 1995).

Koraltürk, Murat. "CHP'nin Altıoku ve Devletçiliğin Anayasa'ya Girişi", *Tarih Toplum*, 141 (Eylül 1995).

KÖKER, Levent. *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, (İstanbul, 1990).

Karatepe, Şükrü. *Tek Parti Dönemi*, (İstanbul,1997).

LEWIS, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıtlı, (Ankara, 2000).

LİNZ, Juan J. *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, çev. Ergun Özbudun, (Ankara, 1984).

LİPSON, Leslie. *Politika Biliminin Temel Sorunları*, çev. Tuncer Karamustafaoğlu, (Ankara, 1971).

Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji* (İstanbul, 1990).

Mardin, Şerif. *İdeoloji* (İstanbul, 1993).

MARDİN, Şerif. "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir anahtar: Merkez Çevre İlişkileri" *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, der. E. Kalaycıoğlu-A.Y. Sarıbay (İstanbul, 2000).

MERT, Nuray. "Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce* cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel, (İstanbul, 2001).

MEYNAUD, Jean. *Politikada Baskı Grupları*, çev. Samih Tiryakioğlu, (İstanbul,1975).

MOORE, Clement H. "The Single Party as Source of Legitimacy", *Authoritarian Politics in Modern Society*, der. Samuel P. Huntington-Clement H. Moore, (New York: 1970).

OKYAR, Ali Fethi. *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi* (İstanbul, 1987).

ÖZBUDUN, Ergun. *Siyasal Partiler*, (Ankara, 1983).

PAYASLIOĞLU, Arif Turgut. *Siyasi Partiler*, (Ankara, 1952).

PEKER, Recep. C.H.F. Programının İzahı, (Fırka Kâtibiumumisi Rcep B. Tarafından 16 Teşrinievvel 1331 tarihinde İstanbul Darülfünun Konferans Salonu'nda konferans olarak sunulmuş metnin derlemesi.), (Ankara, 1931).

PEKER, Recep. *İnkılab Dersleri Notları* (Ankara, 1936).

SARIBAY, Ali Yaşar. *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, (Bursa,2000).

SARIBAY, Ali Yaşar. *Türkiye'de Demokrasi Ve Politik Partiler*, (Bursa, 2001).

SARTORI, Giovanni. *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Tunçer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, (Ankara, 1993).

SEYYAR, Ali. *Sosyal Siyaset Terimleri*, (İstanbul: 2002).

TANÖR, Bülent. *Kuruluş Üzerine 10 Konferans*, (İstanbul, 1996).

TANÖR, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)* (İstanbul 1995).

TANÖR, Bülent. *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)* (İstanbul, 2002).

TEZİÇ, Erdoğan. *100 Soruda Siyasî Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*, (İstanbul,1976).

TİMUR, Taner. *Türk Devrimi ve Sonrası* (Ankara, 1997).

TOKER, Metin. *Tek Partiden Çok Partiye* (İstanbul, 1970).

TUNÇAY, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* (İstanbul, 1999).

TOPRAK, Binnaz. "Türkiye'de Dinin Denetim işlevi", Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000).

TUNAYA, Tarık Zafer. Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük (İstanbul, 2002).

TUNAYA, Tarık Zafer. Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (İstanbul, 2002).

TUNAYA, Tarık Zafer. Türkiye'de Siyasî Partiler 1, (İstanbul, 1952).

TUNÇAY, Mete. "İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)", Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel, (İstanbul, 2001).

TURAN, İlter. Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma ve Baskı Grupları, (İstanbul, 1987).

TURNER, Bryan. Eşitlik, çev. Bahadır Sina Şener (Ankara, 1997).

TÜNAY, Muharrem. Atatürk'ün Halkçılık İlkesi ve Çalışma Hayatı (Ankara, 1986).

TORMEY, Simon. Totalitarizm, çev. Abdullah Yılmaz-Osman Akınhay, (İstanbul, 1992).

UYAR, Hakkı. Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, (İstanbul, 1998).

WAGNER, Helmut. "Parti Diktatörlüğünün Çöküşü: Komünist Yönetimin Safhaları", çev. Mustafa Erdoğan, Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar, der. Atilla Yayla, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1999).

YAYLA, Atilla. "Liberalizm ve Demokrasi: Mükemmel Olmayan Birliktelik, Tahammülü Güç ayrılık", Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1999).

YETKİN, Çetin. Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945) (İstanbul, 1983).

YILDIZ, Ahmet. "Kemalist milliyetçilik", Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce cilt: 2 Kemalizm, der. Ahmet İnsel (İstanbul, 2001).

YÜKSELİMAN, Nihan. Türk Basınında Parti Devlet Bütünleşmesi (İstanbul, 2002).

ZÜRCHER, Erik Jan. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (İstanbul, 1995).

ZÜRCHER, Erik Jan. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul, 1992).

ÖZET

1946'dan 1950'ye geçiş süreci Türkiye'de köklü dönüşümlere sebep olmuştur. Tek partili rejimin terk edilip çok partili rejime geçilmesi, tek partili rejimde sistemin tek sahibi olan CHP için birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir. CHP hiç de alışık olmadığı rekabet şartlarına uyabilmek için çok büyük bir dönüşümün içine girmek zorunda kalmıştır.

CHP'nin geçirdiği dönüşümün en iyi göstergesi, hiç şüphesiz, CHP'nin Altı İlke'sidir. Aynı zamanda CHP'nin ideolojik temelini oluşturan bu ilkeler, muhalefetin yoğun baskısı, demokratik rekabet ortamının zorlamaları sonucunda, tek parti dönemindeki tariflerinden oldukça farklı bir yapıya bürünmüşlerdir. Halkçılık ilkesi doğrultusunda, sınıfsız topluma vurgu yapan ve var olan sınıfları da görmezden gelen CHP, 1950'ye gelindiğinde parti programında sınıfları tanımlamak zorunda kalmış, sınıfın meşruluğunu kabul ettiğini açıkça kabul eder nitelikte yasalar çıkarmıştır. Halkın yukarıdan yönetilmesi anlamına gelen cumhuriyetçilik, yerini halkın ayağına gitmeye bırakmış ve yeni ilke demokratik esaslara daha uygun bir üslupla belirlenmiş, bu doğrultuda yasalar çıkarılmıştır. Milliyetçilik ilkesi ırkçılıktan sıyrılmış; daha subjektif bir çerçevede tanımlanmıştır. Kemalist elitlerin üzerinde hassasiyetle durdukları laiklik ilkesinden büyük tavizler verilmiş, bu sayede din özgürlüğü alanı olumlu yönde gelişmiştir. İnkılâpçılık ise tüm ilkelere bağımlı olarak, radikal devrimci karakterinden sıyrılmış ve ılımlı evrimci bir muhtevaya bürünmüştür. CHP'nin ekonomi politikasını oluşturan Devletçilik ilkesinde ise özel sektör lehine büyük değişiklikler olmuştur.

Bazı çevreler tarafından 1946-1950 dönemine rast gelen değişikliklerin baş mimarı olarak CHP gösterilmektedir. CHP'nin elinde bulundurduğu gücü kendi isteği ile bıraktığı fikrini makul görmemekteyiz. Bu yüzden değişim sürecinde CHP'nin bağımlı bir değişken olduğunu düşünmekteyiz. Bu değişim sürecinin başlatılmasında en önemli payı dış etkenlere atfetmekte, değişim dinamiğini sağlayan unsuru ise, demokratik rekabet ortamına ve dolayısıyla muhalefete bağlamaktayız.

ABSTRACT

The process of transition from 1946 to 1950 brought about radical transformations in Turkey. Abandoning one-party regime to adopt multiparty regime caused CHP, which was the sole owner of the system during the one-party regime, many troubles. CHP was to commence a great transformation in order to comply with the competitive conditions, which was unorthodox for CHP.

Without a shadow of doubt, the best indicator of the CHP's transformation is its Six Principles. As a result of the opposition's great pressure and the democratic environment's constraints, these principles, constituting the ideological ground of CHP, gained quite another aspect than their definitions during the one-party period. Formerly in respect of the populism principle, laying stress on a classless society and ignoring the existing classes, by 1950 CHP however had to determine the classes in its party program and made laws, in which CHP clearly accepted the legitimacy of classes. Republicanism meaning governing the nation from the top, changed so as to refer to serve the nation and the new principle was adopted with a respect in compliance with the democratic basis, and the laws were made accordingly. The nationalism principle was scraped clean from racism and was identified in a more subjective framework. Some concessions were made on secularism principle, which the Kemalist elite persons dwelled upon it, and consequently free exercise of religion developed in the affirmative way. Revolutionism scraped clean of its demolitionist feature and wrapped itself in moderate evolutionist content in dependence with all the principles.

There were many changes in Statism principle, constituting the economical policy of CHP, in favor of private sector.

Some circles point out CHP as the master builder of the changes made between 1946 and 1950. The idea that CHP abandoned the power it possessed, of its own accord is unacceptable. For this reason CHP was a dependent variable in the process of transition. The most significant portion in the commencement of this process of transition is attributed to the external factors; the component to achieve the dynamics of change is dependent on democratic competitive atmosphere and accordingly the opposition.